

MAANDBLAD

oud-utrecht

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis
der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Zesenvestigste jaargang 1973

T Utr-938

Maan
1973

Uitgave van de vereniging

IN MEMORIAM CLARE LENNART

Op 30 december overleed de schrijfster Clare Lennart, een heel markant lid van onze vereniging. Velen van u zullen haar hebben ontmoet op excursies en op vergaderingen die erop gericht waren iets van de historische kwaliteiten van de stad voor het nageslacht te bewaren. Kwaliteiten, die zij zo uitzonderlijk goed onder woorden kon brengen.

In haar artikeltjes in het Utrechts Nieuwsblad speelde dikwijls een of ander plaatselijk aspect een hoofdrol: een gracht, een straat, een boom, een muur... Daarnaast ook vaak de rauwheid van de sloop alom in de stad die haar duidelijk persoonlijk verwondde.

We willen hier iets aanhalen uit een reeds in 1939 verschenen boek waarin zij de Utrechtse Steenweg als volgt beschrijft: "... Een straat, die een lengte van eeuwen heeft. Een straat, die bijna goddelijk veelzijdig is: kleurig, boeiend, irriterend, bekoorlijk, schreeuwend lelijk, verwonderlijk schoon, vulgair en ontroerend..." Even verder over de Buurkerk: "En boven dit alles staat ruig en getrouw de oude, vierkante

toren. Hij hoort bij de straat, meer dan de Dom. Die staat er los van... is er bovenuit gestegen. Maar deze oude toren, die als de oudere en niet brillante broeder van de wereldvermaarde is, heeft deel aan het lief en leed van de straat". En weer iets verder, na iets over chaos: "Het is mogelijk, dat over een jaar of tien alles er stil geworden zal zijn. De straat is niet gebouwd voor het moderne verkeer". Dat was vóór 1940! De stad heeft er meer dan dertig jaar voor nodig gehad om tot dit inzicht te komen, heel wat langer dan zij hoopte. Haar eigen leven was korter dan wij hoopten. Maar dat zulke wisselvalligheden inherent zijn aan het leven, drukte zij al uit in de titel die ze dit boek meegaf: „Huisjes van kaarten". En zo loopt, meer algemeen, de nu moeizaam doorbrekende visie, dat „nieuw" en „groter" niets met „goed" en „beter" te maken hebben, door héél haar werk heen. Dat alleen al zal het steeds weer fascinerend maken haar boeken te lezen.

C. L. Temminck Groll

MEDEDELING OMTRENT HET BESTUUR

Zoals aangekondigd in de mededeling in het nummer van november jl. over de kort nadien gehouden ledenvergadering van 21 november, is op die vergadering dr. J. E. A. L. Struick afgetreden als bestuurslid. De vele lasten op zijn schouders maakten het hem onmogelijk het secretariaat langer op zich te nemen. Wel blijft in een ander verband de zo gewaardeerde relatie met dr. Struick bestaan: hij blijft lid van de redactiecommissie voor het Jaarboek. De andere werkzaamheden worden verdeeld; het secretariaat wordt voorlopig waargenomen door mevrouw E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht, terwijl de band tussen de Vereniging en het Gemeentelijk Archief zal worden voortgezet door de heer G. J. Röhner, die op boven-

genoemde vergadering tot bestuurslid is verkozen in de ontstane vacature.

Op 21 november konden wij de heer Struick al even bedanken voor het zéér vele werk dat hij voor de Vereniging deed, voor zijn talloze initiatieven en voor de spontane manier waarop hij zo dikwijls op de bres sprong voor de handhaving van het historische karakter van de stad Utrecht.

Wij willen dat met nadruk op deze plaats nog eens doen. En daaraan voegen wij onze bewondering toe voor zijn grote aandeel in de gedurende de afgelopen jaren georganiseerde tentoonstellingen met allerlei aspecten van Utrecht als

MAANDBLAD

oud utrecht

46e jaargang - nummer 1 - januari 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

prof. dr. ir. C. L. Temminck Groll, Kromme Nieuwe Gracht 37, Utrecht, tel. (030) 31 27 63.
(wnd.) mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht, tel. (030) 71 22 35 (uitsl. op werkdagen van 9.00-10.30).

Penningmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70, gironr. 575520.

Administratie:
Redactielid:

Contributie is minimaal per jaar f 20,—
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mej. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Snejder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

onderwerp en voor zijn aandeel in het directe historische onderzoek. Het merkwaardige stuk middel-eeuws metselwerk op het voorterrein van het Gemeentelijk Archief, afkomstig van Achter Clarenburg, vormt daarvan een blijvend getuigenis. Van al deze werkzaamheden, die uiteraard eerder vanuit zijn functie als gemeente-archivaris dan vanuit die als bestuurslid van Oud Utrecht geschiedde, heeft de Vereniging in bijzondere mate kunnen profiteren en het bestuur hoopt van harte dat ook in de toekomst te kunnen blijven doen! In dezelfde vergadering werd afscheid genomen

van mevrouw A. M. Beauchampet-Lorwa, die aftrad in verband met haar verhuizing naar Egmond. Haar activiteiten lagen in de eerste plaats op het terrein van de excursies, maar ook daarbuiten, onder meer in de overkoepelende commissie voor de binnenstad kon er vele malen een beroep op haar worden gedaan.

Ook aan mevrouw Beauchampet heel veel dank!

Namens het bestuur
C. L. Temminck Groll

PESTIS BOVINA IN UTRECHT 1813-1814

Nauwelijks waren de Fransen in november 1813 uit Utrecht verdwenen of een nieuw onheil trof de stad. Op 2 december brachten militairen van het Pruisische bevrijdingsleger drie „bovenlandsche koetjes“ ter stalling bij slager A. Verkerk, oud 41 jaar, wonende met vrouw, zeven kinderen, één inwonend meisje van elf jaar en twee dienstmeisjes op nummer 14, Achter het Vleeshuis. Al gauw stierf een van de beesten aan een nare ziekte; de volgende dag bleek een tweede dier zó ziek te zijn dat men besloot het te slachten. Het vlees werd op een wagen geladen en meegenomen naar de nieuwe bestemming van de militairen, Jutphaas. Daarheen werd ook de derde koe meegesleept, gesleept, want ook dit dier was ernstig ziek, zelfs zo erg, dat het in Jutphaas moest worden geslacht. In Utrecht was intussen een van Verkerks eigen koeien gestorven aan dezelfde kwaal. Ook in andere stallen vertoonden zich symptomen, die men aanvankelijk voor longvuur hield. Maar er stierven meer koeien, o.m. bij J. Verkerk, oud 60 jaar, wonend op Achter het Vleeshuis 26, met echtgenote en zoon Jan van 31 jaar. En het gerucht begon de ronde te doen dat de „gewone veeziekte“, namelijk de runderpest, heerste.

„Zo dra dit ter harer kennis was gekomen“, besloot het gemeentebestuur maatregelen te nemen. Op 14 december kreeg Jacob Schouten, keurmeester van het vlees, opdracht alle stallen in de stad en de vrijheid te gaan inspecteren. Als ergens een ziek dier werd aangetroffen, moest hij ervoor zorgen dat het niet werd geslacht, maar dat het verloop van de ziekte werd afgewacht.

Schouten rapporteerde op 26 december aan het stadsbestuur dat hij de ziekte ook buiten de Weerdpoort had aangetroffen en wel in totaal op vier stallen. Er waren al verscheidene runderen aan gestorven en hij verzocht daarom steun, zodat krachtige maatregelen konden worden genomen.

Naar aanleiding van zijn rapport werden hogere instanties gewaarschuwd en begon de ambtelijke molen op de voorgeschreven wijze te draaien.

„Beroken“

In het laatst van de 18e eeuw had de runderpest herhaaldelijk gewoed en waren daarom maatregelen voorgeschreven, die in Nederland waren vastgelegd in de Wet tot voorkoming en afwending van de runderpest, van 26 december 1799; deze wet was niet ingetrokken toen de Fransen verdwenen en op 21 januari 1814 kon in de krant worden meegedeeld, dat de voorschriften van 1799 nog steeds van kracht waren. Schouten had ze al toegepast en de dode dieren op de voorgeschreven diepte van vier voet laten begraven.

De besmette stallen werden grondig gereinigd, o.m. door ze op de vereiste wijze te „beroken“. Men druppelde daartoe zwavelzuur op een mengsel van fijn zout en gemalen bruinsteen, waardoor een witte, reinigende damp ontstond. Er werd gewaarschuwd tegen overdadig druppelen, omdat de ademhalingsorganen dan weleens geprikkeld konden raken. Geen wonder als men bedenkt, dat uit dit gedruppel chloorgas ontstaat, dat inderdaad een reinigende werking heeft, maar ook als gifgas zijn mannetje staat.

Het middel doet overigens heel wat effectiever aan dan de berokingen tijdens de runderpest van 1769. Toen „reinigde“ men de stallen door de rook van brandend hout en azijnwalm, of van brandend leer en teer. Zuivere lucht zou, zo meende men, hoe onaangenaam ze ook rook, de voortgang van de ziekte onmogelijk maken.

De commissaris van het arrondissement schakelde, toen hij door de stedelijke overheid was geïnformeerd over de gang van zaken, ogenblikkelijk de provinciale commissie van landbouw in. In 1805 was tot de oprichting van dergelijke commissies

besloten; zij hadden een adviserende en eventueel uitvoerende taak. De secretaris van de Utrechtse commissie, mr. G. Wttwaal te Houten, heeft in oktober 1815 rapport uitgebracht over de dingen die gedaan zijn om de epidemie te bezweren. Daaruit blijkt, dat de leiding van de strijd bij hem in goede handen was. Hij had zelf ook vee en leefde de voorschriften pijnlijk nauwkeurig na, erop toeziend dat anderen dit ook deden.

Isolatie

Stallen waar de ziekte heerste, werden zo streng mogelijk geïsoleerd; niemand mocht van een besmette naar een andere gaan; de keurmeester die af te maken dieren moest taxeren, mocht de stal niet binnengaan en het zieke dier niet aanraken. Touwen waarmee de koe had vastgestaan, werden meebegraven, houtwerk zo nodig verbrand, metalen stalgereedschap werd geschuurd en gereinigd en vaak zelfs in vuur ontsmet. De aarde waarop de zieke in de stal gestaan had, werd weggegraven en op de mesthoop gedeponneerd; deze mest mocht niet worden gebruikt voor hooi- of weilanden. Zieke dieren werden afgemaakt en ook de gezonde stalgenoten moesten onder het mes. Alleen werden die niet begraven maar hun vlees werd aan de armen ter beschikking gesteld.

Het afslachten van besmet en ziek vee was in 1799 als de meest doeltreffende bestrijdingswijze beschouwd, maar men vond het redelijk, dat de gedupeerde eigenaars schadeloos gesteld zouden

worden. Daarom was in de wet van 26 december 1799 het „Fonds tot voorkoming en afwending der Runderpest“ ingesteld, het zogenaamde Veefonds, dat in 1806 een ruimere opdracht had gekregen en om direct te kunnen toeslaan voor een beschikbaar kapitaal van 100.000 gulden moest zorgdragen. Na de Franse tijd was het natuurlijk helemaal niet zeker dat deze guldens inderdaad aanwezig waren en er kwam dan ook wat onrust en verzet. Maar alles bleek in orde te zijn en in de Nederlandsche Staatscourant van 1814, nr. 13, verscheen het besluit van 15 januari 1814 van de Souvereine Vorst, waarin o.a. werd gesteld:

„Overwegende, dat het van het uiterste belang is, de voorbehoedmiddelen en maatregelen, welke tot stuiting van den voortgang van die vreeselijke ramp, onder den goddelijken zegen, strekken kunnen, ten spoedigste in werking te brengen;

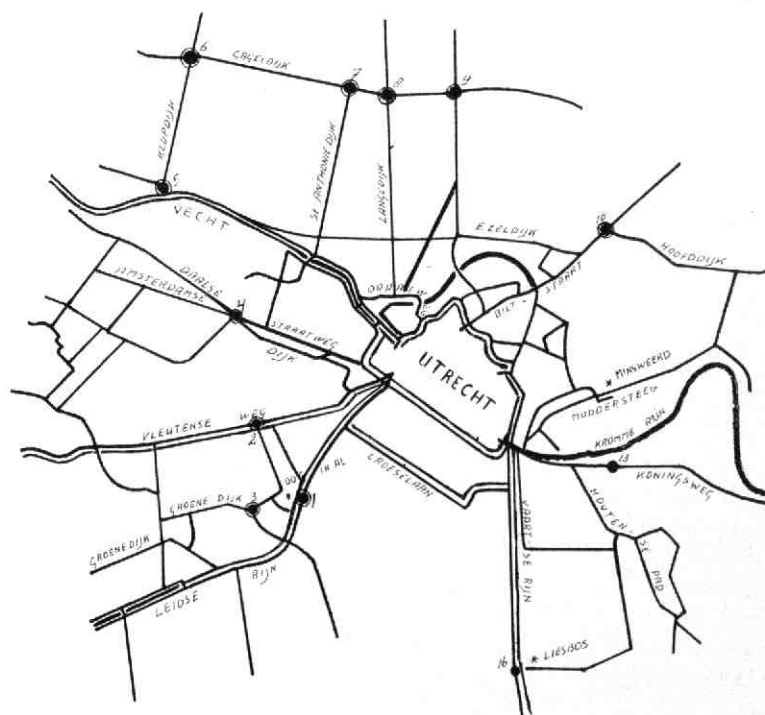
Overwegende, dat de wet van den 26sten December 1799, op dat onderwerp geëmaneerd (= genomen, afgekondigd), en ten deze de meest doelmatige verordeningen inhoudende, nimmer is geabrogeerd (= afgeschaft);

Overwegende, dat bij die wet, onder anderen, is voorgeschreven het doden en dadelijk met huid en haar begraven van het besmette vee, onder behoorlijke schadeloosstelling; en willende deze schadeloosstelling, daár, waar die maatregel noodzakelijk is, dadelijk doen uitbetalen aan de eigenaren,

Kaart I. Cordon tot stuiting van veepest binnen Utrecht. Posten, opgegeven in advertentie in Utrechtsche Courant, 24 Januari 1814:

1. Kruitmolen
2. Loevenhoutense Dijk
3. Draaiweg, bij herberg Oostindiën
4. Koningslust
5. Minsweerd
6. Ezelsdijk
7. Houtense Pad
8. Brug bij herberg Jeremie
9. Lijnpad, bij laan van heer Croes
10. Vleutenseweg
11. Ondiep

(Kaart afgeleid van Topografische Atlas No. 194, in Rijksarchief Utrecht)

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1.

Aan Onzen Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken wordt geopend een crediet van enz., om daarover, naar gelang der omstandigheden, te beschikken, tot daargestelling der noodzakelijke maatregelen tot stuiting van de veepest en tot het verlenen van schadeloosstelling aan de eigenaren van het vee, hetwelk, in-gevolge de wet van den 26sten December 1799, zal moeten worden gedood."

De slachters konden dus ongehinderd hun gang gaan, tegen een vergoeding voor hun snijdende arbeid van twee gulden per koe. Zij maakten in totaal 300 dieren af, terwijl er aan de pest bovendien nog 50 stierven. Gelukkig voor de boeren is ook schadeloosstelling verstrekt voor die laatste groep dieren, hoewel dat eigenlijk niet de bedoeling was. Al met al zal er een lieve duit mee zijn gemoed, want uit een taxatierapport van Jacob Schouten blijkt, dat hij voor de dieren op een enkele stal gemiddeld f 87 per stuk vergoed wilde zien, variërend van f 18 voor een pinkje tot f 125 voor een koe.

Het had nog veel erger kunnen zijn, want nu bleef nog ongeveer 80 procent van de veestapel in leven. Wttewaall meldde in zijn rapport dat hij ervan overtuigd was dat de ziekte uitsluitend door contact tussen de dieren overging, niet via de lucht of bedorven voedsel. Om dat te bewijzen en om de afdoendheid van de genomen maatregelen te controleren, had hij twee koeien van buiten het besmette gebied laten invoeren en in een gereinigde stal laten plaatsen; ze bleven gezond. Om in de besmette zone te komen moesten de dieren langs het cordon sanitaire worden gevoerd, dat om de stad was gelegd zoals wettelijk in 1799 was voorgescreven. Artikel 3 van het genoemde besluit van de Souvereine Vorst luidde:

„Wij bepalen bovendien, dat, tot nader order,

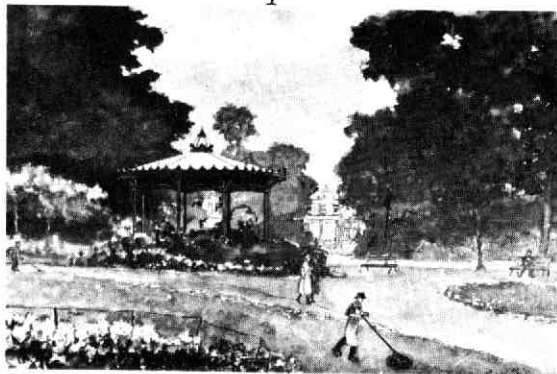
alle communicatie van de gemeente van Utrecht, en verders van alle gemeenten, alwaar de veepest zich onverhoopt nog openbaren mogt, met andere districten, ten aanzien van het rundvee, zal worden onmogelijk gemaakt, door het trekken van een kordon op den afstand van een half uur, of zoo verre als de commissien van landbouw zulks, uit hoofde van de lokale omstandigheden, noodzakelijk zullen oordelen."

Het cordon werd niet door de stadspolitie, die veel te weinig manschappen telde, bemand, maar de provinciale commissie nam mensen in dienst, die in groepen van drie, elk acht uur wachtlopend, de stad op de strategische punten hermetisch zouden afsluiten. Op een bord werd duidelijk aangegeven, dat de veepest heerste en dat pogingen om vee klandestien in- of uit te voeren met verbeurdverklaring zouden worden gestraft.

Op 24 januari 1814 werd in de krant meegedeeld, dat het cordon gesloten was; tamelijk laat dus en bovendien niet waterdicht, omdat het onmogelijk was vee dat de bevrijdingslegers met zich meevoerden, net als gewone burgerkoeien in beslag te nemen. Verder was er niet veel kans voor ontduiking, tenzij de wachtposten, ondanks de strenge controle waaraan zij werden onderworpen, niet goed opletten. Het enige onlogische punt lijkt op kaart I het Lijnpad te zijn; waarom die post niet bij de Leidse Weg stond, is onbekend.

Toen de vorstperiode voorbij was herinnerde de commissaris van het arrondissement het stadsbestuur eraan, dat vervoer van vee en huiden over het water ook verboden moest worden en gehoorzaam werden de schippers geïnformeerd. Het was toen al midden februari 1814 geworden en het zou nog lange maanden duren voordat de Souvereine Vorst op 18 juni 1814 kon besluiten dat het cordon was opgeheven. Toen duurde het nog tot 29 juni voordat de burgerij via de krant werd ingelicht en er dus absolute zekerheid bestond dat de ziekte,

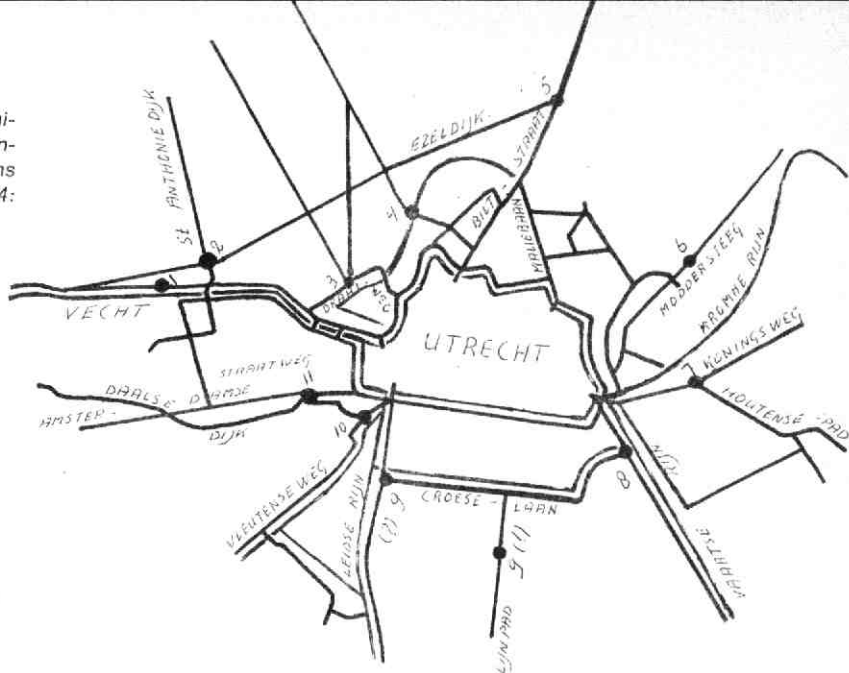
De nieuwe voorplaat

Voor het lustriumjaar is voor ons omslag een beeld gekozen uit het nog ietwat landelijke Utrecht van vijftig jaar geleden. Wij zien hier de merkwaardige muzikent op het Lucas Bolwerk tussen een weelderige begroeiing. Herkenbaar, en vandaag de dag nog aanwezig, is het herenhuis op de achtergrond. Behalve dit deel is de omgeving nu veranderd door de bouw (in 1939) van de Stadsschouwburg door Dudok. Ook het park, waar het geparkeerde blok in is doorgedrongen, is al lang niet meer het rustieke oord van de jaren twintig, zoals Arend van de Pol het nog kon uitbeelden op de aquarel die nu in de prentverzameling van het Gemeentelijk Archief wordt bewaard.

Kaart II. Cordon tot stuiting van veepest binnen Utrecht, volgens Wttewaal, in mei 1814:

1. Oog in Al
2. Groenendijk
3. Leeuwenstein
4. Daalse Dijk
5. De Klop
6. Gagelbrug
7. St. Theunisdijk
8. Langendijk (= Mr. Tripkade)
9. Blauwkapel
10. Hoofdijk
11. Abstede
12. Kromme Rijn
13. Covelaarsbrug
14. Houtense Pad
15. Laagravense Dijk
16. Liesbos
17. Chambre

die sinds begin mei geen slachtoffers meer had gemaakt, was uitgewoed.

De bestrijding ervan had veel en hard werk betekend voor een kleine groep mensen. De plaatselijke politie had ervoor gezorgd dat er geen vee door de straten werd gedreven waarin stallen met besmette dieren voorkwamen. Samen met de zakendragers, bierdragers en dergelijke ambulante werkers hadden de politiemannen moeten optreden tegen de loslopende honden; die moesten worden gevangen en gedood, terwijl de eigenaar een boete van f 3 moest betalen. Hondse maatregelen, die echter nodig waren omdat ze het pestvee hadden opgegraven. Daardoor zou, zo vreesde men ondanks Wttewaals overtuiging, de besmetting zich kunnen voortplanten, terwijl de stank een bedreiging voor de gezondheid van de mens vormde. Omdat er ook tweebeinige gravers waren, die het voorzien hadden op de huiden, werd besloten hen voor te zijn en de huiden door kerven onbruikbaar te maken. De moeilijkheden werden nog groter toen de boeren in de lente hun vee de wei in wilden jagen en daarbij weleens buiten de cordon-perken konden komen. Als een weiland afgegraasd was, kon onmogelijk verboden worden, dat de beesten naar een andere wei werden overgebracht.

Maar Wttewaal hield alle verplaatsingen goed bij en liet het cordon naar een grotere afstand van de stad verleggen. Voor zover de vage aanduidingen een lokalisering mogelijk maken, zijn de plaatsen van dit voorjaars-cordon op kaart II aangegeven. Er rezen toen natuurlijk weer nieuwe moeilijkheden. Wttewaal verzucht:

„Ik verviel van de eene zwaarigheid in de andere: door deze uitzetting en vergrooing waren ook te gelijk vele landen binnen het kordon ge-

bracht, waarvan de eigenaars buiten hetzelfde woonden, en ik zag mij alzoo genoodzaakt, tegen mijn zin, het vee ook van die landen in het kordon te doen brengen.

Meermalen was nu vee in het kordon gebragt, doch het uitvoeren van vee had ik tot hiertoe volstrekt geweigerd; doch nu kreeg ik dagelijksche aanzoeken van lieden alhier wonende, om hun vee te mogen brengen naar hunnen weiden buiten hetzelfde. Ik weigerde dit in de eerste dagen, doch zag al spoedig dat deze lieden hierdoor verbazende schade leden, en binnen hetzelfde geen gras hadden; ik besloot alzoo, hiertoe de noodige verlofbriefjes af te geven, doch liet dergelijke landen teekenen met het woord kordon, no. 1, of 2 of 3, en rekende deze weiden, als waren dezelve binnen gelegen, waarom ook geen beest uit of in hetzelfde mogt komen zonder schriftelijk verlof, en maakte nu van dat alles naauwkeurige lijsten, zoo van de namen der eigenaars, als van het getal der beesten, gelijk van alles zoo veel mogelijk de volledigste aantekeningen werden gehouden.”

In buurten waar de ziekte heerste, hield Wttewaal het been stijf; daar moest het rundvee op stal blijven. Toen de boeren klaagden dat hun wintervoer opraaakte, werd hun op kosten van de landbouwcommissie hooi verstrekt.

De bestrijding was moeizaam op gang gekomen omdat de Franse tijd nog maar net voorbij was en de mensen het eigenlijk druk genoeg hadden aan de nieuwe vrijheid te wennen. Moeizaam ook omdat het winter was en omdat er grote aantallen militairen waren ingekwartierd, wier paarden en koeien in de dicht opeenstaande stallen waren ondergebracht.

Redenen te over voor de burgemeester om op 30 oktober alle betrokkenen hartelijk te danken. Hun

niet genoeg te prijzen inspanningen hadden Gods zegen gedragen, kon worden geconstateerd. Daarom was ook officieel gevraagd ingevolge opdracht van de Souvereine Vorst in zijn meergenoemd besluit, artikel 4:

„Wij verlangen dat de leeraren der onderscheidene godsdienstige gezindheden dezer ramp in hunne openbare gebeden indachtig zijn, en den goddelijken zegen afsmecken over de middelen, welke tot verzachting en verdere afwending derzelve zullen worden in het werk gesteld.”

P. D. 't Hart (m.m.v. P. Lourens)

Bronnen en literatuur

Notulen van het provisionele gemeentebestuur, Gem. Archief Utrecht.

„Statenarchief”, Rijksarchief Utrecht.

Topografische atlanten van deze beide archieven.

De onvervangbare kaartenbak van de heer Smilda.

Controle nominatif des habitants de la ville d'Utrecht et de la Banlieue, 1813, Gem. Archief Utrecht.

Utrechtsche Courant.

Drs. M. N. Acket, Ligging en grenzen van Utrecht. In: Jaarboekje Oud Utrecht, 1950, p. 77-123. Rapport wegens het verrigte, tijdens het woeden der veepest te Utrecht, in 1813 en 1814, door mr. G. Wttewaai, secretaris der commissie van landbouw in de provincie Utrecht. O.a. in:

J. Kops, Staat van den Landbouw in de Vereenigde Nederlanden gedurende den jare 1814.

Dr. Z. W. Sneller (ed.) Geschiedenis van den Nederlandschen Landbouw 1795-1940, 1943.

Dr. A. J. v. d. Weyde, Geneeskundigen als Veeartsen. In: Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde 74, nr. 18, p. 2257-2259, mei 1930.

Over G. Wttewaai, die plm. 1823 werd benoemd tot hoogleraar in de landhuishoudkunde te Leiden en de vele moeilijkheden die hij had te overwinnen bij zijn strijd tegen de runderpest en tegen de gedupeerde boeren, leze men De Runderpest, in de jaaren 1813 en 1814, te Utrecht ontstaan en gestuit. In: J. Scheltema, Geschied- en letterkundig mengelwerk, III 1823, 2e deel, p. 1-39.

Van twee grafmonumenten en een penning (slot)

Bij zijn afscheid als raadslid op 27 augustus 1970 heeft dr. ir. M. van den Brandhof aan de gemeente De Bilt een penning geschonken, die hij enkele jaren tevoren op een veiling had verworven. Het is een exemplaar van de gedenkpenning, die het echtpaar Van Westrenen-Mamuchet bij gelegenheid

een roosje (vijftig jaar wederzijdse liefde). Op de onderrand van het altaar: PS 128 v. 5. 6. Links van het altaar een staande mannen - rechts een dito vrouwenfiguur. Achter de man een granaatappelboom als symbool van eensgezindheid; achter de vrouw een rozenstruik, de liefde voorstellende. Man en vrouw geven elkaar boven het altaar de rechterhand. Boven hun handen wordt een hoorn des overvloeds leeggestort door een hand die uit de wolken reikt. Beneden de grond, waarop altaar en figuren staan, is te lezen:

van lan. lac. v. Westrenen. en

loh. Cat. Mamuchet v.

Houdringe.

Foto Grontmij, H. C. de Jong.

van zijn gouden bruiloft in 1759 op de munt te Utrecht - toen nog geen rijksmunt - had laten slaan, een in de 18e eeuw niet ongebruikelijke aardigheid bij een dergelijk belangrijk jubileum. Op de voorzijde van de penning zien we in het midden een klokvormig altaar met daarop een zojuist ontstoken vuur. De wand van het altaar is met een mascaron, C-voluten en guirlandes gesierd, waaronder de letter L met aan beide kanten

De tekst van het randschrift „Gods milde hand kroond 't vrindlijk paaren” vindt zijn vervolg op de keerzijde met de woorden „'t Dankoffer brand na vijftig jaaren”. Hier bovenin in Hebreeuwse letters „Jahova jehie hakavod” (Aan Jehova zij de eer), omringd door een wolkenkrans waar overal onderuit de zonnestralen schijnen. Links weer het echtpaar, in dankbaarheid geknield voor het altaar rechts met daarop een nu volwassen vuur. Op de

wand van het altaar de familiewapens Van Westrenen (links) en Mamuchet (rechts), tezamen hangend aan een strik. Op de onderrand van het altaar: Psalm 50. v. 23. De grond bevat de signatuur I. C. Marme. Beneden de grond: „Op den 25. August. 1759”.

Tegelijk met het slaan van de penning heeft men daarvan ook een „Verklaaring” laten drukken. Een exemplaar hiervan berust in het Utrechtse gemeentearchief. In deze beschrijving wordt erop gewezen, dat het boompje achter de man op de voorzijde drie vruchten draagt tot teken van de drie zoons in leven en drie dorre takjes ter gedachtenis aan de drie overleden zoons. De rozenstruik achter de vrouw vertoont in gelijke symboliek één bloeiende roos en vier dorre takjes. De drie in 1759 nog in leven zijnde zoons kennen we al van het grafmonument. De enige dochter was Isabella, die in 1753 gehuwd was met Willem Nicolaas baron de Pesters heer van Wulperhorst.

Van het grafmonument weten we, dat Jan Jacob en Johanna Catharina ook hun diamanten bruiloft hebben mogen beleven. Jan Jacob overleed op 1 december 1769 en was toen, aldus de gedenkplaat, 84 jaar, 8 maanden en 16 dagen oud. Op 9 fe-

bruari 1772 stierf ook zijn vrouw, in de leeftijd van 81 jaar 7 maanden en 20 dagen. Zij hadden bij testament van 26 maart 1764 een fonds gesticht tot ondersteuning van hun nakomelingen die tot armoede mochten vervallen. Dit fonds zou alleen ten goede mogen komen van hun mannelijke descendenten en de dochters van deze zolang zij ongehuwd waren en de naam Van Westrenen voerden. De laatste mannelijke afstammeling was hun achterkleinzoon Jan André heer van Driebergen. Deze was kamerheer in buitengewone dienst van koning Willem III en overleed te Utrecht in 1870. Toen diens dochter Marie Sophie, de laatste vrouwelijke nakomeling, in 1873 trouwde met mr. W. K. F. P. graaf van Bylandt en daarmee haar naam verloor, is het familiefonds vervallen aan de Ned. Herv. Diaconie te Utrecht. Het kapitaal bedroeg op dat ogenblik f 264.000,— inschrijving Grootboek Nationale Schuld.

P. H. Damsté

Bronnen en literatuur:

F. van Bevervoorden tot Oldemeule, „Houdringe (Van Westrenen)” in *Utrechtsch Jaarboekje* van 1893.

Testament van een regent...

Over de functie van de notaris is veel geschreven. Daarom is het onderstaande niet samengesteld om meer gegevens over het werk van deze door de Kroon benoemde ambtenaren te vertellen. Trouwens: in het korte bestek van dit verhaal kan geen gedegen studie van het notarisambt worden ontfouwd. Vandaar dat ik mij beperk tot een enkele zin. De notaris was in feite de „snelschrijver”, die werd aangesteld om „authentieke” akten op te stellen en te ondertekenen. Die ambtelijk geschreven en gesigneerde stukken hadden kracht van bewijs, omdat de notaris door het hoogste gevestigde gezag was benoemd en niemand gerechtigd was zonder die officiële aanstelling als zodanig op te treden. In de 16e eeuw werd de toelating tot het notarisschap zelfs door een onderzoek vanwege het Provinciale Hof voorafgegaan. Uit dat onder-

zoek moest met name zijn geschiktheid kunnen worden afgeleid. Waren het in de oudheid de Pausen – of door hen aangestelde functionarissen – die de notarissen aanstelden (het ontstaan van het notariële ambt stond oudtijds in verband met de kerkelijke rechtspraak), later (in 1606) zouden de Staten der provincies de benoeming van notarissen aan zich trekken. Het Utrechtse Hof zou de „admissie” bekrachtigen, nadat de kandidaat-notaris aan alle gestelde eisen had voldaan. Vanaf dat moment moesten de door hen geschreven akten zorgvuldiger bijgehouden worden.

Onuitputtelijke bron

De „protocollen” van de in Utrecht „residerende” notarissen zijn gelukkig grotendeels bewaard gebleven en door het Rijk aan de burgerlijke gemeente in bewaring gegeven¹). De oudste bewaard gebleven akten, daterend uit 1564-1571, zijn van notaris Johan van Haller, tevens pastoor van St. Jacob²). Over die lange periode van enkele eeuwen (van 1564-1842)³) werd in tienduizenden kwesties de tussenkomst van enkele honderden notarissen gezocht. Meters achtereenvolgende rijen zich de testamenten, huwelijksvoorwaarden, boedelinventarissen, machtigingen, transporten e.d. Samen vormen zij een schier onuitputtelijke bron voor de geschiedenis van de stad en de daarin wonende en werkende burgers.

Er bestaan plannen om binnen niet al te lange tijd te beginnen met de aanleg van een nauwkeurige index van alle gegevens, die deze archivalia opleveren⁴). Een werk van zeer lange adem, dat met

de grootste accuratesse dient te geschieden en als vervolg op het „project“ van de klappering der registers van transporten en plechten⁵⁾ uiterst waardevolle resultaten zal opleveren, die de onderzoeker – bedoeld in de meest ruime zin – zeer te stade zullen komen.

Ter toelichting kan ik volstaan met het noemen van een akte, die ik vond in het protocol van notaris G. Vastert⁶⁾. Het betreft het testament, dat 3 juni 1641 door Jacob de Geyn, kanunnik van St. Marie, „zieckelick van lichaem te bedde leggende edoch sijn verstant, memorie ende vijff sinnen wel machtich sijnde ...“ aan notaris Vastert werd gedictéerd.

Rembrandts

Aan zijn neef Johan Wittenbogaert, ontvanger van het kwartier Amsterdam, laat hij na:

„den grooten blompot deer een tros lelien boven uut comt“, geschilderd door zijn vader, in een ebben lijst en opgesloten in een houten „casse“; al zijn „coquillen“ of zeeschelpen, zowel de zuivere als de ruwe, onzuivere, en alle mineralen, stenen en zeegewassen, die zich tegenwoordig bevinden in zijn logement en op een kamer boven het kapittelhuis van St. Marie;

een schilderij van Rembrandt, waarop twee oude mannetjes zitten te disputeren, „den eenen heeft een groot bouck op sijn schoot daer comt een sonnelicht in“;

een schilderij, ook van Rembrandt, waarop een oud mannetje zit te slapen bij een vuur, zijn hand in de „boesem“;

een schilderij met een „fraye vrouwetronige mit een out wijff daerbij“, geschilderd door Jan Lievens;

een schilderij met een jong, lachend meisjesgezicht, ook van Jan Lievens;

een koffer met bovenop het nummer twee getekend, met witte „taetsgens“ of nageltjes, en alles wat bij zijn overlijden in en op deze koffer gevonden wordt;

een schilderij van een boerekermiss door Brouwer Schilder;

twee konterfeitsels met zware kantjes in de lijst; twee kleine konterfeitsels door Lucas en door Holbein, en nog één van mr. Roeloff Wess, Heer van Brederode.

De secretaris van de Raad van State in 's-Gravenhage, Maurits Huygens, ontvangt:

zijn eigen konterfeitsels, door Rembrandt geschilderd;

een schilderij van een oude „tronigne“ die violet fluweel, met gouden laken gevoerd, op het hoofd heeft, „soe groot als het leven“, met een lijst er omheen;

een zeestorm van Parcelles op een groot paneel; drie landschappen, „t eene wat grootachtich ende de twee even groot“, alle drie van Cornelis Vroom van Haerlem.

Francois Wittenbogaert, kanunnik van St. Pieter en eveneens neef van Jacob de Geyn, mag rekenen op: twee landschappen van dezelfde grootte, geschilderd door Moyses Wittenbroeck in Den Haag;

een landschap van Carel de Hooch, „daer Poelenburch de beeldekens in gemaect heeft“;

twee metalen of koperen springende paardjes van dezelfde grootte, geschroefd op houten voetstukken;

een kabinetje, „ingeleyt mit letterhout, goude laeckenhout ende anders, dat mit twee deurtjes opgaet en heeft ses schuiflaeden mit vergulde ringsgens“.

De Geyn was zeer vermogend: de gouden ringen „mit diamanten en andere gesteenten“ en alles wat hij verder aan goud bezat, was bestemd voor Maria van Schroyesteyn, oudste dochter van zijn nicht Anna Wijntgens; aan haar zoon Nicolaas den Otter vermaakte hij „alle sijne gedruckte boucken in wat taele die oock sijn, soe gebonden als ongebonden“ en „alle sijn constboecken, soe van teykeningen als printen ende alle d'andere losse teykeningen en printen mit den penne ofte andersins gedaen op copere platen“.

Ten slotte werden in het testament nog belangrijke geldsbedragen bestemd voor verdere familie en personeel en ook voor de „armen weesen“ in het weeshuis te Amersfoort (f 1.200,—).

Het behoeft nauwelijks betoog dat er veel nieuw licht over onze oude stad zou schijnen, indien men op de hoogte zou zijn van de inhoud van de onvoorstelbare bron die de protocollen der Utrechtse notarissen vormen. Meer dan dit aan te tonen heb ik met het schrijven van het bovenstaande niet bedoeld.

A. Graafhuis

Noten

1) Catalogus van het archief der stad Utrecht, supplement. Utrecht 1914. blz. 29-53 (1564-1796), 77-80 (1796-1809) en 94-96 (1809-1811). Catalogus van de Notariële archieven 1811-1842 door dr. A. le Cosquino de Bussy. 's-Gravenhage 1929.

2) G. A. Utrecht, Collecte Booth, nr. 57 b.

3) Op 9 juli 1842 werd de wet op het notaris-ambt in het staatsblad gepubliceerd.

4) C. A. de Kruyff, Familienamen voorkomende in de notariële acten. (Handschrift) Bibl. over Utrecht, nr. 2259*. Bovendien zijn er tal van notarissen die achterin of voorin het protocol over een bepaalde periode, bijv. een jaar, een alfabetisch register hebben opgenomen. Ook lieten enkele notarissen daarenboven een index op alle door hen geschreven akten vervaardigen.

5) Archief der stad Utrecht II, nr. 3243.

6) Archief der stad Utrecht, supplement, nr. 209.

VIJFTIG JAAR OUD-UTRECHT

Het is de grote archivaris van Utrecht mr. Samuel Muller geweest, die het juiste klimaat schiep voor de oprichting van de Vereniging Oud-Utrecht. De oprichters erkenden hem als de wegbereider, zonder wiens werkzaamheid de start in ieder geval toen niet mogelijk zou zijn geweest. Zo heeft Muller — zonder het direct te bedoelen — het terrein geëffend. Zij die in 1923 Oud-Utrecht stichtten, hebben — zo sprak een tijdgenoot — dit tijdens zijn leven nagelaten „omdat zij begrepen hem niet met hen mee te zullen krijgen, terwijl zij het aanmatigend zouden gevonden hebben zonder hem te handelen”.

Het was de toenmalige burgemeester, dr. J. P. Fockema Andreae, die 18 ingezetenen op 5 februari 1923 bijeenriep „om te komen tot oprichting van een vereniging, die zich met de historie van de stad zou bezighouden (.....)”.

Er was vertrouwen genoeg en ook voortvarendheid, want al op 12 maart kwamen de negentien heren bijeen. Nu om de vereniging Oud-Utrecht metterdaad op te richten, met de omschrijving: „vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van Utrecht en omstreken”; een omschrijving, die in 1949 veranderd werd in: „vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht”.

Op 23 november werd de eerste ledenvergadering gehouden onder voorzitterschap van dr. W. A. F. Bannier. Door een intensieve propaganda in de plaatselijke pers bleken zich al bijna 100 leden te hebben aangemeld.

Het ledenbestand nu bedraagt rond 1.450. Was de ledenaanwas in hetzelfde tempo doorgegaan, dan stonden er nu ruim 6.000 ingeschreven...

Moge dit flauwe rekensommetje in dit jubileumjaar onze leden wel inspireren tot het zelf werven van nieuwe leden. Een groeiende vereniging kan met des te meer vertrouwen een nieuwe periode van 50 jaar tegemoet gaan! Een aanmelding kan, heel eenvoudig, verzonden worden in een ongefrankeerde envelop, geadresseerd als volgt: Machting nr. 966, Utrecht.

Feest!

De feestelijkheden tijdens het jubileumjaar zijn verdeeld in vier evenementen, waaromheen een aantal excursies zullen plaatsvinden die de excursiecommissie in petto heeft (zie blz. 10).

Het begin van de viering draagt een officieel karakter en wordt gevormd door een ontvangst door het Gemeentebestuur van de Vereniging Oud-Utrecht.

De uitnodiging treft u hieronder aan.

Uitnodiging

Het Gemeentebestuur van Utrecht nodigt hierbij alle leden van de Vereniging Oud-Utrecht uit voor een ontvangst in het Centraal Museum, Agnietenstraat 1 op vrijdag 9 maart a.s. om 17.30 uur ter gelegenheid van het feit, dat 50 jaar geleden op initiatief van de toenmalige Burgemeester dr. J. P. Fockema Andreae de Vereniging Oud-Utrecht werd opgericht.

Een aantal genodigden van buiten de vereniging zal aanwezig zijn. De Burgemeester zal de vereniging toespreken, waarna onze voorzitter hem zal antwoorden. Het Gemeentebestuur biedt dan

MAANDBLAD **oud utrecht**

46e jaargang - nummer 2 - februari 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

prof. dr. ir. C. L. Temminck Groil, Kromme Nieuwe Gracht 37, Utrecht, tel. (030) 31 27 63.
(wvd.) mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht, tel. (030) 71 22 35 (uitsl. op werkdagen van 9.00-10.30).

Penningsmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gesl.).

Administratie:
Redactielid:

Contributie is minimaal per jaar f 20,—, gironr. 575520.
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mev. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Sneijder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

een aperitief aan, waarbij uitgebreid gelegenheid zal zijn elkaar geluk te wensen.

Ledenvergadering

Een informeel karakter draagt de feestelijke ledenvergadering op 20 maart. Deze zal gehouden worden in het Spoorwegmuseum en beginnen om 19.30 uur.

Na afloop van het huishoudelijke gedeelte zal om ongeveer 20.30 uur het feestelijke gedeelte beginnen.

Hoogtepunten zullen zijn: een luchtige causerie door de bekende publicist de heer C. A. Schilp, het vertonen van historische films en het beluisteren van historische documenten vastgelegd op

geluidsband. Er zal tevens gelegenheid zijn de collectie van het Spoorwegmuseum te bezichtigen. Voor consumpties wordt gezorgd.

In verband met de organisatie verzoeken wij u bij deelneming aan dit feest, dringend uw opgave vóór 10 maart schriftelijk of telefonisch te richten aan de heer J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (03432) 19 25 of Minrebroederstraat 25, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gesl).

Een gedetailleerd programma zal worden gepubliceerd in het maart-nummer. Ook mededelingen omtrent de twee overige evenementen (vliegtocht boven de provincie en een feestelijke ledenvergadering in de herfst) zullen in een later stadium in het maandblad verschijnen.

Wie weet?

De heer F. J. Bingen uit Capelle aan den IJssel ontdekte onlangs in het stedelijk museum van Malmö een Nederlandse tolpenning, die daar als „tramtoken” was beschreven.

Op de afbeelding is echter te zien, dat het hier niet gaat om een trampenning, maar om een tolpenning voor de straatweg naar Bavoort, een gehucht op de weg van Amersfoort naar Woudenberg.

Het is de heer Bingen tot op heden niet gelukt meer over deze

tolheffing en de penning aan de weet te komen. Mochten er leden zijn, die wat meer licht in deze zaak kunnen brengen, laten zij dan even contact opnemen met de heer F. J. Bingen, Tollensstraat 11, Capelle aan den IJssel, tel. (010) 50 55 08. Hij zal daar bijzonder blij mee zijn.

Contributie

Gebleken is, dat vele leden het bedrag aan contributie voor het jaar 1973 vrijwillig, soms zeer aanzienlijk, verhoogd hebben. Onze oprechte dank. Moge het gebaar van deze leden voor anderen een aansporing zijn hun contributie thans over te maken.

Mocht de in het novembernummer ingesloten acceptgirokaart in het ongerede geraakt zijn, het postgironummer van de penningmeester is: 575520. Zoals wij al eerder schreven is het dit jaar meer dan ooit noodzakelijk u er met de meeste nadruk op attent te maken dat de vastgestelde f 20,— een minimum-contributie is. Bij voorbaat dank.

Excursies

Het excursieprogramma zoals dat was aangekondigd in het december-nummer, is ingrijpend gewijzigd.

Het bezoek aan het onlangs geopende deel van 't Hoogt zal worden verschoven naar begin juni, als de werkzaamheden daar vorderen zoals de heer Bals hoopt. Dan zal namelijk het gehele complex gereed kunnen zijn, met theater, restaurant-terras en boetieken.

Ook het bezoek aan de in restauratie zijnde St.-Nicolaaskerk moet nog geruime tijd worden uitgesteld.

De eerstvolgende activiteiten zullen nu zijn:

Maandag 26 februari: een lezing met dia's door drs. W. J. van Tent, prov. archeoloog te Amersfoort, over De opgravingen in 1970 bij Ford Vechten. De lezing wordt gehouden in het Kunsthistorisch Instituut, Drift 25 en begint om 20.00 uur. Hiermee wordt een wens van velen, eens een archeologisch onderwerp te belichten, vervuld.

Een herhaling van het bezoek aan de Michaëlskapel en de Egmontkapel in de Domtoren onder leiding van architect Th. Haakma Wagenaar, zal plaatsvinden op **zaterdag 14 april** om 14.00 uur en eventueel nog om 16.00 uur.

Het verdere programma zal in het maart-nummer worden bekendgemaakt.

Succes Maarssen!

De toenemende belangstelling voor het verleden van de eigen woonplaats en de omgeving daarvan, heeft nu ook in Maarssen geleid tot de oprichting van een historische vereniging.

Wij wensen de „Historische Kring Maarssen” een succesrijke ontplooiing toe.

UTRECHTS ONBESTORVEN VERLEDEN I

De Korenschoof

Zou het artikel „de Utrechtse Telefoonkwestie” in het maandblad van november 1972 't begin zijn van een serie verhalen over het verleden van Utrecht, dat ver genoeg weg ligt voor vertedering, maar voor velen dichtbij genoeg voor een schokje van herkenning?

Een met intense belangstelling aan de schrijver daarvan gestelde vraag, die middels dit stukje niet alleen wordt doorgegeven aan de redactie, maar dat bij de lezing in vele gezinnen herinneringen zal oproepen aan de ook voor hen opzienbarende gebeurtenis van woensdag 16 februari 1938. Deze dag was het nl. voor de laatste maal, dat zij hun dagelijks brood konden betrekken van één van de 200 broodbezorgers van de brood- en banketbakkerij De Korenschoof of koekjes, gebak en snoeperijen konden kopen in een van de over de gehele stad verspreide veertig Korenschoofwinkels.

Kwaliteit

Heden ten dage ontvangt het publiek voorlichting over kwaliteit en prijs van de dagelijkse levensbehoefte via pers, radio en televisie, hetgeen driekwart eeuw geleden niet het geval was. Toch was het wel nodig, want de consument kende toen nog niet de betere kwaliteit, het juiste gewicht en de hygiënische bereiding van het brood in het buitenland. Vooral het te lichte gewicht maakte het brood in ons land, Utrecht inbegrepen, onnodig te duur.

Met dit beeld voor ogen en om hierin verandering te brengen, werd besloten tot oprichting van een broodbakkerij; naderhand uitgebreid met een banketbakkerij. Aldus aten op 1 februari 1885 vele Utrechters voor de eerste maal brood van De Korenschoof; een aantal dat na 50 jaar was uitgegroeid tot een kwart van de Utrechtse gezinnen. Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan kreeg elke vaste klant een fraaie broodzaag cadeau. Als vaste klant werd aangemerkt elkeen die een „controleboekje” had, voorzien van naam en adres en waarin dagelijks het aan brood bestede bedrag door de broodbezorger werd genoteerd. In november van elk jaar werden deze boekjes, tegen afgifte van een nieuw, ingenomen. Na controle of de in zeven artikelen gestelde voorwaarden, in elk boekje afgedrukt, door de klant waren nagekomen werd 10% van het totaalbedrag van het boekje aan de consument uitgekeerd. Voor de laatste maal had deze 10% uitbetaling vijfendertig jaar geleden plaats.

Een deel van 'n krantenartikel is eigenlijk het overlijdensbericht van de op 53-jarige leeftijd gesloten grootste brood- en banketbakkerij van Utrecht. Het luidde als volgt:

„Het verwachte ontslag bij de bakkerij De Korenschoof te Utrecht is een feit geworden. De ontslagbrieven, die al een week klaar lagen, zijn uitgereikt, doch tevens heeft de directie van het bedrijf een zeer courante houding tegenover het personeel aangenomen door de bakkerij niet over te doen, doch volledig te sluiten. Dit betekent, dat de bezorgers hun klanten mogen houden”.

De bakkerij heeft gestaan aan de zuidzijde van de Kaatstraat, reeds van oudsher een van de belangrijkste en bedrijvigste straten van de Bemuurde Weerd en waar thans gevestigd zijn Autodealer Terberg Utrecht N.V. en de technische afdeling van Staffhorst muziek N.V.

Harmonie-orkest

Het einde van deze brood- en banketbakkerij bracht eveneens mede de opheffing van het 15 jaar ►

Middeleeuws aardewerk

Van 16 maart tot en met 30 april zal in de tuinzal van het Centraal Museum een tentoonstelling worden gehouden van middeleeuws aardewerk uit Utrecht.

De onderzoekingen aan de Hogelanden O.Z. hebben behalve een pottebakkersoven uit omstreeks 1400 ook een grote hoeveelheid aardewerk opgeleverd die in die oven gebakken is.

De tentoonstelling zal uit twee delen bestaan, nl.: 1. een typencollectie om de grote variëteit van vormen die de pottebakkers produceerden te laten zien. Ook zal er naar worden gestreefd verbanden te laten zien tussen het Utrechtse materiaal en dat uit andere plaatsen in Nederland;

2. een opstelling van het aardewerk in zijn functie van industrieproduct (de oven), van handelswaar en van gebruiksvoorwerp.

In het volgende nummer zal uitvoeriger aandacht worden besteed aan het aardewerk en de tentoonstelling.

bestaande, in de stad Utrecht zeer populaire, harmonie-orkest De Korenschoof. Het uit 60 geüniformeerde musici bestaande orkest, hoofdzakelijk gerecrueteerd uit personeel van de bakkerij, verleende medewerking aan vele evenementen. Het werd dan vooraf gegaan door een 22 man sterk tamboer- en trompettercorps. De dikke tamboermaitre, in zijn rijkelijk met zilveren tressen bewerkte donkere uniform, het hoofd gedekt met de beremuts, opende de stoet. Hij was het idool van heel veel Utrechters. Voor een muzikale omme-gang in de avonduren waren dertig wit-gejaste

mansschappen beschikbaar voor het dragen van evenzovele brandende petroleumfakkels. Voor de laatste maal liep dit orkest door Utrechts straten ter gelegenheid van feestelijkheden verband houdende met de geboorte op 31 januari 1938 van H.K.H. Prinses Beatrix. En hiermede is dan weer een episode belicht uit Utrechts onbestorven verleden.

W. F. van Schaverbeke

Bron:

Eigen knipselcollectie.

De collectie Taets van Amerongen

Onder de trouwe bezoekers van het gemeentelijk archief aan de Alexander Numankade te Utrecht zijn er vast wel, die het bestaan van de collectie Taets van Amerongen kennen. Vermelding van deze verzameling is van belang, omdat een aantal afbeeldingen daaruit thans (t/m 23 februari a.s.) in het gemeentelijk archief te zien zijn.

Advocaat

Willem Hendrik baron Taets van Amerongen (1830-1898) is als advocaat en op latere leeftijd als ambtenaar bij het archief (vanaf 1891) niet zo bekend gebleven. Zijn betekenis is vooral te danken aan het feit, dat hij in 1880 het plan heeft opgevat om „alle huizen, die in de stad Utrecht werden afgebroken, vooraf te doen aftekenen”. De aquarellen werden in grote aantallen vervaardigd door de bekende Utrechtse kunstenaar Anthone Everhardus Grolman (1843-1926) die o.a. in Berlijn en Neurenberg studeerde, de stad goed kende, terdege op de hoogte was van de „steeds voortdurende kledwisseling” die zich op het Utrechtse stedelijk erf voltrok en daardoor voor baron Taets van Amerongen de man bij uitstek werd om de opdracht tot het vastleggen van schil-derachtige hoekjes en percelen uit te voeren.

Royaal gebaar

Toen de baron stierf en de tekeningencollectie in het openbaar geveild werd bleek de belangstelling zo groot, dat het bod van f 300,—, dat de stad Utrecht op voorstel van de archivaris mr. S. Muller Fz. tijdens de verkoping deed, onvoldoende

was. Het vermoeden was dan ook, dat de verzameling voor de stad verloren zou gaan. Gelukkig was de bankier H. F. Kol ook bij de veiling aanwezig. Hij kocht de collectie en deed het royale gebaar de aquarellen alle ten geschenke aan het stadsbestuur aan te bieden.

Archivaris Muller schrijft er in zijn verslag over 1898 het volgende over: „Met bijzondere ingenomenheid vermelden wij dit zeldzame bewijs van belangstelling, dat dus ongevraagd en ongedacht aan de verzamelingen gegeven werd en waardoor de gemeente in het bezit is gekomen van eene serie tekeningen, die de algemeene belangstelling in bijzondere mate gaande maakte. Dat dit het geval was, bleek niet alleen uit den zeer hoogen prijs, die voor de stukken betaald moest worden, maar ook uit het buitengewoon drukke bezoek van de tentoonstelling, die dadelijk nadat de collectie ontvangen en opgeknapt was, daarvan in het Stedelijk Museum gehouden werd”.

Tegenspraak

Dat klinkt allemaal erg enthousiast en lijkt in tegenspraak te zijn met het oordeel, dat Muller over de verzameling gaf, toen zij nog niet in het bezit van de gemeente was en hem gevraagd werd naar de waarde en de betekenis van de collectie. In de brieven, die Muller met het college van burgemeester en wethouders hierover wisselde, (o.a. van 16 april 1898) staat o.m. te lezen, dat de 124 in quarto en 24 in folio vervaardigde tekeningen „niet zeer belangrijk” waren. De aquarellen waren „voldoende”, maar „zonder artistieke waarde”. „De voorstellingen zijn natuurlijk juist, doch zij missen in den regel het lokale karakter en zijn geflatteerd, zodat men dikwijls het voorgestelde gebouw niet dadelijk herkent”. Maar natuurlijk moest er door de gemeente wel een bod worden gedaan. Al met al was het een unieke gelegenheid om tegelijk een zo groot aantal reproducties van oude Utrechtse gebouwen te verkrijgen.

Toen de heer Kol op 27 april daaraan volgde met zijn voortreffelijke voorstel kwam om de verzameling te kopen en als geheel aan de gemeente aan te bieden, was de heer Muller enthousiast. ►

Gezicht op den hoek van de Oudegracht en Vinken-
burgsteeg (noorder hoek).
Utrecht 26 Jan. 1894. Aqua-
rel door Anth. E. Grolman.

„Het spreekt wel vanzelf, dat ik U Ed. Achtb. in overweging geef, den heer Kol te verzekeren van U Ed. Achtb. warme dankbaarheid voor dit grote bewijs zijner belangstelling in de gemeenteverzamelingen”. Muller wijst er echter op, dat de aanvaarding „ter plaatsing in het gemeentemuseum” op overwegende bezwaren zal stuiten. „Voor de uitstelling van de c. 150 meerendeels leelijke tekeningen in het museum schijnt mij geene aanleiding te bestaan”, zo meent Muller. Hij vervolgt: „En zelfs al wilde men over dit bezwaar heenstappen, dan zou het gebrek aan ruimte de expositie (zelfs eene zéér beperkte expositie) bepaald verbieden” en adviseert dan ook de collectie door Grolman gemaakte aquarellen onder dank te aanvaarden ter plaatsing in de gemeente-verzamelingen”.

Alles verliep naar wens. De heer Kol zal zich bij het schenken van de verzameling Taets van Amerongen nauwelijks het verschil tussen „gemeente-museum” en „gemeente-verzamelingen” hebben gerealiseerd. De tekeningen werden snel op wit karton gezet en direct daarna (vanaf 26 mei 1898) gedurende drie weken in het museum op het Hoogland tentoongesteld. Of de belangstelling groot geweest is weet ik niet. Muller maakte zich geen illusies. Op 23 mei schreef hij dit aan het college van burgemeester en wethouders, evenwel met het verzoek, dat „één persoon den conciërge tijdelijk bijstaat in het bewaken der voorwerpen”. Dat was vooral nodig omdat hij zich voorstelde om tegelijk met de aquarellen het even te voren voor de stad aangekochte „panorama”

van Herman Saftleven in een ander vertrek te exposeren.

Betekenis

Veertig aquarellen worden, zoals gezegd, tot en met 23 februari opnieuw getoond. De waarde van de tekeningen staat in geen verhouding tot het bedrag van enige honderden guldens, dat door de heer Kol voor de verzameling werd betaald. Als topografische documenten zijn de aquarellen van zeer grote betekenis. Bovendien kan van de collectie Taets van Amerongen gezegd worden, dat zij de aanleiding werd voor het besluit van het

gemeentebestuur om de collectie op kosten van de gemeente uit te breiden. Dat men daarbij afstapte van de gewoonte om met het „afbeelden“ van een huis te wachten „totdat het dreigde afgebroken te worden“ en dat men tot op heden ook om andere redenen opdrachten tot het maken van topografische tekeningen is gaan geven, doet niet zo heel veel ter zake. De collectie Taets van Amerongen is een sieraad voor de stad, van grote topografische betekenis en als geheel mede de grondslag geweest voor de unieke prentenverzamelingen, die ten archieve thans worden bewaard.

A. Graafhuis

IN MEMORIAM DR. W. van ITERSOM

Aan dr. Willem van Itersom, geboren te Ouder-Amstel 25 mei 1897 en overleden te Zeist 1 januari 1973, heeft de Nederlandse rechtsgeschiedenis veel te danken. Begunstigd met een aangeboren grote werkkraft, beschikkend over een met de jaren aangroeiend documentatiemateriaal, publiceerde hij een reeks gedegen, dikwijls zeer verhelderende studies, meestal in Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, Verslagen en mededelingen van de Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, Rechtsgeleerd magazijn Themis, Zeitschrift der Savigny-Stiftung e.d.

Een zeer omvangrijk werk (618 blz.) was zijn „Geschiedenis der confiscatie in Nederland“, Utrecht 1957, gebaseerd op noord- en zuid-Nederlandse bronnen. Het boek bevat ook belangrijke gegevens voor de provincie Utrecht. Zowel gedrukte bronnen als archivalia betreffende de rechtspraak der stichtse steden, van het platteland en van de hoge heerlijkheden zijn er in verwerkt.

De provincie Utrecht had Van Itersons bijzondere voorkeur. Reeds zijn Leidse dissertatie van 1932 bewees het: „De historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht“. Zijn inaugurale rede als hoogleraar in het oud-vaderlands recht te Leiden (1939) had gedeeltelijk op Utrecht betrekking: „Willig decreet in Holland en Utrecht“.

Maar de voornaamste reden waarom Van Itersom in ons maandblad herdacht wordt, is dat hij met zo veel vruchten van zijn werkzaamheid het Jaarboekje van Oud-Utrecht heeft willen verrijken. In de jaren 1949-1969 verschenen daar 18 uitvoerige, goed gedocumenteerde en van uitermate serieus archiefonderzoek getuigende bijdragen van zijn hand over allerlei op

de provincie Utrecht betrekking hebbende, soms slechts nog in relictten voortlevende rechtsverhoudingen. Laat me enkele studies uit deze reeks in herinnering brengen: Honorifieke rechten in Utrecht (1949). De geschiedenis van het pontveer in Rhenen (1953). Open huizen en ridderhofsteden in het Nedersticht (1954, 1955). De bisschoppelijke tafelgoederen in het Sticht (1966). Deze en de overige niet genoemde publikaties hebben wezenlijk bijgedragen aan de kwaliteit van het Jaarboekje.

Onder de Utrechtse plaatsen heeft Rhenen altijd zijn bijzondere aandacht gehad, waarschijnlijk wel omdat zijn vader daar notaris is geweest en hijzelf er jarenlang gewoond heeft. Behalve enkele artikelen in het Jaarboekje getuigt van die belangstelling het voortreffelijke en rijk geïllustreerde boek „De stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorische studie“, Assen 1960. Het is een exemplaire behandeling van de ontwikkeling van een stedelijke gemeenschap langs rechtshistorische weg, een genre dat in Nederland nog altijd weinig beoefend wordt. Dat schrijver de kunst verstond een moeilijke materie helder ook voor niet-deskundigen uiteen te zetten, blijkt ook uit deze publikatie overduidelijk, evenals ze de haast scrupuleuze acribie demonstreerde, waarmee Van Itersom gewoon was van zijn bronnen verantwoording af te leggen. De klacht in de wereld der archivariissen, dat historici veel te weinig van de archieven gebruik maken, gold voor deze auteur bepaald niet.

Van Itersons langdurig en moeilijk ziekbed werd nog verzaagd door de hem benauwende gedachte, dat hij niet meer zou kunnen werken, terwijl hij nog zo veel plannen had. Toch moet hij in andere ogenblikken beseft hebben, dat veel van het werk dat hij wel tot stand bracht, van blijvende waarde was.

J. W. C. van Campen

Ondermijning historisch besef

Blijkens berichten in de pers overwegen B. en W. van de gemeente Nieuwegein de namen van de voormalige gemeenten Jutphaas en Vreeswijk te laten vervallen en te vervangen door resp. Nieuwegein-Noord en Nieuwegein-Zuid.

Naar aanleiding hiervan heeft de Vereniging zich schriftelijk gewend (op 20 januari jl.) tot de raad der gemeente Nieuwegein met het dringende verzoek aan dit voornemen geen gevolg te geven.

Zij staft haar argumenten op de volgende gronden: In het algemeen worden bij samenvoeging van gemeenten de namen van de oude woonkernen bewaard. Dit punt wordt toegelicht met een groot aantal landelijke voorbeelden.

In de tweede plaats wordt gewezen op de zeer oude namen Jutphaas en Vreeswijk, die reeds vanaf resp. 1165 en ± 930 voorkomen. De eerste verschijnt in 1165 het eerst als persoonsnaam, Theodericus de Judifax, welke later veranderde in Judifas. De tweede wordt het eerst genoemd in het begin van de 10e eeuw als Fresionowic d.i. handelsnederzetting der Friezen; in 1217 komt de naam voor als Vresewik.

Ten slotte wijst de Vereniging erop, dat men naar namen als Amsterdam-Noord, Rotterdam-Zuid etc. slechts grijpt bij gebrek aan beter!

Zij besluit haar schrijven met de opmerking, dat

Nieuwegein wil plaatsnamen Jutphaas en Vreeswijk afschaffen

Binnen niet al te lange tijd zullen de plaatsnamen Jutphaas en Vreeswijk niet meer in het openbaar voorkomen. Deze plaatsen zijn per 1 juli 1971 opgeheven om plaats te maken voor de nieuwe gemeente Nieuwegein, die binnen tien jaar zal uitroeien tot een stad van 50.000 inwoners.

Om te bereiken dat Nieuwegein zo snel mogelijk een begrip gaat worden, stellen B. en W. van de gemeente Nieuwegein voor 725.000 te bestemmen voor nieuwe plaatsnaamborden en wegwijzers. De namen Jutphaas en Vreeswijk moeten volgens het college worden vervangen door Nieuwegein-Noord en Nieuwegein-Zuid. Zodoende er sprake is van een aaneensloten kern, zal alleen de naam Nieuwegein geiden.

Bericht zoals het verscheen in Het Financieele Dagblad van 9 januari 1973.

uitvoering van het voornemen naar haar mening „ondermijning van historisch besef en dientengevolge culturele vervlakking zou betekenen”.

Inmiddels is bekend geworden, dat de raad van Nieuwegein het voorstel van B. en W. niet heeft overgenomen. De namen Jutphaas en Vreeswijk blijven dus.

BOEKBESPREKINGEN

C. A. Schilp, *Beelden in de Stad Utrecht* (Bureau Cult. Zaken v. d. gem. Utrecht, 1972), 80 blz., m. afb. (f 2,50; bij boekhandels en V.V.V.)

Dit boekje wil inwoners en bezoekers van Utrecht iets vertellen over de meeste beelden, die her en der in de stad te vinden zijn. De schrijver doet dit met behulp van een aantal routes die men zou kunnen wandelen of fietsen. De korte beschrijvingen zeggen iets over de platieken en hun makers; soms ook over de plek waar ze geplaatst zijn, waarbij enkele mislukkingen geconstateerd moeten worden. Bijna de helft van de besproken werken is afgebeeld.

Wie wil weten van welke kunstenaars beeldhouwwerk in Utrecht te vinden is, kan in dit boekje ook terecht, want het eindigt met een alfabetisch gangschikte lijst van kunstenaars.

De korte inleiding schetst o.a. de bedoelingen van

de gemeentelijke verfraaiingspolitiek na 1948. Ondanks wat feilen een aardig boekje om met meer waardering naar deze kleine onderdelen van het stadsbeeld te kijken.

S. Laansma, *Boerderijen en boerengeslachten te Renswoude*. (offset, particuliere uitgave, Renswoude 1972). 156 blz., m. afb. (f 21,75 op giro 291490 van S. Laansma te Renswoude).

De schrijver van een in 1966 verschenen werkje over de historie van Renswoude heeft een hoofdstuk daaruit thans uitgebreid tot een studie over de boerderijen van Renswoude en hun bewoners.

Tienden

In het eerste gedeelte bespreekt hij een 30 boerderijen, verdwenen of nog bestaande. Vaak zijn daaraan familienamen ontleend. Genealogisch

wordt op dit verband nader ingegaan in het tweede gedeelte van dit boek; daarbij komen o.a. de geslachten Imminkhuizen, van de Meent, Overeem, van de Vliert en van Wolfswinkel met fragment-genealogieën voor.

In het gedeelte over de boerderijen komen bij elke hoeve de naam en de ligging ter sprake, evenals de eigenaars en bewoners. Soms blijkt daarbij iets uit de geschiedenis van de hoeve zelf. Deze beschrijvingen eindigen meestal, voorzover het archiefmateriaal daarvoor beschikbaar was, met een rubriekje „tienden”. Eigenlijk was het opschrift „tiendheffers” beter geweest, want wat daarin vermeld wordt zijn de namen van wie recht hadden op dit soort belasting op landbouw en veeteelt. Zou het niet mogelijk zijn geweest om de reële tienden die opgebracht moesten worden, te vermelden? Dan was er wat meer duidelijk geworden van wat er in Renswoude verbouwd en gefokt werd. Nu stipt de auteur dit alleen aan in de inleiding en laat er ook wat van zien door vermeldingen van schapen en bijen in de 18e en 19e eeuw op de hofstede Aarderoord of de Melm, dank zij het omvangrijke archief daarvan.

Boerderijonderzoek

Uit deze aanduidingen blijkt wel dat het de auteur in dit werk meer om de aan de hofsteden verbonden families te doen is geweest dan om de hoeven zelf. Een verbetering van Utrechts achterstand op het gebied van boerderijonderzoek, die ik in november signaleerde, kan ik in dit werk dus amper zien. In de toen aangekondigde bibliografie had beter een gedeelte uit Laansma's werk uit 1966 vermeld kunnen worden; beter trouwens ook dan De Beaufort en Jansens beschrijving van Woudenberg.

Laansma's Boerengeslachten eindigt met een overzicht van de vele geraadpleegde bronnen en de gebruikte literatuur, benevens een verantwoording van de illustraties. Jammer is het dat die afbeeldingen, veelal van foto's en schilderijen uit privé bezit, de eenvoudige offset-techniek niet best doorstaan hebben.

D. M. Nicolas, *Stad en platteland in de Middeleeuwen. (Fibulareeks, 47) Bussum, 1971, 120 blz., m. afb. (f 7,90).*

De steden zijn omstreeks de twaalfde eeuw een van de belangrijkste verschijnselen geweest die in de middeleeuwse maatschappij grote veranderingen teweegbrachten. Tussen de boeren en edelen op het land ontstonden grotere, dichter op elkaar levende mensenconcentraties, die andere middelen van bestaan hadden, andere belangen, en daarom ook ander recht opeisten en zichzelf wilden beschermen.

Aanvankelijk betekende dat alles nog geen grote

tegenstelling tot het platteland. Daarvandaan moesten immers de mensen en het voedsel komen om die stedelijke bevolkingen in stand te houden. De inwoners hadden trouwens in de stad zelf, of er buiten, vaak grond die ze zelf bewerkten; veel middeleeuwse stadjes hebben steeds dit landelijke karakter behouden. En net als op het platteland waren de inwoners en het erf waarop ze woonden, vaak niet vrij maar het eigendom van een ander. Omgekeerd had de landbevolking ook voordelen van die steden: overvloedige arbeidskrachten konden daar een bestaan vinden, de stadsmarkt bood afzetmogelijkheid voor landbouwprodukten, en ook kon men daar artikelen inkopen waar op het dorp niet aan te komen was.

Maar in de buurt van steden die door handel en nijverheid een grotere betekenis kregen, ontstonden later in de middeleeuwen wél spanningen. Die steden wilden militair veilig zijn, verboden bebouwing om hen heen en braken huizen en zelfs kastelen af of bezetten ze met burgers, en lieten de boeren meebouwen aan de stadswallen. Die steden wilden hun economie beschermen, en probeerden daarom nijverheid op het platteland te verbieden. Deze burgers wilden zeker zijn van levensmiddelen, en daarom probeerden de besturen van deze soort steden boeren te dwingen om die op de stadsmarkt te verkopen.

Novum

Dergelijke economisch-sociale aspecten snijdt de Amerikaanse hoogleraar Nicholas in dit Fibula-deeltje aan. Hij had het gedrag van de Vlaamse steden in deze kwestie al dieper bestudeerd. Nu doet hij het voor de Nederlanden als geheel, wat een novum is voor de Fibulareeks.

Toch blijkt dat streven voor iemand die gewend is aan de huidige staten Nederland en België te denken, in de terminologie telkens weer moeilijk uit te voeren. Of zou de vertaling, die af en toe wat moeizaam resultaat biedt, daar soms mede debet aan zijn? Uit beide huidige staten brengt Nicholas in hoofdzaak Vlaamse en Hollandse voorbeelden ter sprake. Verder vooral Groningen, de enige stad in het Noorden die een tijdje een staat om zich heen wist te vormen.

Ondanks mijn wat kritische toon, en ondanks het feit dat er over de Utrechtse steden, Utrecht zelf uitgezonderd, niet veel in is te vinden, kan ik dit boekje toch aanbevelen voor wie zich op de hoogte wil stellen van de ingrijpende betekenis die de opkomst van de steden voor de maatschappij gehad heeft.

L. v. T.

Correctie

Een lezer maakte ons erop attent, dat in het artikel *Pestis bovina* in Utrecht, geplaatst in het vorige nummer, de kaartjes I en II en de bijschriften ten opzichte van elkaar zijn verwisseld. Waarvan akte. Onze verontschuldiging.

Feestelijke ledenvergadering

Het Bestuur van de Vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden uit een feestelijke ledenvergadering bij te wonen ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der vereniging op dinsdag 20 maart a.s. om 19.30 uur in het Spoorwegmuseum, Johan

van Oldenbarneveltdlaan 6 te Utrecht. Het huis-houdelijk gedeelte van de vergadering zal ongeveer drie kwartier in beslag nemen met de volgende agendapunten:

1. Opening.
2. Notulen van de ledenvergadering van 21 november 1972.
3. Jaarverslag van de secretaris over 1972.
4. Rekening en verantwoording van de penningmeester met verslag van de kascommissie (mev. M. A. Asselberghs, mr. J. W. C. van Campen en mr. dr. J. Rutgers).
5. Benoeming van een nieuw lid in de kascommissie. Aftredend is mev. M. A. Asselberghs.
6. Bespreking van de eventuele vliegexcursie op 23 juni a.s.
7. Verkiezing bestuursleden. Periodiek aftredend zijn mev. drs. L. van Tongerloo en de heer A. H. R. Hoogezand; beiden stellen zich herkiesbaar.

Wegens drukke werkzaamheden in verband met zijn benoeming tot hoogleraar in Delft is dr. ir. C. L. Temminck Groll genoodzaakt het voorzitterschap neer te leggen en het bestuur te verlaten. Het Bestuur heeft de heer A. H. R. Hoogezand, sinds een half jaar fungerend als vice-voorzitter, verzocht het voorzitterschap op zich te nemen. In de ontstane vacature wordt voorgesteld te benoemen de heer H. L. P. Leeuwenberg. Namen van tegenkandidaten kunnen uiterlijk 16 maart a.s. schriftelijk ingediend worden bij de wnd. secretaresse.

8. Rondvraag
9. Sluiting.

Hierna begint (om ongeveer 20.15 uur) het informele gedeelte, bestaande uit de volgende onderdelen:

20.15 uur: Koffie met gebak, aan te bieden door het Bestuur.

20.30 uur: Toespraak door de voorzitter, gevolgd door: „Een luchthartige causerie” door de heer C. A. Schilp.

Diverse evenementen over het gebouw verspreid:

Vertoning van de film van de Utrechtse cineast Jos Stelling „Cort Begrip van de Historie van Die Stat Utrecht tot de Reformatie”, gevolgd door de journaalfilm „Utrecht tussen twee wereldoorlogen”.

Het beluisteren van klankbeelden. Impressies uit de jaren dertig.

De bezichtiging van de gehele collectie van het Spoorwegmuseum.

Na de causerie van de heer Schilp zullen er diverse alcoholhoudende en -vrije dranken verkrijgbaar zijn tegen betaling van f 1,— per glas.

Het einde van de vergadering wordt verwacht omstreeks 23.00 uur.

Excursies

Dinsdag 3 april: bezoek aan de tentoonstelling **Middeleeuws aardewerk** in het Centraal Museum Agnietenstraat.

Stadsarcheoloog drs. T. J. Hoekstra, die een groot aandeel heeft gehad in de voorbereiding van de tentoonstelling heeft zich bereid verklaard voor de leden van Oud-Utrecht een rondleiding te ver-

MAANDBLAD

oud utrecht

46e jaargang - nummer 3 - maart 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:

prof. dr. ir. C. L. Temminck Groll, Kromme Nieuwe Gracht 37, Utrecht, tel. (030) 31 27 63. (wnd.) mev. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht, tel. (030) 71 22 35 (uitsl. op werkdagen van 9.00-10.30).

Secretaris:

Penningmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorpweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gesl.).

Administratie:

Contributie is minimaal per jaar f 20,—, gironr. 575520.

Redactielid:

mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.

Eindredactie:

mev. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

H. Snejder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

zorgen. Aanvang 8 uur 's avonds. Toegang f 1,—

Zaterdag 14 april: voor degenen die in november moesten worden teleurgesteld, is er een herhaling van het bezoek aan de **Domtoren**, waarbij architect Th. Haakma Wagenaar zal rondleiden naar de Egmontkapel en de Michaëlskapel. Verder zullen we in de Hervormde School op het Domplein de **Marnixzaal** kunnen bezichtigen, de oorspronkelijke huiskapel van de Kanunniken, waarvan nog een wand met lavabo (piscina) is bewaard gebleven. Onder leiding van de heer G. J. van Kamp kunnen we vervolgens een kijkje nemen in de middeleeuwse kelders van hoogstwaarschijnlijk het huis Rode Poort, en op de binnenplaats van de school via een smal trapgat afdalen naar een muurrest van het Romeinse Castellum. Het bezoeken van de kelders en de Castellummuur is een spannend karwei: trek niet uw beste goed aan.

Kaarten à f 1,— p.p. verkrijgbaar bij De Discus, Minrebroederstraat 25, tot 7 april. De eerste rondleiding is van 14.00—15.15 uur, bij voldoende deelname een tweede van 15.30—16.45 uur. Verzamelen in het poortje van de Hervormde School op het Domplein.

Zaterdag 12 mei gaat het naar **Den Bosch** toe. Dit is een dag-excursie. Nadere mededelingen in het april-nummer.

Begin juni hopen we een bezoek te brengen aan het voltooide **'t Hoogt**, waar dan de winkeltjes, film- en expositiezaal, het theatertje en het zonneterrasje gereed zullen zijn.

Mogelijk in juni ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum ook een **rondvlucht** boven stad en provincie vanaf Schiphol. Wie vliegt mee? Nadere bijzonderheden op deze pagina.

In **september** (8?) varen we langs de **Vecht** met uitstapjes naar enkele buitenplaatsen.

Suggesties voor excursies kunt u eventueel ook schriftelijk (niet telefonisch) insturen bij de Excursiecommissie, p/a mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht.

Vliegtocht

Het komt vrijwel niet voor, dat men in de gelegenheid is de provincie Utrecht vanuit de lucht te zien. Bij normale vliegtochten lopen de routes ten noorden en westen van de provincie.

In het Bestuur is de gedachte opgekomen om ter gelegenheid van het jubileum op 23 juni per Fokker Friendship van de K.L.M. langs een zorgvuldig gekozen route de belangrijkste historische centra en/of vrijstaande monumenten vanuit de lucht te bekijken. Getracht zal worden voor de vlucht een

deskundige inleiding te laten houden over de objecten die te zien zullen zijn.

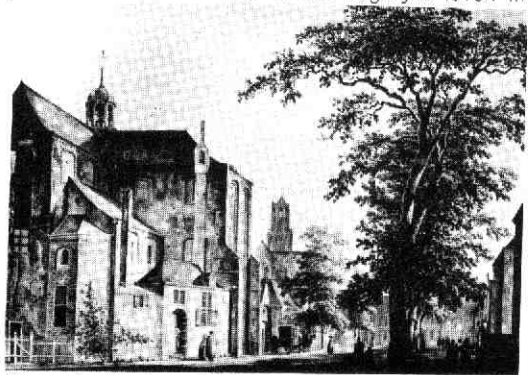
Het Bestuur acht het noodzakelijk om, voordat deze excursie definitief zal worden vastgesteld, te peilen of er onder de leden voldoende belangstelling bestaat om een dergelijke excursie te organiseren. De kosten van een uur vliegen per Fokker Friendship bedragen ca. f 1.900,—, terwijl in het vliegtuig plaats is voor 44 personen.

Dit brengt met zich mee, dat de totale excursie kosten, inclusief retourrit per bus van Utrecht naar Schiphol en een lunch etc. circa f 65,— zullen bedragen. Ondanks de hoogte van dit bedrag is het Bestuur van mening, dat het toch de moeite waard is om na te gaan of dit voorstel levensvatbaar is. Wij verzoeken derhalve degenen die beslist van plan zijn om van deze unieke gelegenheid gebruik te maken, dit te berichten aan de wnd. secretaresse. Slechts bij deelname van 44 personen of een veelvoud daarvan, zal deze excursie doorgang kunnen vinden.

Het Bestuur wacht uw berichten met belangstelling af, en verzoekt u, in verband met de organisatie, uw reactie voor 31 maart in te zenden.

JUBILEUM-BRIEFKAARTEN

Ter gelegenheid van haar vijftigste verjaardag geeft de Vereniging Oud-Utrecht een serie historische prentbriefkaarten uit, onder het motto *Neem de historie van de stad op in het dagelijks leven in*

Pieterskerkhof met Pieterskerk en Dom, gezien vanuit het oosten. Aquarel van P. van Liender (1776).

plaats van haar alleen te bewaren in stoffige hoekjes. Dit geldt evenzeer voor de stad zelf als voor iedereen persoonlijk!

Deze uitgave is als gebruiksartikel bedoeld, dus niet alleen voor verzamelaars.

Als onderwerp werden verschillende aspecten van het oude Utrecht gekozen, die, tendele indirect, hun stempel hebben gedrukt op het Utrecht van vandaag. De voornaamste hiervan zijn: de tegen-

stelling tussen stad en land; de duidelijke begrenzing van de stad (stadsmuren en -poorten); de uitlopers van de stad buiten de poorten (voorsteden); het door vele kerken beheerste stadsbeeld. Voorts binnen de stad: de tegenstelling tussen stedelijke en kerkelijke wereld met aan de ene kant stadhuis, pleinen, Oude en Nieuwe Gracht, en aan de andere kant de immuniteiten met hun kerken en kerkhoven en in het midden: de ruïne van de Dom. En tot slot: de groene longetjes binnen en buiten de stad: de achtertuinen en de Maliebaan.

De serie, die uit twaalf kaarten bestaat, is geheel

samengesteld uit afbeeldingen van 17e, 18e en 19e eeuwse prenten uit het Utrechtse Gemeente Archief.

De prijs per mapje bedraagt f 5,—. De mapjes zullen, behalve bij het Gemeente Archief ook verkrijgbaar zijn in een aantal boekwinkels, de V.V.V., het I.C.U. en de Discus, Minrebroederstraat.

Men kan de mapjes ook bestellen door overschrijving van f 5,50 op girorekening 575520 ten name van Penningmeester Oud-Utrecht, met vermelding van het aantal mapjes dat men wenst te ontvangen.

Utrechtse misbaksels uit 1400

Laat-middeleeuws aardewerk wordt bij opgravingen algemeen gevonden; pottbakkersovens uit die tijd zijn daarentegen zeldzaam. Toch zijn het de ovens met hun bijbehorende storthopen van misbaksels die ons het inzicht moeten verschaffen, niet alleen in de methode van bakken, maar ook in de datering, het gebruik, de verspreiding door middel van handel en de vormenrijkdom van het materiaal.

Het is dan ook een bijzonder belangrijke gebeurtenis geweest dat in september 1972 bij een onderzoek aan de Hogelanden O.Z. te Utrecht naar afvalhopen van middeleeuwse pottbakkers plotseeling de fundamenten van een oven te voorschijn kwamen (afb. 1).

Het onderzoek geschiedde door samenwerking van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, de gemeentelijke archeoloog van Utrecht en de heer H. J. E. van Beuningen te Langbroek. De rijkdom aan opgegraven materiaal was dermate groot dat het gerechtvaardigd leek hiervan een en ander ten toon te stellen. De directrice van het Centraal Museum en het Gemeentebestuur van Utrecht stemden hiermee in. Van 17 maart tot en met 30 april 1973 zal de tentoonstelling onder de titel „Utrechtse misbaksels uit 1400” te zien zijn in het Centraal Museum te Utrecht, Agnietenstraat 1.

Het is al zeer lang het streven van de mens geweest vuurvast en waterdicht eet-, drink- en kookgerei te hebben. De uitvinding van het aardewerk in het neolithicum bracht de vuurvastheid. De waterdichtheid bleef een groter probleem, tenminste als men beide eigenschappen in één stuk aardewerk wilde combineren.

Het opvoeren van de baktemperatuur is één manier

om tot grotere waterdichtheid van de „scherf” te komen. De klei gaat dan „sinteren”, waarbij de kleideeltjes zich geheel samenvoegen en zo een ondoorlaatbaar geheel gaan vormen. Aan deze methoden zijn echter een groot aantal beperkingen verbonden die verstrekkende gevolgen gaan hebben.

In de eerste plaats is niet iedere klei geschikt om hoge temperaturen te verdragen, bij een te hoge temperatuur gaat de klei smelten en zakt het aardewerk in elkaar. Enige misbaksels op de tentoonstelling demonstreren dat verschijnsel. (Afb. 2 grape met ingedrukte schouder en scheve hals). Klei die een temperatuur tot 1200° C. kan verdragen komt lang niet overal voor. Vandaar dat pottbakkers-centra ontstaan in het Rijngebied bij Keulen en in het Maasgebied in België en in Zuid-Limburg. Daar kan men met hoge temperaturen gaan bakken.

Het zeer heet stoken van een oven is een langdurig werk, zodat het aantal keren dat men een oven per jaar kan stoken hooguit vijf bedraagt. Het is begrijpelijk dat men zijn ovens dan graag zo vol mogelijk laadt. Grote stukken aardewerk staan bij hoge temperaturen bloot aan zeer sterke spanningen, waardoor ze snel zullen barsten.

De gevolgen liggen voor de hand: men maakt geen keukengerei meer, want dat zou door de geringe productiesnelheid, de grote plaats die het in de oven inneemt en door het grote aantal misbaksels onevenredig duur worden. Men gaat zich dan ook toeleggen op tafelgerei in allerlei vorm, waarbij de hoge, slanke, zogenaamde Jacobakannen* bekende verschijningen worden. Van dit soort modellen gaan er veel in de oven terwijl ze ook een geringe spanning hebben.

Afb. 1: Belangrijke gebeurtenis in september 1972 toen plotseling de fundamente[n] van een pottbakkersoven te voorschijn kwamen.

Een monopolie-positie in dit tafelgerei krijgen de pottbakkers uit Siegburg bij Keulen, en in mindere mate hun collega's uit Langerwehe en Raeren bij Aken. Zij slagen erin twee soorten klei door een te mengen: één klei met een laag smeltpunt (ca. 1000° C.), die voor de waterdichtheid zorgt en één klei met een hoger smeltpunt die het aardewerk bij een oventemperatuur van 1200° C. in de vorm houdt. De op deze manier ontstane ceramiek noemt men „steengoed”. Het is in enorme hoeveelheden, vooral via Keulen, uitgevoerd; er wordt eigenlijk alleen maar tafelgerei in vervaardigd. Het is duidelijk dat door deze ontwikkeling een markt vrij kwam voor het meer gewone keukenged.

Lokale pottbakkers moeten er al zeer lang geweest zijn. Zij vervaardigden vooral de zogenaamde kogelpotten. Voor deze lieden komt de kans als de grote centra zich gaan specialiseren (bijv. Siegburg) of aan de daardoor ontstane concurrentie ten onder gaan (Zuid-Limburg).

Eerst zien we dan de opkomst van het blauwgrijze of gesmoorde aardewerk. Door weinig zuurstof in de oven toe te laten (reducerend branden) en het inwerpen van groen hout ontstaat een koolstofrijke rook in de oven die zich met het aardewerk verbindt. Het geeft niet alleen de blauwgrijze kleur, maar ook een grotere waterdichtheid. Laat men meer zuurstof toe (oxyderend branden) dan wordt het aardewerk rood of wit al naar gelang men te maken heeft met ijzerhoudende of ijzerarme klei. Bij de lage temperaturen die de lokale pottbakkers kunnen bereiken blijft dit aardewerk wel erg poreus.

Daarin komt verandering bij de herontdekking van het loodglazuur in de 14e eeuw. De problemen samenhangend met het glazuren van aardewerk houden vele geleerden nog bezig; we zullen er verder niet op ingaan. Zodra we echter aardewerken voorwerpen vinden die aan de binnenzijde geheel geglaazuurd zijn, wordt het glazuur

functioneel gebruikt, nl. voor het waterdicht maken. Likken glazuur op de buitenzijde moeten als versiering beschouwd worden.

De hoeveelheid blauw-grijs aardewerk neemt geleidelijk aan af om in de loop van de 15e eeuw geheel te verdwijnen ten koste van het rode aardewerk met loodglazuur.

De produktiesnelheid ligt door de lagere temperaturen veel hoger dan bij het steengoed: het veertien maal in een jaar stoken van een oven zal vrij normaal geweest zijn. Een pottbakker kon een aantal ovens hebben. De markt kan dus ruim voorzien worden.

Het grote belang van de Utrechtse ovenvondst (en van alle ovenvondsten) ligt in het feit dat men een zogenaamd gesloten vondstcomplex heeft. Al het materiaal hoort bij elkaar en geeft een momentopname in de aardewerkontwikkeling. Het is niet onwaarschijnlijk dat er meer ovens ter plaatse geweest zijn, maar de in Utrecht gedane vondsten bestrijken geen lange periode.

Datering

Dit brengt meteen de kwestie van de datering naar voren. Hierbij doet zich de gelukkige omstandigheid voor dat in 1969/1970 het Instituut voor Prae- en Protohistorie in Amsterdam een onderzoek heeft gedaan in de St. Olofs kapel in die stad. Daarbij is een flinke hoeveelheid aardewerk geborgen uit een gracht die vanaf ca. 1377 tot 1425 open is geweest. Vooral het aardewerk uit de bovenste lagen in de gracht (vanaf ca. 1400) is dermate identiek aan het Utrechtse dat aan import uit Utrecht gedacht moet worden, waarmee meteen een datering gegeven zou zijn. Op de tentoonstelling is een deel van dit Amsterdamse materiaal te zien dank zij de bereidwilligheid van het Historisch Museum aldaar. De ligging van de Utrechtse oven zeer dicht aan de oever van de Vecht ten noorden van de oude stad is bij uitstek geschikt

* Het is mij opgevallen dat men in Utrecht over Jacobikannen spreekt. Naar analogie van Jacobikerk?

voor de aanvoer van grond- en brandstoffen en voor de afvoer van de produkten.

Moeten we bij Amsterdam aan import denken, bij het aardewerk dat de gemeentemusea van Aardenburg en Bergen op Zoom en de Stichting In den Scherminckel in de laatstgenoemde plaats ter beschikking stelden ten behoeve van de tentoonstelling, zien we wel een duidelijke verwantschap zonder dat van handel over of weer sprake zal zijn geweest. Het versieren met witbakkende klei op roodbakkende (de zogenaamde slibversiering) is een tijdsverschijnsel, zeker als dat de vorm van op hun staart staande vogels gaan aannemen, zoals op de borden uit Aardenburg en Utrecht. Het woord bord brengt ons dan meteen op de vorm en functie van de verschillende typen die vervaardigd zijn.

Daarbij zijn vooraf twee opmerkingen te maken. Ten eerste: het blauw-grijze aardewerk is duidelijk op zijn retour en arm aan vormen: schalen en kannen in verschillende vormen en formaten en een enkele kamerpot. Ten tweede: het drinkgerei ontbreekt zoals boven verklaard is. Vandaar dat de gedekte tafel op de tentoonstelling ook steengoed zal tonen. Tussen de misbaksels in werden overigens fragmenten van steengoed kannetjes en drinkschaaltjes gevonden; de pottbakker zelf dronk daar dus ook uit. Het is ondoenlijk alle typen die tot nu toe gevonden zijn hier te beschrijven. Daarom is een indeling naar gebruik gemaakt.

Koken

Vervult de grootste groep van het gevonden aardewerk wordt gevormd door de zogeheten grappen, die in wezen niets anders zijn dan de aloude kogelpotten voorzien van oren en drie pootjes (afb. 2, links met één oor, midden en rechts met twee oren). De grappe in al zijn formaten vormde zeker de basis van de gewone middeleeuwse keuken, waarin allerlei soorten „brij” een voorname plaats innamen. Opvallend is de vrij dunne wand en de fijne afwerking van de Utrechtse grappe; bij-

zonder zijn de klauw-vormige poten waarop sommige grappen staan.

Bakken en braden

In vele formaten komen de koekepannen voor. Alle hebben ze een platte massieve steel met twee brede lengtegroeven. Ze zijn altijd van binnen geglaazuurd. Ongeglaazuurde exemplaren zijn, zoals bij wel meer voorwerpen het geval is, halffabrikaten: éénmaal gebakken, maar nog niet geglaazuurd.

Steelpannen op driepootjes komen in twee verschillende soorten voor: óf met een steel zoals bij een koekepan óf met een laag aangezette steel die elegant naar boven toe buigt (afb. 2, geheel rechts).

Braden aan het spit veroorzaakt het neerdruppen van vet uit het gebraad. Daarom zette men een vervanger onder het spit, een langwerpige aardewerken schaal. Met het zo opgevangen vet werd het vlees opnieuw bedrogen.

Serveergerei

Opvallend is de grote variëteit in schalen, schaal-tjes (afb. 2 vóór middelste grote kan), grote en kleine borden, kannen en kommetjes, die bovendien vaak voorzien zijn van slibversiering in de vorm van halvemaan-vormige strepen, klaverblad-achtige motieven of hele vogels. Een verklaring voor deze vormenrijkdom zou de aanwezigheid van vele welgestelde geestelijke huishoudens in de bisschopstad kunnen zijn. Van de borden werd niet gegeten; men gebruikte daarvoor hooguit een houten plankje en vaak een plak brood. Qua vorm zijn het natuurlijk wel de voorlopers van onze borden, maar dan moeten wel eerst de knijpvoetjes eronder verdwijnen. De grote blauw-grijze schalen zijn vermoedelijk uitsluitend keukengood.

Schenkgerei

Dit doet zich voor in velerlei formaat kannen. De rode kannen hebben vaak slibversiering op de schouder en een typische cilindrische hals. Ze staan op knijpvoetjes of standringen. De drie enorme blauw-grijze kannen (afb. 2 achtergrond) die

Afb. 2: Enkele misbaksels.

tentoongesteld zijn, zijn technisch gesproken meesterwerken. Dat het niet meeviel ze goed te bakken blijkt misschien uit het feit dat er zeven in één stortkuil bijeen lagen.

In de bovenste, geglaazuurde, schaal van het lampje (afb. 2, vóór verzakte grape) deed men olie en een drijvende pit (in het middelnederlands „week” genoemd, wat hetzelfde woord is als het modern-Engelse „wick”). Via het schenklipje kan men de olie er weer uit gieten; op de onderschotel kan hij staan, aan de twee oortjes vrij hangen.

Onder diversen vermelden we ten slotte: nachtspiegels, een zalfpotje (?) en spaarpotten.

Curiosa zijn een fokpannetje (coll. Keizer) en de voorwerpen die in wit aardewerk zijn uitgevoerd en die waarschijnlijk gemaakt zijn van de klei die voor de slibversiering gebruikt werd.

Bij de afsluiting van het manuscript voor dit artikel

zitten er in het schervenmateriaal zeker ons nog onbekende vormen verborgen. De tentoonstelling wil slechts een eerste overzicht over het materiaal zijn. In 1974 hopen de ondergetekenden een vollediger publikatie het licht te doen zien die door de Stichting Het Nederlandse Gebruiksvoorwerp zal worden uitgegeven. Belangstellenden kunnen op de tentoonstelling hun naam en adres op een formulier invullen wanneer zij, geheel vrijblijvend, op de hoogte gesteld willen worden van de verschijningsdatum, de prijs en andere gegevens over deze studie.

Indien niet anders vermeld zijn de tentoongestelde stukken afkomstig uit het bezit van de gemeente Utrecht of uit de collectie van H. J. E. van Beuningen.

A. Bruijn
drs. T. J. Hoekstra

UTRECHTS ONDERAARDSE GANGEN

Iedere rechtgeaarde Utrechter is er heilig van overtuigd, dat er van hot naar her door de oude stad gangen lopen, die alle belangrijke punten met elkaar verbinden. Als kind hoorde ik al, dat het slechts moed en een gasmasker zou vereisen om bij wijze van spreken oude Spanjaarden regimentsgewijze en voorzien van kuras en musket bovengronds te brengen.

De praktijk heeft deze romantische verhalen nooit veel vaste voet gegeven. En toch...

Tussen het dor geritsel van de bladen van notulen van de fabricage-commissie (ongeveer openbare werken thans) in het 261ste deel uit het jaar 1909 duikt er een onderaardse gang op, waarvan de rechtstandswanden tekenen van verval gaan vertonen, die de openbare veiligheid bedreigen. Er moet ingegrepen worden. Het huis Choorstraat 17, gedeeltelijk met zijn zijkant gelegen langs de zuidkant van het Steenweg, heeft daar een eigen stoep liggen, waarin een trap, die afdaalt naar een onderaardse gang, die zich uitstrekt onder Steenweg, Choorstraat, Hanengeschrei en dan onder de Kalisbrug een haakse bocht maakt en uitloopt

op de kelder van perceel Choorstraat 22, die op de gracht uitkomt. De eigenaar is arts C. van Beek in Den Haag. Er wordt overeengekomen, dat hij de gang onder bijbetaling van f 100,— zal overdoen aan de gemeente, die dan zal overgaan tot demping en het dicht-metselen van de toegangen.

Alzo wordt besloten en u kunt het allemaal vinden in de notulen van de Raad 1910 deel 139, waar onder nr. 89 de stukken plus een fraaie kaart schaal 1:50 zo nodig uw häng naar romantiek nader kunnen bevredigen. De heer Th. Haakma Wagenaar wist zich nog te herinneren, dat de vroegere archiefambtenaar, de bekende heer G. van Klaveren Pzn., hem had verteld, dat hij nog in de gang was geweest en dat deze zo vreselijk vuil was geweest, dat de doorgang nauwelijks mogelijk was.

Mochten er onder de lezers nog mensen zijn, die gegevens over deze of andere gangen kunnen verstrekken, dan is het Gemeentelijk Archief een en al oor.

Gibo Smilda

Bezorging Jaarboek

Op de ledenvergadering van 21 november jl. is wegens financiële omstandigheden het besluit genomen het maandblad in het jaar 1973 niet twaalf, maar tien maal te laten verschijnen. Zoals bekend komen de nummers van juli en augustus te vervallen. Het spreekt vanzelf, dat het

Bestuur alles in het werk stelt om de financiële positie zodanig te saneren, dat in 1974 en volgende jaren het maandblad weer iedere maand zal kunnen uitkomen.

Een goede stap in die richting is reeds gezet door de hulpvaardigheid van enkele leden.

Naar aanleiding van de oproep in het maandblad van december jl. hebben zich een aantal vrijwilligers aangemeld om de bezorging van het Jaarboek ter hand te nemen. Het Bestuur is voor deze

hulp, waarmee een aanzienlijk bedrag bespaard kan worden, bijzonder erkentelijk en hoopt, dat nog meer leden dit goede voorbeeld zullen volgen.

Er zijn namelijk nog niet voldoende mensen beschikbaar om de organisatie rond te krijgen. Een briefkaart met naam en adres aan de wnd. secre-

taresse, mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, is al voldoende.

Wellicht is er op de feestavond van 20 maart al gelegenheid om onder leiding van de heer Smilda tot een voorlopige afspraak te komen, maar in ieder geval krijgen alle aangemelde vrijwilligers in april hierover nader bericht.

UTRECHTS ONBESTORVEN VERLEDEN II

Armenzorg

De reeds half toegeschoven zware overgordijnen, van een der kamers in de woning Maliebaan 17, temperden het daglicht dat zich vermengde met de milde schijn der staande lampen met zachtgele kappen. Door dit diffuus licht, de donkere kleuren van perzisch tapijt en de oude schilderijen in gouden lijst, hing in de kamer een stemming die weldadig aandeed.

Bij de antieke hangklok — met het zware, glimmend gepoetste, gewicht dat schakel na schakel de koperen ketting langzaam door het uurwerk naar beneden trok waardoor de minuten nadrukkelijk in de vergetelheid werden weggetikt — stond de heer des huizes; mr. S. Muller Fzn. Vluchtig inspecteerde hij de getroffen voorbereidingen voor een belangrijke bijeenkomst die om acht uur zou aanvangen. Een vergadering die het gevolg was van maandenlange besprekingen tussen 146 vooraanstaande burgers om te komen tot verbetering van de levensvoorwaarden voor hen, die onder materiële zorgen gebukt gaan en daardoor zo in beslag worden genomen, dat geestelijke belangen geen kans krijgen tot hun recht te komen.

Een werkcommissie uit deze 146 Utrechters gevormd, had reeds statuten en reglementen ontworpen om te komen tot oprichting van een vereniging tot verbetering van armenzorg. Bovendien was in mei 1890 een circulaire gezonden aan te Utrecht bestaande instellingen van weldadigheid en aan alle particulieren, van wie door het schenken van giften medewerking mocht worden verwacht om te komen tot verbetering van het lot der armen. Toen op deze circulaire, vooral van particulieren, talrijke bewijzen van instemming werden ontvangen stelde de werkcommissie op 12 juni 1890 een voorlopig bestuur samen, dat op dinsdag 24 juni 1890 bijeen kwam ten huize van mr. S. Muller Fzn.

Vijf onderwerpen

Deze eerste bestuursvergadering werd gepreseed door mr. A. R. Falck. Aan de vergadertafel hadden verder plaats genomen: ds. A. W. Brons-

veld, J. C. van Eelde, ds. P. Groote, S. P. ten Holt, A. W. Mees, mr. S. Muller Fzn., ds. A. Snellen en H. L. Verspijck.

Van de veertien behandelde onderwerpen moeten er hier vijf worden genoemd, omdat daaruit wel blijkt de voortvarendheid van dit bestuur.

Allereerst moest worden gezorgd voor de koninklijke goedkeuring van de statuten; dan behoorde er 'n plan te zijn tot werving van leden; verder moesten onderhandelingen met burgemeester en wethouders gevoerd worden over spoedige opheffing van de officiële vrijdagse bedeldag. Ook het maken van een ontwerp voor een „bordje tot wering van bedelaars“, dat door de leden van de vereniging aan de buitendeurpost kon worden bevestigd, behoorde met spoed te worden afgewerkt. Het vijfde punt was: de wenselijkheid de vereniging een naam te geven, die korter en gemakkelijker in het gebruik is. Maar pas op 2 mei 1946, meer dan een halve eeuw later, werd de naam gewijzigd in Vereniging Zorg en Bijstand.

Het streven van de Vereniging Zorg en Bijstand naar een bundeling van het particulier initiatief had tot resultaat dat op 5 augustus 1968 bij notariële akte werd opgericht de Stichting Utrechtse Federatie voor Maatschappelijk Werk. Een federatie waarbij reeds een zestal instellingen zijn aangesloten, maar die steeds bereid blijft tot samenwerking in nog groter verband.

Tachtig jaar

Dat na ruim tachtig jaar de Vereniging Armenzorg, zij het in moderne vorm, nog volop actief is, is mede te danken aan de echtgenote van de heer Muller. Door het stugge doorzettingsvermogen van mevr. M. G. Muller-Lulofs en aan het steeds propageren van haar ideaal, iedereen te overtuigen van de noodzakelijkheid het lot van de minder bedeelde mensheid te verbeteren, is het hoofdzakelijk te danken dat de Vereniging Armenzorg niet alleen bestaansrecht verkreeg, maar heden ten dage nog voortleeft in de Vereniging Zorg en Bijstand.

De heer Graafhuis herinnert eraan, in het december-nummer van Oud-Utrecht, dat een halve eeuw geleden op 5 december 1922 een groot Utrechter in de ouderdom van bijna 75 jaar is overleden. Hij herdenkt deze geleerde stadgenoot met de opsomming van het vele, dat hij verrichtte in het belang van het historisch archiefwezen. Ik meen deze herdenking te moeten completeren door het schrijven van dit artikel waaruit tevens blijkt het diepgaand medegevoel van Samuel Muller Frederikszoen voor de minder bedeelde mensheid.

W. F. van Schaverbeke

Bron: het historisch archief van de vereniging Armenzorg / Zorg en Bijstand.

Nieuwegein

Zoals wij nog juist in het februari-nummer konden melden, is de raad van de gemeente Nieuwegein in zijn vergadering van 25 januari jl. niet akkoord gegaan met het laten vervallen van de namen Jutphaas en Vreeswijk.

In antwoord op de brief die de Vereniging op 20 januari richtte aan de gemeenteraadsleden van Nieuwegein, bracht het college van Burgemeester en wethouders ons van de volgende besluiten op de hoogte:

1. De gemeente zal op de kaarten worden aangeduid als Nieuwegein; aan de topografische dienst zal worden verzocht de beide kernen als Jutphaas en Vreeswijk aan te duiden.

2. Op rijks- en andere wegen dient te worden verwezen naar „Nieuwegein (Jutphaas)“ en „Nieuwegein (Vreeswijk)“, mocht dit niet uitvoerbaar zijn dan kan voor wat de rijkswegen betreft worden volstaan met „Nieuwegein“.

3. Op de borden ter aanduiding van de bebouwde kommen dient te worden vermeld „Nieuwegein“, terwijl bij elke kom een niet officieel kombord met het opschrift „Jutphaas“ of „Vreeswijk“ zal worden geplaatst.

Volgens persverslagen van de raadsvergadering bleken de raadsleden vooral uit historische overwegingen bezwaren te hebben tegen het voorstel van B. en W.

Kom-us-kijken

In het gebouw van het Gemeentelijk Archief, Alexander Numankade 199, wordt tot 6 april a.s. een tentoonstelling gehouden van foto's, die gemaakt werden door de Foto- en Filmdienst van de stad Utrecht.

De expositie is daarom zo opmerkelijk, omdat aan

de hand van de foto's (in alle formaten) de veranderingen in de Bisschopsstad te zien zijn. Bovendien krijgt men een indruk wat er in Utrecht zoal gebeurt.

Kom-us-kijken is eigenlijk een uitnodiging aan iedere burger van de stad en aan ieder, die op de een of andere wijze van Utrecht houdt. En die uitnodiging heeft zin, omdat er niet zoveel stad- en landgenoten op de hoogte zijn van alle mooie en minder mooie situaties en ontwikkelingen.

Men kan op de expositie, op 7 maart geopend door wethouder W. A. Kieboom van Culturele Zaken, onder andere zien, dat in Utrecht het Uitvoerend Comité van de Wereldraad van Kerken vergaderde, dat Mies Bouwman er haar tv-show Een van de Acht presenteert, dat het plein Vredenburg danig verandert, dat Hoog-Catharijne zich aandient, dat er gedemonstreerd werd, dat de nieuwe stadionverlichting het doet, dat Overvecht bij avond het oog boeit, dat de singels worden gedempt, en dat beeldhouwwerken en platieken de plantsoenen en pleinen versieren.

Uiteraard is er veel meer te zien. Kom-us-kijken zal u niet teleurstellen.

De tentoonstelling is geopend op werkdagen van 10.00 tot 16.00 uur, 's zaterdags van 9.00 tot 12.00 uur en 's zondags van 14.00 tot 17.00 uur. De toegang is gratis.

A. Graafhuis

BOEKBESPREKING

Werken van en over Belle van Zuylen

Voor geïnteresseerden in Belle van Zuylen zal het van belang zijn om te weten dat Simone Dubois, welbekend van een biografie over en een bundel vertaalde brieven van deze boeiende 18e-eeuwse figuur, documentatie over Belle bijeen heeft gebracht in het Documentatieblad (nr. 13, p. 5-19) van de Werkgroep 18e eeuw. Hierin zijn opgenomen al haar uitgegeven werken, met inbegrip van zes menuetten en een grammofoonplaat met een clavcimbelsonate, waarbij steeds de bibliotheek, of andere plaats waar deze werken bewaard worden, is vermeld.

Verder omvat deze documentatie literatuur over haar, alfabetisch op auteur gerangschikt, en een opgaaf van brieven van Belle in enkele Nederlandse archieven.

Het ligt in de bedoeling van de samenstelster om dit overzicht later aan te vullen met opgave uit buitenlandse archieven en bibliotheken.

L. v. T.

Welkom in onze regio

Rijksdienst Monumentenzorg is verhuisd van Voorburg naar Zeist, Broederplein 41, per 1 maart jl. Van harte welkom in onze regio!

Afscheid van voorzitter Temminck Groll

Tijdens de druk bezochte ledenvergadering op 20 maart jl. in het Spoorwegmuseum is dr. ir. C. L. Temminck Groll, wegens de drukke werkzaamheden verbonden aan het hoogleraarsambt te Delft, afgetreden als voorzitter van Oud-

Utrecht.

Het bestuur had – zij het met spijt – deze reeds enige tijd geleden genomen beslissing aanvaard. De overweging, dat zijn nieuwe functie hem echter in staat zal stellen bij generaties jonge studenten in hun gekozen toekomstig beroep belangstelling te kweken voor zaken, voor welker behoud ook Oud-Utrecht zich sterk maakt, stemt – ondanks het afscheid als bestuurslid – echter toch tot een zekere voldoening.

Temminck Groll's banden met ons zijn zeer intensief en van respectabele lengte geworden. Hij was van 1959 tot 1964 secretaris, vervolgens drie

jaar bestuurslid en ten slotte van 1967 tot nu voorzitter. Met zijn grote deskundigheid en de hem aangeboren charme heeft hij het bestuur en daarmee de vereniging de laatste jaren geleid. De leden kwamen wellicht het meest met hem in aanraking tijdens de talloze excursies die door Temminck Groll werden (in)geleid. Velen werden door hem enthousiast gemaakt en geïnspireerd.

Wij zijn hem daarvoor zeer erkentelijk, evenals voor zijn toezegging dat wij in voorkomende gevallen een beroep op zijn deskundigheid mogen blijven doen. Hopelijk zien wij hem dan ook in de toekomst nog vaak!

Vanzelfsprekend betrekken wij ook mevrouw Temminck Groll in deze dank, niet alleen als „kracht achter de schermen“, maar ook omdat zij haar echtgenoot zo vele uren aan Oud-Utrecht heeft willen afstaan.

*Namens het bestuur
A. H. R. Hoogezand*

Excursie 's-Hertogenbosch

Zaterdag 12 mei gaat het naar Den Bosch toe. Het programma van die dag ziet er als volgt uit:

9.00 uur **precies**: vertrek vanaf de Kruisstraat.

10.00 uur: Aankomst op de Parade, waar een kop koffie wordt gedronken in de Brasserie.

10.30 uur: Bezichtiging van de **Sint-Janskathedraal** onder leiding van rijksarchivaris dr. L. P. L. Pirenne.

12.00 uur: Van daar wandelen we naar het vlak bij gelegen **stadhuis**, waar de stadsarchivaris drs. P. Kuyer ons zal rondleiden.

13.00 uur: Na dit drukke ochtendprogramma zal er genoeg eetlust zijn om ons te goed te doen aan

de overvloedige **Brabantse koffietafel** in de raads-kelder.

14.00 uur: Gidsen van de VVV staan ons op te wachten voor een stadswandeling langs bezienswaardigheden, oude woonhuizen en curiosas.

15.30 uur: Teruggekomen op de Parade wachten daar de bussen om ons naar het **provinciehuis** te brengen. Een bezichtiging van dit ultramoderne gebouw vormt de waardige afsluiting van deze dag. Als toegift rijden we dan over de oorspronkelijke stadswallen aan de zuidzijde. Een unieke situatie is hier bewaard gebleven, omdat de verdedigingswallen nog steeds aan de buitenkant van de stad zijn gesitueerd gebleven en niet door uitbreiding ingesloten. Vanaf deze wallen hebben we uitzicht op het Bosschebroek, een mooi polderlandschap. ± 17.30 uur: Aankomst in Utrecht.

MAANDBLAD

oud utrecht

46e jaargang – nummer 4 – april 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
(wnd.) mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht, tel. (030) 71 22 35 (uitsl. op werkdagen van 9.00–10.30).

Penningmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gesl.).

Administratie:
Redactielid:

Contributie is minimaal per jaar f 20.—, gironr. 575520.
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mev. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Sneljder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

Tot 1 mei kunt u inschrijven. Zoals gewoonlijk bij De Discus, Minrebroederstraat 25 (alleen daar en niet telefonisch). Tevens zijn daar à f 2,— verkrijgbaar een geïllustreerde gids van de Sint-Janskathedraal, en een beschrijving van het stad-

huis. U kunt zich dan tevoren oriënteren over wat u te zien krijgt.

De kosten voor de tocht bedragen f 20,—. Voor hen die op eigen gelegenheid wensen te gaan f 15,—.

Restauratie „Groenesteijn”: gelukkig compromis

De 50.000 automobilisten die er per etmaal voorbij stuiven zal het waarschijnlijk niet zijn opgevallen, maar de geregelde fietsers tussen Utrecht en De Bilt sloeg in maart 1972 de schrik om 't hart toen zij zagen hoe het hun zo vertrouwde boerderijtje met de jaarankers 1751 in de witgepleisterde voor-gevel, gelegen tussen „t Kalfje" en „Steinenburg", werd onttakeld. Terwijl mannen het riet van het dak trokken lag het er zielig bij als een geslachte kip die geplukt werd.

Oude boerderijen zijn er tegenwoordig alleen nog maar om afgebroken te worden, zo werd bitter geknarsetand en een ieder wierp nog eens een laatste verdrietige blik op die enige mooie herinnering aan een ver verleden die er over een lange afstand straatweg nog te vinden was.

De aardige foto, hierbij afgebeeld en gemaakt in december 1972, logenstrafte op triomfantelijke wijze de voorbarige jeremiades. Wij mogen ons erop verheugen de herboren boerderij straks weer door het groen te zien schijnen van de gespaard gebleven en dan uitgelopen lindebomen.

De bewoners van de boerderij, de familie Van Leeuwenhoek, konden in augustus 1972 hun huis weer betrekken. Het is voor hen wel veel gerieflijker geworden. De bovenverdieping heeft mede dank zij nieuwe dakkapellen ter weerszijden — een concessie aan het gerief —, goede slaapkamers gekregen; beneden is de opkamer bij de grote voorkamer getrokken; de plaats waar eens paarden gestald stonden, is nu ingericht tot een plezierige eetkeuken; het huis heeft centrale verwarming gekregen en zo is er meer. Het spreekt vanzelf dat het een zaak van geven en nemen is geweest om de beide doelstellingen, het behoud van de oude boerderij en het bereiken van een groter woongemak, met elkaar te kunnen verenigen.

Wij, de voorbijfietsende leken bovengenoemd, vinden dat de architect de heer H. A. de Vries uit Houten, de dienst Monumentenzorg van de gemeente Utrecht (eigenares) en de heer Agterberg (erfpachter van het huis met één omliggende hectare grond) in hun compromis bijzonder gelukkig zijn geslaagd. Dat de witte pleister, die het

wel vriendelijk deed maar er oorspronkelijk niet op zat, bij de restauratie is weggelaten, mogen we gerust een winstpunt noemen. De verborgen bakstenen gevel, die niemand meer kende en die na een vakkundige behandeling van de stenen opnieuw moest worden opgetrokken, blijkt van een verrassende levendigheid te zijn.

Ponycentrum „Groenesteijn" heet het daar nu. De heer Agterberg heeft nl. achter de boerderij een grote manege met stal gebouwd waarin hij 24 paarden heeft staan voor algemeen gebruik. De heer Van Leeuwenhoek, die al zo'n kleine veertig jaar de boerderij bewoont, heeft nu als vakman de zorg over de manege en de paarden waarbij uiteraard heel wat komt kijken. De deel van de boerderij, waarin vroeger Van Leeuwenhoek zijn vee had staan, wordt nu gebruikt als cantine van het ponycentrum. Jammer is het dat de hooiberg helemaal naar achter de manege heeft moeten retieren.

Het is een goed idee geweest de naam „Groenesteijn" weer nieuw leven in te blazen. Oud mag de naam wel heten.

Geschiedenis

Oorspronkelijk behoorde hij, zoals hierna moge blijken, alleen toe aan een kleine buitenplaats aan de overzijde van de straatweg.¹⁾ Bij acte van 17 Januari 1646 verkocht jonker Gerard Ploos van Amstel heer van Oude Geijn, 't Geijn, etc. aan deken en kapittel van Sinter Pieter te Utrecht „sekeren hoff ende erve mette huijsinge daer op staende genaempt Groenesteijn, leggende aan de Steenstrate buijten de Wittevrouwenpoorte t'Utrecht ... daer de Steenstrate Noortwaerts ... naest gelegen [is]". In 1726 wordt dit buitentje eigendom van de gravin van Aldenburg die van zichzelf Charlotte Emélie hertogin de la Trémoille heette en die Willem van Oranje en Charlotte de Bourbon onder haar betovergrootouders telde. Ruim twee jaar later koopt zij van een andere eigenaar „twee mergen weijland ten Noorden van de Biltse Steenstraat ... met de stallinge, koets-huijs en verdere opstal daarop staende ... voor f 1200,—".

Van toen af vormt „Groenesteijn” aan de Zuidzijde en het laatst beschreven bezit aan de overzijde van de weg één geheel, wat duidelijk uitkomt in de diverse transportakten die ervan over zijn.²⁾ Het bestanddeel aan de noordzijde van de straatweg wordt geleidelijk groter en de opstal wordt op nogal verschillende wijze aangegeven. Wordt in 1728 gesproken van „stalling en koets-huis” en in 1749 van een „schuur of stallinge”, in 1762 wordt „de plaisirplaats genaamt Groenesteijn” verkocht met aan de noordzijde van de

men de naam ervan gegeven aan het naastgelegen huis dat tot dan „Groenesteijn” had geheten, wellicht omdat het verwarring gaf dat met „Groenesteijn” zowel het buitentje als de boerderij werd aangeduid.

Het buitentje, waarin laatstelijk een wasserij was gevestigd, heeft zijn bestaan nog tot 1930 of even daarvoor weten te rekken en is toen wegens verlegging van de Biltse Grift afgebroken. Voor de boerderij aan de overzijde is de naam „Groenesteijn” in de daarop betrekking hebbende stuk-

De gerestaureerde boerderij Groenesteijn aan de Biltsestraatweg.

Steenstraat „noch een boerewoning, stallinge en bakhuis insgelijks genaamt Groenesteijn met omtrent vier mergen weiland en een stuk warmoesiersland ... strekkende ... tot achter aan de Blauwcapelsedijk”. In 1787 luidt de omschrijving van de opstal „een tuinmanswoning, stallinge en wagenschuur”.

Wanneer we de datering van 1751 in de jaarankers van de boerderij bezien in verband met de onderscheidene teksten in de transportakten dan blijkt het woord „boerewoning” vóór 1751 niet gebruikt te worden, pas voor het eerst in 1762. Dat in 1751 een ingrijpende vernieuwing heeft plaatsgevonden waarbij tegelijk de bestemming veranderde, is dus wel waarschijnlijk.

In 1822 is heel „Groenesteijn”, zowel het buitentje aan de zuidzijde van de straatweg als de landerijen met gebouwen aan de noordzijde, gekocht door de eigenaar van de plaats „Bloeiendaal”, Joost Rudolph Burlage. Deze buitenplaats lag eveneens aan de zuidzijde van de straatweg, honderd meter ten westen van „Groenesteijn”, d.w.z. onmiddellijk voorbij het bruggetje naar de Oostbroekselaan van de stad af gerekend. Nadat dit „Bloeiendaal” in 1868 was afgebroken, heeft

ken tot op den huidigen dag gehandhaafd, al genoot hij zeker geen algemene bekendheid.

P. H. Damsté

- 1) *De buitenplaats „Groenesteijn” heb ik uitvoerig besproken in het Jaarboekje van Oud-Utrecht van 1966 („Langs de Biltse Steenstraat”) en in het Maandblad van februari 1968.*
- 2) *Rijksarchief Utrecht, rechterlijke archieven, inv. nr. 830.*

Vliegtocht

Voor de vliegtocht boven de provincie Utrecht, in het kader van de jubileumviering, hebben zich reeds een flink aantal deelnemers gemeld. Voor zover eventuele liefhebbers zich nog niet hebben opgegeven, verzoeken wij dezen dat zo spoedig mogelijk te doen in verband met de organisatie van dit evenement.

U kunt zich opgeven bij de wnd. secretaresse mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, tel. 712235 (alleen 's morgens van 9.00 tot 10.30 uur).

Voor gedetailleerder gegevens verwijzen wij u naar pag. 18 van het maart-nummer.

4

Momentopname van een stijlvolle jubileumviering

1

2

3

9 maart 1973

1. Burgemeester Van Tuyll van Serooskerken spreekt zijn welkomstwoord tijdens de ontvangst in het Centraal Museum.
2. Voorzitter Temminck Groll dankt het college van B. en W. voor de stijlvolle ontvangst.
3. Symbolische overhandiging van het eerste mapje met door Oud-Utrecht uitgegeven kaarten.
4. Ongedwongen conversatie in de stijlkamers van het museum.

20 maart 1973

5. Begin van de feestelijke ledenvergadering in de hal van het Spoorwegmuseum. Voorzitter Temminck Groll (5e van links) zou later worden opgevolgd door de heer Hoogezand.
6. Aan de oudste leden werd ter vergadering het lidmaatschap voor het leven aangeboden. Hier ontvangt de heer Van Hoogenhuyze de oorkonde uit handen van de heer Hoogezand.
7. De heer Schilp tijdens zijn luchtige causerie, die hij besloot met het lied „Ambtenaar geef ons een huis”.

Gedachten over Utrechts binnenstad (1)

Evenals vele anderen, was ik tien jaar geleden van mening, dat alle grachten en singels in Utrecht konden worden behouden. In het Maandblad van februari '62 en juni '62 pleitte ik daarvoor en voor voetgangersgebieden in de binnenstad, warenhuizen en parkeergarages op de raakpunten van voetgangersgebied aan verkeerswegen, een snel, frequent en misschien nieuw te vinden klein openbaar vervoermiddel in de stad.

Thans is een deel der Weerdsingel en van de Catharijnesingel gedempt, is wijk C gesloopt en is dit gebied verkeersknooppunt geworden. De Lange Jansstraat is verbreed tot verkeersweg. De reeds geplande en gedeeltelijk gerealiseerde parkeergarages in oude stadsdelen, zijn niet meer weg te denken. Nu zijn er wel straten en grachtgedeelten uitsluitend voor voetgangers.

Dit zijn thans gegevens. Maar er is meer ten opzichte van tien jaar geleden. Er is nu een wezenlijk verbeterde mentaliteitsverandering. Er zijn nu veel meer geïnteresseerden, die in groepen trachten om met duidelijke inzichten en ideeën te komen, ik denk hier aan de groepen binnenstad, Clarenburg, Twijnstraat e.d.

Zoals ik van deze groepen begrijp, ben ook ik van mening, dat bij de huidige stand van zaken, Utrecht nog ongekende mogelijkheden heeft, mits de noodzakelijke beheersing van de mogelijkheden van deze tijd, zoals autoverkeer en het parkeren van auto's, toch nog wordt ingezien en verbetering in deze zaken soms impopulaire beslissingen nodig maakt.

Het gevaar bestaat, dat zo lang tijd vereist is, om bij een grotere groep erkenning te vinden voor de noodzaak van beheersing in het parkeren en het voorkomen van onnodig hinderen bij het wonen in een ordelijke en harmonieuze omgeving, dat intussen verder onherstelbare schade kan worden toegebracht aan harmonisch gegroeide wijken, door sloping, toevoeging van gebouwen van een grotere schaal, of plaatsing van parkeergarages in oude stadswijken.

Is het niet zo, dat het nu nog aanwezige waardevolle snel dient te worden onderkend en overdacht hoe dit als onderdeel kan fungeren in een harmonisch geheel, zoals dit o.a. met het gebouw van „De Utrecht“ aan de Leidseweg gebeurt? Ik dacht van wel.

Als mogelijkheden zie ik de volgende overwegingen:

- a. Zo groot mogelijke voetgangerswijken, buiten de thans door verbreding tot verkeerswegen bestemde straten en wel met name het stadhuis met wijde omgeving en de Twijnstraat met omgeving, waarbij een rondgang door een aaneenschakeling van interessante straten en dito verbindingstegen hoogst belangrijk is.
- b. De wegen langs de grachten, voor zover thans niet reeds voetgangersgebied, zijn wat schaal betreft op doorgaand lokaal verkeer berekend, de grachthuizen zouden qua bewoonbaarheid enorm aan waarde winnen en als woongebied weer aantrekkelijk worden, indien lokaal verkeer daar toegelaten werd, met een absoluut verbod tot parkeren op de grachten. Parkeren uitsluitend in onder- of bovengrondse garages op de raakpunten van een zo groot mogelijk voetgangersgebied met de brede verkeersstraten of singels, daar deze grachtgebieden harmonisch zijn opgezet en dit nog steeds zijn, mits parkeren niet wordt toegestaan.
- c. De wegen langs de singels en de verkeersstraten te bestemmen voor autoverkeer incl. stadsbussen, met absoluut parkeerverbod. Om te voorkomen dat omliggende straten dientengevolge probleemgebied worden door geparkeerde auto's, het parkeren uitsluitend in parkeergarages op raakpunten aan singels en verkeersstraten.
- d. Wat de bolwerken betreft, zou het misschien interessant zijn om de mogelijkheid te onderzoeken van bescheiden parkeren in de volumens van de bolwerken, uiteraard met behoud van de uiterlijke verschijningsvorm der plantsoenen en bolwerken. Uitbreiding met een bolwerk op de plaats van de gevangenis op het Wolvenplein, met ondergrondse parkeergarage, terrassen op diverse niveaus, veel groen, een restaurant en recreatiemogelijkheden.
- e. Wat de straten in de city betreft, dacht ik dat men ten behoeve van toerisme en de steeds groter wordende behoefte aan winkel-, wandel- en ontmoetingscentra in de binnenstad, er meer mogelijkheden zijn, dan thans zijn uitgebuit. Een aaneensluitend voetgangersgebied als winkelcentrum, dacht ik mogelijk in aansluiting met de gerealiseerde en reeds geplande voetgangersstraten en wel de Zadelstraat en het gedeelte Mariaplaats in het verlengde en ter breedte van de Zadelstraat en van de Mariastraat, verder de Servetstraat, Domplein, Donkere en Lichte Gaard, Gaardbrug, Wed. Oude Gracht met brug in aansluiting met de Lijnmarkt.
- f. De Dom en omgeving: De Zadelstraat - Gaardbrug - Servetstraat is de toegangsweg tot de

Domtoren, daar behoort mijns inziens geen snelverkeer, laat staan een stadsbus die zich onder de Domtoren heen wringt. De doorgang onder de Domtoren, is in opzet een toegangspoort voor Kapittelzaal, Domkerk en Domkerkhof. Jammer genoeg heeft ze deze functie van inleidend motief momenteel niet. Jaren geleden heer dr. ir. Temminck Groll als wens geopperd, dat hij het liefst het ontbrekende deel der Domkerk herbouwd zou zien. Zou het misschien een poging in de goede richting zijn om de muren inclusief pijlers, toegangen e.d. van het ontbrekende deel Domkerk, zichtbaar te maken tot ± 50 cm boven het straatpeil, waardoor dus het Domein zou worden afgesloten. Als ik me goed herinner, deed architect Haakma Wagenaar reeds jaren geleden de suggestie aan de hand om het Domein af te sluiten. Mogelijk zou het Domkerkhof een groene ruimte kunnen worden. De fraai door Monumentenzorg, onder leiding van de heer Baart de Lafaille, gerestaureerde panden aan de Lichte Gaard zouden tot hun recht komen, indien het parkeren langs de smalle Licht Gaard en op de Gaardbrug verboden zou zijn.

- g. Het Buurkerkhof met Donkerstraat. Het is geen nieuwe opmerking als ik zeg, dat de pakhuizen e.d. tussen Buurkerkhof en Donkerstraat zouden dienen te worden weggebroken, zodat

enerzijds de Buurkerk op grotere afstand te bekijken is, anderzijds het enige Utrechtse huis in gotische stijl (herbouwd omstreeks 1900) aan een plein komt te liggen in plaats van aan een te smalle straat. Een laag gehouden blokje interessante winkeltjes is mijns inziens denkbaar op dit plein. De aan het Buurkerkhof oprijzende achterkanten van winkelhuizen van Zadelstraat en Steenweg zouden misschien te wijzigen zijn in een aantal boetiekjes, dagwinkels e.d. op de begane grond.

- h. De Twijnstraat en omgeving, zie ik als uit te breiden tot een aantrekkelijke zelfstandige wijk. Als men bedenkt welke interessante onderwerpen hier op een beknopt grondoppervlak aanwezig zijn, zal het duidelijk zijn, dat die mogelijkheid er in zit. Zo'n wijk dient niet doorsneden te worden door auto's, ~~noch door een stadsbus~~; maar van elk onderdeel dient onderzocht te worden, in hoeverre dat kan bijdragen tot verlevendiging van de wijk en vervolgens hoe die harmonisch kunnen worden samengevoegd. De winkelstraat is, dacht ik geleidelijk aan voorname te maken, indien daar een voetgangersstraat gemaakt wordt met een parkeergarage aan het begin van de Doelen. De stadsbus verwijzen naar het singel. Er zijn drie toegangen tot de werf. De eindtoegangen zijn te vervangen door zgn. luie trappen (van

TENTOONSTELLING OUD-UTRECHT

Tot en met 27 april wordt er een tentoonstelling gehouden over de Vereniging Oud-Utrecht in het Voorlichtingscentrum van de Gemeente, Lange Jansstraat 5, geopend van maandag tot en met vrijdag van 9.00 tot 16.30 uur en bovendien op donderdagavond van 19.00 tot 21.00 uur. Hier zullen restanten van oude jaarboekjes, vanaf de jaargang 1930, verkocht worden tegen de volgende prijzen: ingenaaid f 5,—; gebonden f 7,50; en drie laatste jaargangen kosten f 15,—. Tweemaal per dag, om 12.30 en 16.00 uur, wordt vertoond de film van Jos Stelling: „Cort Begrip van historie van die Stat Utrecht tot de Reformatie". Ook op donderdagavond is er een filmvoorstelling.

Foto's

Op de tentoonstelling zijn tevens te bezichtigen de foto's, gemaakt door de Film- en Fotodienst van de gemeente Utrecht, betreffende de officiële ontvangst door het Gemeentebestuur op 9 maart jl. in het Centraal Museum en van de feestelijke ledenvergadering op 20 maart jl. in het Spoorwegmuseum.

Ter plaatse kunnen foto-afdrukken besteld worden, die in mei zullen worden toegezonden, vergezeld van een opgave van de kosten (f 3,— per foto), waarna het verschuldigde bedrag per giro kan worden overgemaakt op het daarbij gevoegde gironummer. Voor inlichtingen kan men zich wenden tot de heer G. J. Röhrner, Gemeentelijk Archief, Alexander Numankade 199, tel. 711814.

Cadeaus

Ter gelegenheid van ons jubileum ontving de vereniging van de heer F. van Huizen te Baarn een originele foto, gemaakt tijdens de lustrumfeesten van de Universiteit in 1906 (of 1911) van de Oudegracht ter hoogte van de Bezembrug. Ook op deze plaats onze dank! Een vergroting van deze fraaie foto is eveneens te zien op de tentoonstelling.

Van de heer M. Boerdam ontving het bestuur, eveneens ter gelegenheid van het jubileum, een fraai gecalligreed naamdicht. Onze hartelijke dank!

steen). Deze werf ligt aan de westkant, dus gunstig voor via deze werf toegankelijke eventuele restaurants, eethuisjes, en terrassen. Tot dit gebied behoort de St.-Nicolaaskerk met kerkhof, waarvan van dit laatste een plantsoen te maken is, eventueel een markt met de aangrenzende, door Monumentenzorg fraai gerestaureerde huizen. De Doelen zou als woon-gelegenheid aantrekkelijker gemaakt kunnen worden, met plaats voor bedrijfjes, dagwinkels of dergelijke vrije woningen van Maria van Pallaes, zouden in gerestaureerde vorm en een passende bewoning, van betekenis in deze wijk kunnen zijn. In vroeger eeuwen was dit gebied de havenwijk Trecht. De St.-Nicolaaskerk ontleent z'n naam aan deze omstandigheid. Eerst ongeveer na 1850 ontstonden de woningen aan de singels. Tot die tijd lagen daar tuinders-bedrijven. De buitengebieden „Abstede” en „Buiten Tolsteeg” zijn altijd tuinders (hoveniers) gebieden geweest totdat de tuindersbedrijven ook daar geleidelijk aan voor woningbouw werden bestemd. Het gebied aan de Oosterkade en Helling is de vestiging geweest van de schippers, scheepsbouwers, steen-, pannen- en tegelbakkers. Ik zou me kunnen voorstellen, dat er ooit de wens zou ontstaan om de eeuwenoude historie van deze aangrenzende buitenwijken „Abstede” en „Buiten Tolsteeg” zichtbaar te maken in en buiten het museum. Manenbrug en het plantsoengedeelte tussen Tolsteegbrug en de brug bij het voormalig weeshuis, is een prachtig gedeelte, maar zou mijns inziens meer bij de wijk betrokken kunnen worden door een doorbraak naar de Doelen. Is een eethuisje of dergelijke, op een hoog gelegen punt van Manenbrug een mogelijkheid, misschien zelfs zomertheater, misschien een andere vorm van recreatie of een uitgangspunt voor boottochten.

- i. De woonwijken Tuindorp en Oog in Al zijn opgezet in tijden, dat parkeren van auto's op grote schaal niet aan de orde was. De straten zijn in hun verschijningsvorm niet op parkeren berekend. Beide wijken zouden in hun oorspronkelijke en gave opzet aantrekkelijk zijn. Dit zou bereikt worden, indien parkeren in die straten verboden wordt. Parkeergarages zouden, dacht ik, ook hier de oplossing kunnen geven. In Oog in Al is ondergronds parkeren misschien mogelijk ter plaatse en met behoud van de groen-gebieden.
- j. In oude stadswijken lijkt mij erg belangrijk, dat de structuur van de wijken weer gaaf gemaakt wordt, door zo groot mogelijk aaneengesloten gebieden te creëren, met wering van alle wijkvreemde of voor die wijk schaalvreemde elementen, parkeergarages (misschien

ondergronds), renovatie van woningen, speelplaatsen, recreatiemogelijkheden. Onder andere denk ik hierbij aan het gebied van de Lange Rozendaal, Achter de Wal, Geertekerkhof, een gedeelte van de Springweg.

- k. Wat de werven betreft, is een tiental jaren geleden eens gebleken, dat onafhankelijk van elkaar dr. ir. Temminck Groll, de heer W. Rozenberg, Lijnmarkt 20 en ik, ooit tot een gelijk idee gekomen zijn ten aanzien van de werven, nl. om deze te verbinden door doorbraken onder de bruggen in het verlengde van de werf en waar dit niet mogelijk zou zijn, door middel van vlonders onder de bruggen door. Nog steeds meen ik dat dit goede mogelijkheden geeft, bovendien dat de werf aansluitend aan het Wed a/d Ganzenmarkt, uit te breiden is met een steiger in de Oude Gracht, zodat daar een groot restaurant-terras kan ontstaan, daar de breedte van de gracht ter plaatse van die bocht, dit mijns inziens toelaat.
- l. Aan de plantsoenen die Utrecht gelukkig nog heeft, wordt volkomen onrecht gedaan, door de ontluistering tengevolge van het parkeren van auto's. Hoe moet het hoofd van de plantsoendienst, de heer Alff, het ervaren, dat aan het parkeren een grotere prioriteit wordt gegeven dan aan harmonisch uit het stadsbeeld oprijzende plantsoenen, met de fraaie niveauverschillen. Het Servaas Bolwerk is omringd door een ketting van geparkeerde auto's. Wat Puntenburg betreft is dit plantsoen bij de Herenbrug veranderd in een autoparkeerplaats. Overigens is dit plantsoen volkomen opgeofferd ten behoeve van het noodgebouw van Tivoli en dit reeds jaren, zodat er velen zullen zijn die niet weten hoe mooi deze omgeving ooit geweest is en weer zou kunnen zijn. De weg door het Hieronymusplantsoen is eveneens ontsierd door een aaneenschakeling van auto's, die de geaccidenteerdheid van dit plantsoen volgt, waardoor hier extra uitkomt, wat verloren ging door het parkeren. Heeft u er wel eens bij stil gestaan, hoe fraai de doorkijk is, vanaf de Kromme Nieuwe Gracht naar dit plantsoen met singel zonder geparkeerde auto's in vergelijking met de situatie thans, waar op dit knooppunt alle wegen die hierop uitkomen, vol staan met auto's, behalve op één rijstrook op deze wegen.

27 december 1972

B. C. van Beusekom, Ing. Arch. BNA

In een vervolg op dit artikel, te publiceren in het mei-nummer, gaat de heer Van Beusekom nader in op het financiële belang en/of de financiële realiseerbaarheid van zijn suggesties. (Red.)

Gedachten over Utrechts binnenstad (2)

In het eerste deel van zijn bijdrage Gedachten over Utrechts binnenstad, deed de heer Van Beusekom een aantal suggesties ten aanzien van de stad in zijn nieuwe situatie. In onderstaand artikel gaat de schrijver nader in op de economische belangen en de financiële realiseerbaarheid van zijn overwegingen.

Iedere suggestie is onvolledig, indien niet het financiële belang en/of de financiële realiseerbaarheid wordt aangegeven. Enkele pogingen in die richting wil ik wagen.

1. Ieder gebouw aan een niet op parkeren ontworpen straat, gracht of singel, heeft een veel grotere waarde, als voor die gebouwen niet geparkeerd wordt. Het woongenot in z'n oorspronkelijke opzet wordt dan hersteld en de stad als woongebied zou weer aantrekkelijk worden, dit lijkt mij een bijdrage in de kosten van een parkeergarage te rechtvaardigen.
2. Parkeergarages hebben de financiële belangstelling van houders van benzinepompen e.d. aan de parkeergarages.
3. Niet parkeren in de winkelgebieden motiveert mogelijk een bijdrage in parkeergarages door de winkelstand.
4. Een winkelstraat zonder auto's of stoepen, wordt als het ware één warenhuis. De scheiding tussen linker- en rechterkant van de straat valt weg, de starre winkelfrontlijn met z'n afsluitende etalages, kan worden doorbroken, de expositie-mogelijkheden kunnen worden vergroot, een grotere openheid der zaken wordt mogelijk, wat speciaal voor restaurants grotere mogelijkheden opent. Deze aantrekkelijkheid uitbuiten is mijns inziens voor de middenstand nodig om zich waar te maken tegenover de anders gerichte mogelijkheden

die het grootwinkelbedrijf heeft; en om als goeude middenstand een stad op peil en levend te houden.

5. Een aaneengesloten aantrekkelijk winkelcentrum van Elisabethstraat t/m Lijnmarkt, als voetgangersgebied, omvat tevens cultuur-historische hoogtenpunten, als de Oude Gracht met werven, Stadhuisbrug, Vismarkt, Dom, Domkerk, Domplein, omgeving Lichte Gaard, Buurkerkhof e.d. en kan mijns inziens leiden tot één groot toeristisch aantrekkelijk gebied, zonder hiaten en tot een grotere welstand van het gehele gebied.
6. Wat de woonwijken betreft, is er naar ik meen een beschikking van het rijk, waarbij gedeeltelijke steun kan worden verkregen voor rehabilitatie van woonwijken.
7. Van groot financieel belang is mijns inziens, dat de Utrechtse binnenstad getuigt van leven en gezelligheid en voor toerisme méér interessant gemaakt wordt, waarbij na zonsondergang en winkelsluiting de stad nog aantrekkelijk dient te zijn en meer aantrekkelijk gemaakt zou kunnen worden door diverse evenementen en de enorme mogelijkheden van

DRINGEND VERZOEK

Het stemt tot voldoening dat een groot aantal leden de contributie voor 1973 hebben betaald. Ik hoop dat het een aansporing is voor diegenen die dit nog hebben nagelaten nu zo spoedig mogelijk aan hun verplichting te voldoen.

De minimum contributie bedraagt f 20,— en het gironummer van de penningmeester is 575520. Met omgaande betaling bespaart u ons administratiekosten. Vriendelijk dank voor uw medewerking!

De penningmeester

ver- en aanlichting van straten, winkels, werven, grachten, historische bouwwerken, plantsoenen e.d., waarbij voldoende hotel-accommodatie en misschien goed opgezette campings in de onmiddellijke omgeving van Utrecht, van belang kunnen zijn.

8. De binnenstad dient z'n aantrekkelijke woon-

MAANDBLAD

Voorzitter:
Secretaris:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
(wnd.) mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht, tel. (030) 71 22 35 (uitsl. op werkdagen van 9.00-10.30).

Penningmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gesl.).

Administratie:
Redactielid:

Contributie is minimaal per jaar f 20,—, gironr. 575520.
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mej. drs. L. van Tongerloo, Euterpedereef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Snejder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

46e jaargang - nummer 5 - mei 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis
der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

functie weer te herkrijgen. Zo zou mijns inziens de westzijde van de Korte Nieuwstraat weer van woningen dienen te worden voorzien, dit is volgens mij een financieel belang voor de stad.

9. Het verfraaien en verlevendigen van een stad, vergroot de werkgelegenheid in kleiner verband, door aanpassing en door de wenselijkheid om niet te willen achterblijven bij de onmiskenbare vernieuwingen en realisering van nieuwe inzichten bij de enorme projecten die in Utrecht worden uitgevoerd. Ik dacht dat voor Utrecht zelf, dus voor middenstand, kleine bedrijven en de overige burgerij, juist de aanpassing aan deze grote projecten van zo'n enorm belang is en grote mogelijkheden voor deze groepen inhoudt, mits deze belangen snel worden onderkend en in belangengroepen duidelijk worden gesteld.
10. Ik meen te weten, dat er een wet in voorbereiding is, om parkeerbelasting te heffen voor het parkeren op de openbare weg. Mogelijk motiveert dit het bouwen van parkeergarages.
11. De saneringsgelden kunnen worden uitgespaard.

Aanpassing

Motivering: Ik beseef heel goed, dat dit alles suggesties zijn, die ingeval ze een waarheid bevatten, geleidelijke aanpassing en een grote zorgvuldigheid vereisen om onnodige nadelige gevolgen voor betrokkenen te voorkomen; suggesties, die onvermijdelijk kritiek kunnen uitlokken vanwege de impopulariteit van sommige, mijns inziens dan noodzakelijke maatregelen.

Toch meen ik, dat bovengenoemde suggesties aan Utrecht meer mogelijkheden zouden geven op het gebied van toerisme, van herstel van de woonfunctie der stadskern, verheffing van de middenstand, het verschaffen van werkgelegenheid in kleiner verband en het ontplooiën van initiatieven in wijkgemeenschappen, gebaseerd op de specifieke mogelijkheden van deze tijd en in die wijk. Vervolgens dat het wenselijke iets anders is dan het haalbare, dat men echter het totaal bereikbare dient te bekijken, alvorens op sommige plaatsen onherstelbaar te slopen of te bouwen.

Een stad heeft in opzet een woonfunctie, waar eeuwenlang getracht is om een harmonisch samenspel te bereiken tussen afmetingen van gebouwen, breedte van wegen, relatie tussen weg, water, groenvoorziening en historische hoogtepunten.

Deze culturele belangen worden nagestreefd door de overheidsdiensten, als welstandscommissie, monumentenzorg, plantsoendienst en in het particuliere vlak onder toekenning van subsidies, omdat de betreffende objecten financieel niet aantrekkelijk zijn. Deze werken worden door de gelimiteerde geldmiddelen hiervoor, slechts haalbaar

na spreiding over meerdere jaren.

Ik dacht dat in Utrecht een enorme en duidelijke inbreng dient te worden geleverd door deze diensten en particulieren, wil men een partij zijn, waarvan de stem doorklinkt in het samenspel met de ontwikkelingsmaatschappij van Bredero N.V. Het is het goed recht van deze laatste, om uitsluitend een zakelijk doel te beogen en gebaat te zijn bij grote doorbraken en brede straten, om haar keuze-pakket van financieel meest aantrekkelijke grote bouwwerken te kunnen realiseren, maar er dient dan wel een sterk tegenspel geleverd te worden, in zoverre Utrecht hierdoor z'n karakter, waarde en onafhankelijke eigenwaarde zou kunnen verliezen. Nog steeds meen ik, dat datgene waar Utrecht werkelijk behoefte aan heeft, voorop dient te staan.

Parkeren

De enige goede manier om een probleem op te lossen, is een oplossing te zoeken voor de veroorzaker van het probleem. Het probleem is het parkeren van auto's langs Middeleeuwse straten en grachten. Dit is een onwezenlijke zaak, die binnensteden vernielt en het is m.i. van groot be-

Utrechts centrum nu.

lang dat men dit meer gaat onderkennen en er maar één oplossing is en wel het sterk geconcentreerd parkeren in parkeergarages, buiten de binnensteden en grenzend aan de verkeerswegen.

Heeft u er wel eens bij stil gestaan, dat een auto ontworpen is op bewegen en snelheid. In stilstand straalt een auto z'n functie niet af en wordt een dood element. Bij parkeren op grote schaal, werkt dit dodelijk op het samenspel van straten en pleinen, plantsoenen, grachten, singels, gebouwen, e.d., wat beslist niet het geval is bij een rijdend voertuig, integendeel door z'n beweging verlevendigt dit het straatbeeld.

Denkt u zich eens alle geparkeerde auto's weg, in wijken die daartoe niet ontworpen zijn. Dan

komen grachten, plantsoenen, gebouwen, e.d. volkomen tot hun recht en is er geen behoefte tot verbreding van straten, het slopen van gebouwen e.d. Bovendien zou er geen aanleiding meer zijn om de binnenstad als woongebied te ontvluchten. Natuurlijk is het zo, dat veel van deze zaken ook door anderen zijn opgemerkt en als wenselijk erkend worden, maar de complexiteit der problemen, een directe uitvoering onmogelijk maakt. Dan is het echter wel zaak, dat men het bereikbare ziet en in fasen tracht te verwezenlijken, vernietiging van vroeger bereikte waardevolle zaken voorkomt en inpast in de haalbare situatie en geen bouwwerken realiseert op strategisch onjuiste punten. Ik doel hier op parkeergarages, die als verkeer-aantrekkende elementen op in principe onjuiste plaatsen, zouden worden gesitueerd. Het is volkomen begrijpelijk, dat door de gecompliceerdheid van de belangen, altijd wel een argument is aan te voeren tegen bovengenoemde visie. Het is niet van belang of er mensen gevonden kunnen worden, die een argument kunnen aanvoeren tegen deze denkbeelden, maar of er in de opgesomde signalering, voor Utrecht bruikbare gedachten schuilen.

Het bovenstaande betoog, zou samen te vatten zijn in enkele woorden en wel: „Het parkeren van auto's langs straten en grachten in oude steden, wordt op de ranglijst van prioriteiten, op een te hoge plaats gezet, ten opzichte van het veel belangrijker zijnde prettige en ordelijke leefmilieu en de mogelijk grotere welvaart voor winkelstand en nijverheid". (Slot).

27 december 1972.

B. C. van Beusekom Ing. Ach. BNA

Excursies

't Hooft wordt, zoals we in de dagbladen hebben kunnen lezen, op 20 juni geopend, te laat om onze begin juni geplande excursie doorgang te laten vinden, terwijl eind juni voor ons om organisatorische redenen te laat is. Wel willen we onze leden hierbij attenderen op de openings-veertien-daagse, waarin ieder op eigen initiatief enkele activiteiten in dit unieke centrum kan bezoeken.

In plaats daarvan bezoeken we **2 juni** de regentenkamers van drie Utrechtse hofjes: het Bartholomei gasthuis in de Lange Smeestraat (gesticht 1407) met een 17e eeuwse regentenkamer, waarin o.a. belangwekkende wandtapijten, de Fundatie van Renswoude, Agnietenstraat, met Roccoregentenzaal, met twee 17e eeuwse hofjes, de Beijers-kamers en het hofje van Pallaes uit 1651. De derde is de Ridderlijke Duitse Orde Balijs van Utrecht in de Hofstraat. In deze hofjes zullen we worden rondgeleid door een van de regenten van de fundaties.

We verzamelen om **2 uur** in de Agnietenstraat. Kaarten tot en met **26 mei** bij De Discus, Minrebroederstraat 25 (niet telefonisch) à f 1,50 per persoon.

Vliegtocht

De Jubileum-Rondvlucht op 23 juni is bijna volgeboekt.

Haast U! Nog 5 plaatsen vrij!

Opgave bij mevr. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, of telefonisch 712235 (alleen 's morgens van 9-10.30 uur).

Vooraf krijgt u toelichting op wat u kunt zien en waar u moet kijken.

Verdere informatie persoonlijk aan de deelnemers.

Welkom nieuwe leden!

In de eerste drie maanden van ons jubileumjaar heeft zich een groot aantal nieuwe leden aangemeld. Het bestuur van de vereniging heet hen allen van harte welkom. Wij hopen dat onze verschillende activiteiten u zullen

gaan boeien en dat niet alleen u voor de vereniging, maar Oud-Utrecht ook voor u een verrijking zal blijken te zijn.

Weerdbrug

In oktober 1972 heeft de vereniging zich schriftelijk tot B. en W. gewend in verband met de amovering van de Weerdbrug.

In zijn antwoord van 5 april jl. zegt het college zich er met ons van bewust te zijn, dat de afbraak van de Weerdbrug van invloed zal zijn op het stadsgezicht ter plaatse. Mede daarom is dan ook nader besloten de brug voorlopig slechts gedeeltelijk te amoveren en daarbij de mogelijkheid tot renovatie open te houden. Het leuningwerk, de lantaarnpalen en de kasten van het bewegingswerk zullen worden opgeslagen. De landhoofden zullen worden gehandhaafd. Te zijner tijd zal worden gezien of en zo ja, op welke wijze de brug dient te worden gerenoveerd.

Bezorging

Met hartelijke dank voor de betoonde hulpvaardigheid kan worden meegedeeld, dat nu voldoende leden zich hebben aangemeld voor de bezorging van het Jaarboek. In september zal een bijeenkomst worden belegd, waarop de organisatie zal worden besproken.

Utrecht als vesting

We leven in de rustige onderstelling dat we van de bouw van Utrecht als vesting wel alles weten wat er van te vertellen zou zijn.

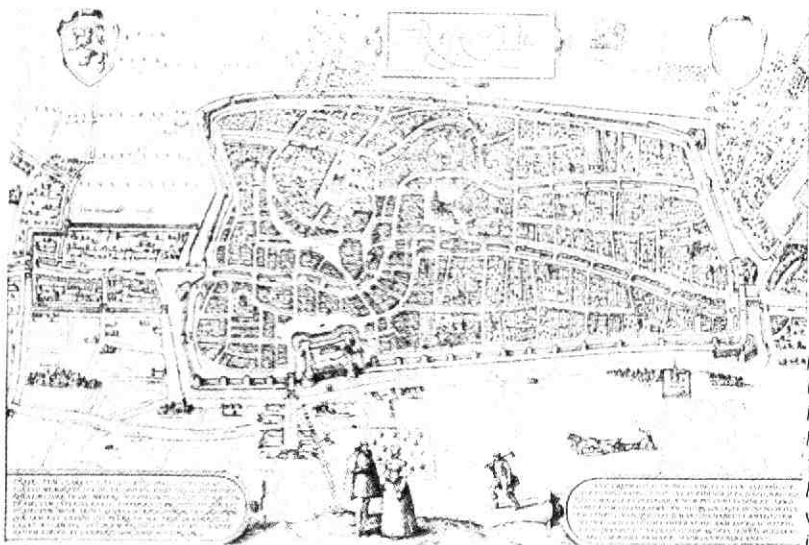
We weten dat omstreeks 1340 de stadsvesting-gracht (waaraan thans zo erbarmelijk wordt geknaagd) met de zware stadsmuur, de 20 waltorens en de stadspoorten was voltooid en dat toen dus Utrecht niet alleen juridisch maar ook in feite tot een sterke gesloten stad was uitgegroeid.

Toen in 1528 Karel V de wereldlijke macht van de bisschop had overgenomen, liet hij op het Catharijnenveld de dwangburcht Vredenburg bouwen die in de stadsmuur wordt opgenomen en daar aan twee zijden op aansluit, kennelijk om met een Spaanse bezetting de bevolking van Utrecht in bedwang te houden. Ter beveiliging van buitenaf worden op keizerlijk bevel een drietal stenen bolwerken gebouwd nl. Zonnenburg, Manenburg en Sterrenburg, terwijl aan de noordzijde van de stad

gevoegd, nl. Bagijnenbolwerk, Wolvenburg, Lucasbolwerk Lepelenburg en St-Marie.

We weten dit alles zo nauwkeurig en gedetailleerd uit de studie van kolonel W. H. Schukking, met veel documentatiemateriaal neergelegd in de bekende Atlas van Historische Vestingwerken, deel Utrecht, welke is uitgegeven door de Stichting Menno van Coehoorn. Dan verschijnt in 1956 de Monumentenbeschrijving van de Gemeente Utrecht van de hand van dr. E. J. Haslinghuis, uitgegeven in de reeks De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst.

Dr. Haslinghuis wijdt in zijn standaardwerk een uitvoerig gedeelte aan de vestingwerken van Utrecht, kennelijk gebruik makend van de gegevens uit genoemde atlas, maar verder ook baserend op veel eigen speurwerk, en dat alles toegelicht met foto's en verscheidene detailtekeningen.

Plattegrond van de stad Utrecht volgens Braun en Hogenberg. Door dr. Haslinghuis gedateerd op $\pm$ 1570, in ieder geval vóór het begin van de aanleg van de aarden bolwerken in 1577.

dan ook nog het stenen bolwerk Morgenster tot stand komt om eventueel vijandelijke vaartuigen van de Vecht uit het binnenvaren van de stad te beletten.

Bolwerken

Als de 80-jarige oorlog eenmaal is uitbroken en de Utrechtse bevolking tegen de Spaanse overheersing in verzet komt, worden op last van Prins Willem van Oranje en in overleg met het stadsbestuur hier een vijftal aarden bolwerken aan toe-

Op blz. 42 van die beschrijving worden door dr. Haslinghuis de plattegronden vermeld, die door hem zijn geraadpleegd of die tenminste door hem zijn gekend. We zien dan op de kaart van Jacob van Deventer van $\pm$ 1560 (de eerste betrouwbare Utrechtse stadsplattegrond) de stad in zijn middeleeuwse vestinggordel, en dat dan de vier stenen bolwerken van 1550 reeds zijn voltooid. Ook de bekende plattegrond uit Civitates Orbis Terrarum van Braun en Hogenberg van 1570 die blijkbaar geheel op het plan van Van Deventer

Utrecht als vesting

We leven in de rustige onderstelling dat we van de bouw van Utrecht als vesting wel alles weten wat er van te vertellen zou zijn.

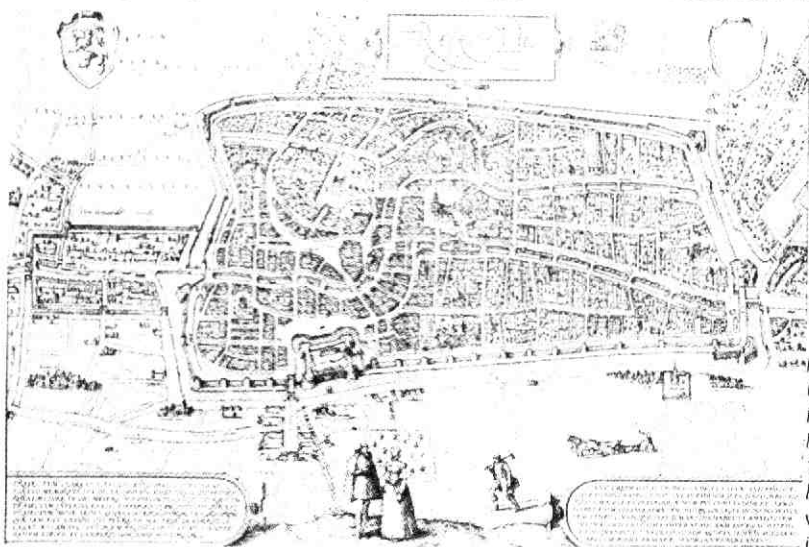
We weten dat omstreeks 1340 de stadsvesting-gracht (waaraan thans zo erbarmelijk wordt geknaagd) met de zware stadsmuur, de 20 waltorens en de stadspoorten was voltooid en dat toen dus Utrecht niet alleen juridisch maar ook in feite tot een sterke gesloten stad was uitgegroeid.

Toen in 1528 Karel V de wereldlijke macht van de bisschop had overgenomen, liet hij op het Catharijnenveld de dwangburcht Vredenburg bouwen die in de stadsmuur wordt opgenomen en daar aan twee zijden op aansluit, kennelijk om met een Spaanse bezetting de bevolking van Utrecht in bedwang te houden. Ter beveiliging van buitenaf worden op keizerlijk bevel een drietal stenen bolwerken gebouwd nl. Zonnenburg, Manenburg en Sterrenburg, terwijl aan de noordzijde van de stad

gevoegd, nl. Bagijnenbolwerk, Wolvenburg, Lucasbolwerk Lepelenburg en St-Marie.

We weten dit alles zo nauwkeurig en gedetailleerd uit de studie van kolonel W. H. Schukking, met veel documentatiemateriaal neergelegd in de bekende Atlas van Historische Vestingwerken, deel Utrecht, welke is uitgegeven door de Stichting Menno van Coehoorn. Dan verschijnt in 1956 de Monumentenbeschrijving van de Gemeente Utrecht van de hand van dr. E. J. Haslinghuis, uitgegeven in de reeks De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst.

Dr. Haslinghuis wijdt in zijn standaardwerk een uitvoerig gedeelte aan de vestingwerken van Utrecht, kennelijk gebruik makend van de gegevens uit genoemde atlas, maar verder ook basierend op veel eigen speurwerk, en dat alles toegelicht met foto's en verscheidene detailtekeningen.

Plattegrond van de stad Utrecht volgens Braun en Hogenberg. Door dr. Haslinghuis gedateerd op $\pm$ 1570, in ieder geval vóór het begin van de aanleg van de aarden bolwerken in 1577.

dan ook nog het stenen bolwerk Morgenster tot stand komt om eventueel vijandelijke vaartuigen van de Vecht uit het binnenvaren van de stad te beletten.

Bolwerken

Als de 80-jarige oorlog eenmaal is uitbroken en de Utrechtse bevolking tegen de Spaanse overheersing in verzet komt, worden op last van Prins Willem van Oranje en in overleg met het stadsbestuur hier een vijftal aarden bolwerken aan toe-

Op blz. 42 van die beschrijving worden door dr. Haslinghuis de plattegronden vermeld, die door hem zijn geraadpleegd of die tenminste door hem zijn gekend. We zien dan op de kaart van Jacob van Deventer van $\pm$ 1560 (de eerste betrouwbare Utrechtse stadsplattegrond) de stad in zijn middeleeuwse vestinggordel, en dat dan de vier stenen bolwerken van 1550 reeds zijn voltooid. Ook de bekende plattegrond uit Civitates Orbis Terrarum van Braun en Hogenberg van 1570 die blijkbaar geheel op het plan van Van Deventer

provinciekaarten, 6 afbeeldingen van enkele gebouwen en 84 Noord- en Zuidnederlandse stadsplattegronden, alle in kopergravure. Bij de genummerde exemplaren draagt Utrecht het cijfer 58. En om nu nog de kroon te zetten op het gevoel van betrouwbareheid: de Hollandse uitgaven zijn uitgegeven door de wereldberoemde uitgever van kaarten en atlassen Willem Jansz. Blaeu „woonende te Amsterdam op het Water, in de Vergulde Sonnewijzer“.

En wanneer we ons na het bovenstaande nogmaals de vraag stellen: hoe moeten wij deze afwijkende plattegrond beoordelen, en wanneer we elk idee van een fantasie verwerpen, dan blijft er mijns inziens maar één aannemelijke oplossing over. En dat is dat er omstreeks 1610 wel degelijk een plan heeft bestaan en bekend was ter uitbreiding van de verdediging van de stad aan West- en Noordzijde, dat algemeen een spoedige uitvoering van dit plan toen zo stellig werd verwacht, dat uitgever en graveur, bang zijnde dat hun kaart spoedig verouderd zou zijn, het verantwoord hebben gevonden om dit plan alvast maar op hun kaart in te tekenen. Dat op het laatste moment, hetzij om politieke of financiële redenen of misschien wel wegens verminderde oorlogsdreiging van het plan is afgezien, dat het in de ijskast is geraakt en daaruit nooit weer is te voorschijn gekomen.

Merkwaardig

Maar dan zou nog de mogelijkheid hebben bestaan dat er in de vroedschapsvergaderingen over het al of niet doorgaan van dit plan zou zijn gesproken. Helaas heeft een op mijn verzoek ingesteld onderzoek in het Gemeentearchief in de oude vroedschapsresoluties geen nieuw licht opgeleverd en ook elders in het archief zijn helaas geen aanwijzingen in die richting gevonden.

Onbegrijpelijk en hoogst merkwaardig blijft het dat geen der commentatoren over de Utrechtse stadsplattegronden aan deze afwijking aandacht heeft besteed. Kolonel Schukking heeft in de door hem bewerkte delen van de Atlas van historische vestingwerken in Nederland juist speciaal diverse niet uitgevoerde plannen en hun ontwerpers dikwijls uitvoerig onder de loep genomen. Ook aan dr. Haslinghuis die, zoals tevoren reeds is gemereerd, deze kaart wel noemt, is deze afwijking ontgaan, althans hij maakt er geen melding van.

Hoop

De laatste Hollandse uitgave van Alle de Nederlanden is verschenen bij Jacob van Meurs op 't Singel te Amsterdam in een tweedelige octavo uitgave in 1660. Hierin staan 60 plattegronden van Nederlandse steden. Utrecht komt daaronder nu voor op formaat van 13x15 cm in de toestand zoals deze ook is afgebeeld in alle andere 17de eeuwse plattegronden van deze stad, dus zonder de vreemde bolwerken.

Het is duidelijk dat het vraagstuk met het vorenstaande niet is opgelost, maar het is mijns inziens toch goed dat het hier eens scherp wordt gesteld, in de hoop dat uit oude papieren toch nog eens gegevens zouden worden gevonden die zouden aantonen of de gestelde hypothese al of niet kan worden bevestigd.

Ir. J. D. M. Bardet

P.S.

Nadat dit artikel reeds gezet was en op het punt stond om afgedrukt te worden, werd ik er door de heer L. J. Spanjaardt Speckman, oud-voorzitter en thans nog adviseur van de Stichting Menno van Coehoorn op geattendeerd, dat wel degelijk reeds eerder op deze niet uitgevoerde Utrechtse bastions is gewezen. In de „Catalogus van de topografische atlas der Stad Utrecht“ van 1878 plaatst mr. S. Muller Fz. bij nr. 17 over een kopergravure van Guicciardini in een Italiaanse uitgave van 1582 een noot van de volgende inhoud:

N.B. Men ziet hierop o.a. drie geprojecteerde doch onuitgevoerde bolwerken. 1. Aan de Bollaertstoren een bolwerk met twee punten. 2. Voor het Vreeburg en 3. Bij den Smeetoren verder een bolwerk met twee punten op de plaats van Wolvenburg en twee halve bolwerken aan den Bemurde Weerd. En dan verder schrijft mr. B. van 't Hoff in het Ned. Archiefblad van 1941/43 in een artikel over de datering van andere Nederlandsche stadsplattegronden over deze kopergravure van Guicciardini van 1582:

Op deze plattegrond zijn drie bastions aan de Westzijde van de stad (langs de huidige Catharijnesingel) bijgeteekend, die volgens S. Muller Fz. nooit uitgevoerd zijn. Zie S. Muller Fz. Catalogus van de topografische atlas der Stad Utrecht (Utrecht 1878 nr. 17).

Deze kopergravure is, voor zover ik heb kunnen nagaan, alleen nog ongewijzigd in de beide Hollandse uitgaven van 1612 en 1617 overgenomen, daarna niet meer. In geen van deze korte opmerkingen van Muller en Van 't Hoff wordt verder op deze zaak nader ingegaan of commentaar geleverd, zodat het mij alleszins verantwoord lijkt om in bovenstaand artikel eens wat uitvoeriger voor deze afwijkende bastions nadere aandacht te vragen.

J. D. M. B.

Jaarboeken te koop

De heer J. Fortuyn Droogleever, Twelloseweg A 19, Deventer, is wegens plaatsgebrek genoodzaakt op te ruimen: 1 serie Jaarboekjes van Oud-Utrecht 1924 t/m 1952 en 1 serie Jaarboekjes 1924 t/m 1935.

Mogelijk is daarvoor belangstelling onder de leden. De prijs voor de eerste serie (29 boekjes) is vastgesteld op f 110,—, die voor de tweede serie op f 50,—.

UTRECHTS ONBESTORVEN VERLEDEN III

toen het woordje inspraak nog niet de betekenis had die er tegenwoordig aan wordt toegekend en toen demonstreren onmogelijk was wegens het grote gebrek aan behaarden, nodig om de span- doeken te dragen, ook toen wisten de burgers eveneens op democratische wijze uiting te geven aan hun ontevredenheid over door de overheid genomen besluiten.

Aldus geschiedde in 1888 met de indiening van een door 478 Utrechters ondertekende petitie aan het College van Gedeputeerde Staten te Utrecht, verzoekende het besluit van de Gemeenteraad tot aankoop van het Oudwijkerveld voor een bedrag van f 34.500 te vernietigen. Men meende nl. dat de uitgave van zo'n groot bedrag — daarbij ge-

aangelegd en op 26 mei 1898 voor het publiek opengesteld.

Bij de troonsbestijging van H.M. Koningin Wilhelmina (6 september 1898) kreeg Utrechts gemeentebestuur het verzoek een herinneringsboom te planten in het nieuwe park en het plantsoen de naam te geven van Wilhelminapark.

De aantrekkelijkheid van het plantsoen werd nog verhoogd door de opening op 24 augustus 1911 van een paviljoen aan het bovineinde van de vijver. Een gezellig zitje dat, onder het genot van een consumptie, een schitterend uitzicht biedt over het fraaiste deel van het park.

In het park werd op 6 september 1968 een door de beeldhouwer Mari Andriessen vervaardigd standbeeld onthuld van H.M. Koningin Wilhelmina, zoals deze vorstin na vier jaren ballingschap voor het eerst voet op Nederlandse bodem zette.

De opsomming van deze bijzonderheden zijn bedoeld als opwekking tot het brengen van een bezoek aan het deze maand vijfenzeventig jaar zijnde Wilhelminapark. Nog is het daar mogelijk ongestoord frisse lucht in te ademen. Maar voor hoe lang? Een antwoord hierop is zeer moeilijk te geven, want Utrecht springt met z'n natuurschoon wel eigenaardig om. Kijk slechts naar Janskerkhof, Maliebaan en Lucasbolwerk; ze zijn helaas verworpen tot openlucht parkeerterreinen.

W. F. van Schaverbeke

Bronnen en literatuur:

Utrecht, door dr. A. van Hulzen

Utrecht, stad, mensen en monumenten door A. Graafhuis

Beelden in de stad Utrecht, door C. A. Schilp
Krantetartikelen uit 1948.

Het Wilhelminapark

steund door uitlatingen van vele gemeenteraadsleden — boven de gemeentelijke draagkracht zou uitgaan. Maar het genomen besluit bleef gehandhaafd en de thans levende generatie kan zich hierover verheugen. Door koop van het Oudwijkerveld (een zeer vruchtbaar stuk grond dat eens een eiland was in de Vecht toen deze zo'n duizend jaren geleden ergens als zijtak van de Rijn begon) werd een recreatieoord verkregen dat een sieraad van onze stad is geworden.

Voor de aanleg was een prijsvraag uitgeschreven met als resultaat, dat het ontwerp van de tuinarchitect H. Copijn te Groenekan werd bekroond. Naar dit ontwerp werd, in samenwerking en overleg met plantsoendienst der gemeente, het park

Het Wilhelminapark in 1905.

BOEK EN BLAD

J. G. van Cittert-Eymers: *Zonnewijzers aan en bij gebouwen in Nederland, benevens een korte beschrijving van twee astronomische torenuurwerken. Thieme, Zutphen, 1972. 114 blz. m. afb. (f 14,50).*

„Ik heb de pest aan zonnewijzers, want ze laten me bemerken hoe weinig zon we hebben”. Dat zei een Stichtenaar tegen mevr. Van Cittert, toen zij Nederland afreisde om alle zonnewijzers aan en bij gebouwen, waarvan zij en haar man gegevens verzameld hadden, zelf te bezichtigen. Het is een van de amusante opmerkingen waarmee zij de onvermijdelijk wat technische neerslag van dat documentatiewerk heeft gelardeerd. Tenminste, de geheide alpha die ik ben, had wat moeite met de hoofdstukjes over de beginselen van tijdmeting en de systemen die bij de bouw van verschillende typen zonnewijzers toegepast zijn en worden. Maar mensen die met dezelfde onwiskundige aanleg behept zijn, kan ik verzekeren dat het hele boekje toch erg boeiend is. Want al had ik ooit wel eens zonnewijzers in tuinen gezien en al kende ik sommige kerken en stadhuizen met zulke wijzers, tot nu toe was ik nooit verder gekomen dan de verbazing hoe op zo'n ding nou de tijd viel af te lezen. Pas door deze beschrijving is het tot me doorgedrongen dat zonnewijzers ook behoren tot de documenten van onze cultuurschiedenis.

Ze stammen al uit de verre oudheid en bleven tot de vorige eeuw onmisbaar. De mechanische uurwerken die na de middeleeuwen in gebruik kwamen, werkten namelijk eerst nog zo onnauwkeurig, dat de zonnewijzers tot omstreeks 1800 nodig bleven als controleapparaat en daarom ook wel op last van stadsbesturen op gebouwen werden aangebracht. Toch moeten ze in méér opzichten volstaan hebben dan alleen in dat van tijdmeting, anders had men er sindsdien geen meer gemaakt, terwijl de meeste wijzers die nu te vinden zijn, juist uit de vorige en deze eeuw stammen, met een steeds toegenomen nauwkeurigheid van tijdaanwijzing. Daarvan zijn zij dus ook stenen of metalen document: van de ontwikkeling van wiskunde en astronomie.

Hun verschillende verschijningen weerspiegelen verder de lust tot vormgeving en de smaak die de mensen in verschillende tijden daarvoor hadden. Zelf gaat mevrouw Van Cittert op deze aspecten niet dieper in, maar zij bepleit terecht dat het erg goed zou zijn als Monumentenzorg deze objecten ging registreren. Nu verdwijnen er helaas exemplaren (Domtoren!) of worden ondeskundig hersteld.

Het grootste deel van het ruim geïllustreerde boekje bestaat uit een overzicht per provincie alfabetisch op plaatsnaam gerangschikt, met beschrijving van de wijzers en zo mogelijk historische gegevens en literatuur.

Mij viel hierbij op dat de middenstrook van ons land veruit het rijkst is aan zonnewijzers (36 in Utrecht als ik goed geteld heb); in Brabant komen ze verhoudingsgewijs het minst voor. Verschillende tabellen, zoals van plaatsen, makers en opschriften, vergemakkelijken het gebruik.

Voor het geval u op tochten een zonnewijzer ontdekt die niet in deze gids genoemd wordt: mevr. Van Cittert heeft blanco bladzijden laten meebinden voor aantekeningen, en geeft u die vondst dan vooral aan haar door!

L. v. T.

Utrechts heiligenindustrie en een Brabants klooster

Met een korte bijdrage over een beeldje van de heilige Laurentius voegt G. de Werd in Antiek (jg. 7, 1972-1973, nr. 6, p. 476-479, m. afb.) een nieuwe heilige toe aan de reeks heiligenuitbeeldingen in gebakken pijpaaarde die ons uit de 15e eeuw overgeleverd zijn. Het zijn produkten van een tak van kunstnijverheid die toen in Utrecht grote betekenis gehad moet hebben.

Dit Laurentiusbeeldje is kort geleden ontdekt in een muur in het Birgittinessenklooster te Uden, een klooster merkwaardig om geschiedenis en bezittingen. Het is in de 15de eeuw in een plaatsje bij Den Bosch gesticht, maar toen voortbestaan in het Staatsgeworden deel van Brabant onmogelijk was geworden is het in 1713 verplaatst naar Uden, een dorp in het land van Ravenstein dat niet onder het gezag van de Staten-Generaal stond. Bij die verplaatsing zijn alle bezittingen meegenomen kunnen worden, waaronder een rijkdom aan middeleeuwse beelden. Deze collectie zal dan ook het centrum vormen van het Museum voor Religieuze Kunst, dat deze zomer in dit klooster geopend zal worden. Naar ik heb horen verluiden, wordt ook de museumcollectie van het Bossche bisdom daarheen overgebracht. Voor kunstliefhebbers wordt Uden dus wel een plek om te ont houden!

L. v. T.

Behoud van „de Utrecht”

Ten stadhuize vond op 9 mei jl. weer een gesprek plaats tussen B. en W. en een werkgroep die ijvert voor het behoud van de gebouwen van „de Utrecht”.

In haar toelichting bij Voorstel Behoud Utrecht legt de werkgroep de nadruk op het gehele Leidseveergebied als waardevol element in de stad. De reeks van voorstellen voor dit gebied wordt uiteraard geopend met „handhaving van de historisch en kunsthistorisch interessante gebouwen van „de Utrecht”. De werkgroep is van mening, dat haar voorstellen slechts geringe financiële consequenties zullen hebben.

VERGETEN TOPONYMEN IN SOEST

Met de steeds intensiever toenemende bebouwing en de hiermee gepaard gaande verstedelijking werd (wordt) het agrarisch cultuurbeeld van het oude Soest totaal verdrongen. Wat er nog van is overgebleven zijn slechts schamele resten. Hierdoor is de eigen-aard van Soest en ook van plaatsen elders in ons land verloren gegaan. De boeren van de vorige eeuw, waar zij ook wonen, zijn niet meer de boeren van weleer. En met het verdwijnen van de vroegere plattelandsbeschaving, al was die ook aan veranderingen onderhevig, verdwenen ook de oude benamingen van boerderijen, akker- en weilanden die eens gemeengoed waren van en voor iedereen. De binding met de bodem, vroeger zo kenmerkend voor een dorp als Soest, behoort tot een voorbij tijdperk.

Het verband tussen mensen en zijn naaste omgeving kwam tot uitdrukking in de benamingen van huizen en boerderijen; de natuurlijke gesteldheid, het water, de aard en de vorm van de bodem en de plantengroei. Daarnaast waren er toponymen, die op inmenging van de mens duiden: de omheining, de afsluiting en de bewerking van akkers en weilanden. Verder waren er nog plaatsnamen, die aanduiden dat een stuk grond een boerenhoeve of een huis, aan een bepaalde persoon of/een familie in eigendom toebehoorde.

Het is dit stelsel van naamgeving, dat vele aardrijkskundige en plaatsnamen: toponymen, hieraan nog herinneren. Direct willen wij hieraan toevoegen dat de herkomst van die namen in onze tijd veelal zijn vergeten en/daaraan vaak een andere interpretatie wordt gegeven, dan vroeger het geval was, toen zij vrijwel door iedereen werden begrepen.

Slaag en slag

De Soest is dit het geval met „slaag” en „slag”, namen, die nog voortleven in de polder de Slaag

(gemeente Hoogland) en in de boerderij de Hoefslag, aan de Biltsestraat, te Soest. Het zijn toponymen waarbij het ingrijpen van de mens duidelijk naar voren treedt.

De gemeente Soest behoort wat uitgestrektheid van haar grondgebied betreft tot een van de middelgrote gemeenten van ons land. Toch is het grondgebied vroeger aanmerkelijk groter geweest. Tijdens de Middeleeuwen behoorde de zuidelijke

Excursie

Boottocht langs de Vecht op 8 september.

Voorlopig programma: Ontvangst te Maarssen, met zo mogelijk, bezoeken aan Gunterstein en de hervormde kerk te Vreeland.

Vertrek: 9.30 uur vanaf de Galerij Modernes, thuiskomst ong. 17.00 uur.

Kosten: f 10,- per persoon.

Aanmelding: De Discus, Minrebroederstraat (niet telefonisch) vanaf 21 augustus tot en met 1 september. Ook per giro is aanmelding mogelijk, op rekening 575520 t.n.v. Penningmeester Oud-Utrecht (per bestelling f 0,50 extra voor toezending kaarten). Het definitieve programma is tegelijk met de kaarten verkrijgbaar.

De consumpties zijn voor eigen rekening. Aan boord zijn dranken verkrijgbaar. Eventueel kunt u uw lunch meenemen.

In het komende nummer hopen wij uitvoeriger op de Vechttocht terug te komen.

MAANDBLAD

oud utrecht

46e jaargang - nummer 6 - juni 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
(wnd.) mev. E. L. S. Offringa-Boom, Karel Doormanlaan 204, Utrecht, tel. (030) 71 22 35 (uitsl. op werkdagen van 9.00-10.30).

Penningmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gesl.).

Administratie:
Redactielid:

Contributie is minimaal per jaar f 20,-, gironr. 575520.
mev. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
me. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Snelijder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

Womme taal!

helft van het huidige waterschap „De Slach” of „De Slaag”, onder de gemeente Hoogland, aan de rechteroever van de rivier de Eem gelegen, tot Soester grondgebied.

Dit land, dat reeds vroeg in de Middeleeuwen door de Soester burenen die op de uitlopende hellingen van de Eng hun nederzettingen hadden, is waarschijnlijk ontgonnen en in cultuur gebracht om meer gras- en hooiland voor de veestapel te krijgen.

Oorspronkelijk zal dit gemeenschappelijk gebruikte grond zijn geweest, doch door één of andere afgrenzing aan de gemeenschappelijke gronden zijn onttrokken.¹⁾

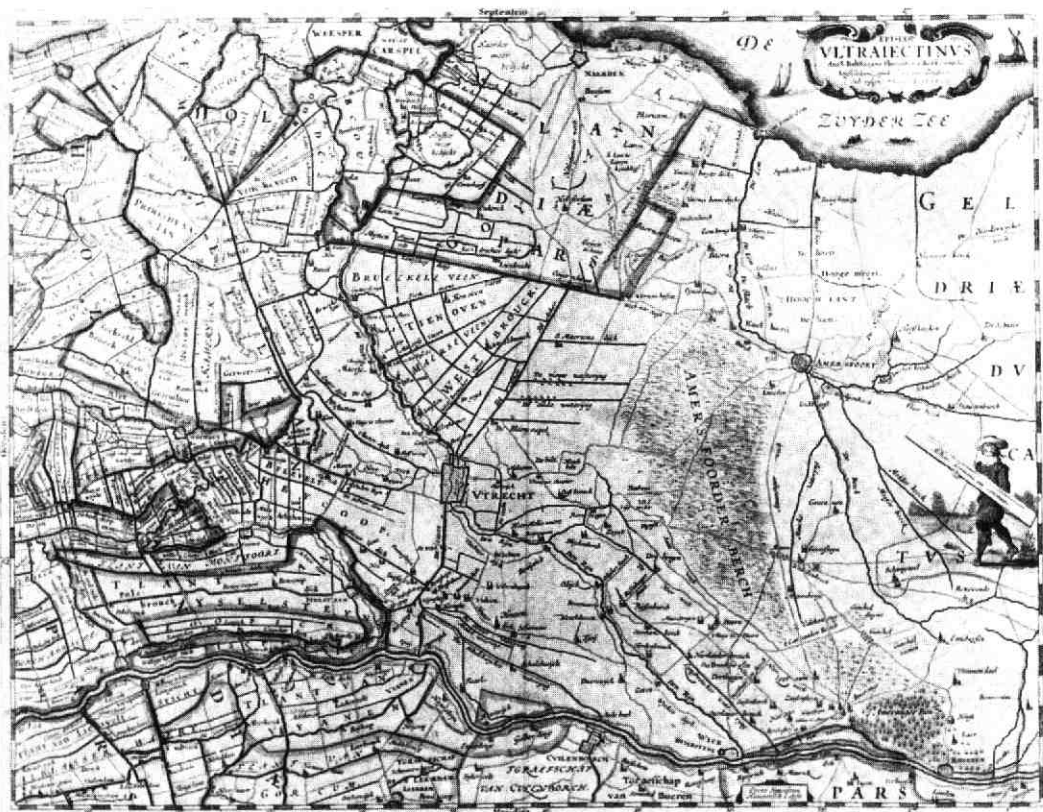
In een oorkonde (1313-1325) waarin een opgave van de goederen die de heren van Lockhorst van de Sint Paulus-abdij te Utrecht in leen hadden, lezen wij:

Dit sijn die goede die de van Lochkhorsten goedshuse van Sente Pouwels houden.

In de eersten dat goed te Lochorst ende ter Weteringhe...

Ende voert over die Eme Zoesbroec ende Zoesmaet te Baerne wert, alsoe verre alse der bure waerscappe gaet...³⁾

Wij kunnen dit gebied nauwkeurig lokaliseren. De

Kaart waarop de polder de Slaag voorkomt. Kopergravure door Evert Sijmonszoen Hamersveldt sculpsit.

De benaming Slaag kan verschillende betekenissen hebben: grond; deel uit een ontginning, niet verharde weg of weg door de velden.²⁾ De Slaag was „der burenen waerschap”, d.w.z. het gemeenschappelijk grondbezit van Soester inwoners, die hier rechten op konden doen gelden.

Soestermaat was het meest naar het noorden gelegen gedeelte van dit gebied, „naar Baarn toe”, want de polder Eemland was Baarns grondgebied. Tussen de polder De Slaag en de Soestermaat lag het Soesterbroek. Soestermaat en Soesterbroek strekten zich even ver landinwaarts als de ernaast gelegen Slaag.

De Slaag, ter grootte van drie honderd twee en tachtig dammaten en honderd en acht en tachtig roeden, had drie Heemraden met een Rentmeester.⁴⁾

De zorg voor waterkering en waterafvoer bestond reeds voor 1616. In genoemd jaar werd het waterschap van de Eem opgericht, welke die taak voor zich opeiste. Reeds Bisschop Floris van Wevelikhoven vaardigde 5 maart 1393 samen met Willem, heer van Abcoude en Duurstede en burgemeesteren, schepenen en raden van Amersfoort een dijkbrief uit voor den Nieuwen Dijk onder den polder de Slaag, die nog in Davidstijd (Bisschop David van Boergondië 1456-1496) gold, daar hij in diens Diversium afgeschreven staat. De Schout van Zeldrecht (de buurtschap Zeldert te Hoogland) werd met het dijkgraafschap belast en zou naast zich hebben vier heemraden. ⁵⁾

De Hoefslag

„Hoefslag” is een samentrekking van de woorden „hoef; hoeve” en „slach” of „slag”. Hieruit blijkt het karakter van dit toponym. Hoefslag, hufslach, hoefslach, hoeffslach, hoefeslach, hofslach, hoefslagh, hoefslaegh, hofslaech en hoeftslach, zijn verschillende schrijfwijzen, die dezelfde betekenis hebben.

1e Hoeve, hove, houe

is een stuk land van een bepaalde grootte. Oorspronkelijk waarschijnlijk zoveel land als bij een hofstede (boerderij, hoeve) behoorde.

De grootte der hoeven was niet overal dezelfde. Bij Elink Sterk. Nadere toelichtingen leest men: „De grootheid der hoeven was ongelijk; ik vind die meestal gesteld op 12 en in de prov. Utrecht op 16 mergen”.

Inderdaad was in het Sticht de hoeve in de regel = 16 mergen (Stichtsche maat) dus = 13.6253 H.A.

2e Slach, Slaeg, Slaag

Slach, d.i. gedeelte (van „slaan” in de zin van verdelen van een dijk, kade watergang, enz.) dat aan een hoeve tot onderhoud was aangewezen, ook wel slag of dijkslag. Deze betekenis moet zodanig worden opgevat, dat de grond waarop de last van het slag of ook van de dijk, enz. rustte, niet juist een „hoeve” (landmaat) groot was, maar enig ander deel van de dijkplichtige grond omvatte, waarin deze door verschillende wijzen van eigendomsovergang was gesplitst; hoeve is dus hier op te nemen in de oorspronkelijke betekenis van het bij een hofstede behorend land.

De „hoefslagen” waren verschillend van grootte, al naar gelang de grootte der landerijen die er mede „besmet” waren; met andere woorden, de verdeling geschiedde morgen-morgens gelijk, hoeve-hoeve gelijk enz., waarbij dikwijls ook de zwaarte van het onderhoud in aanmerking werd genomen. ⁶⁾

In de Ordonnantie van de Schouw, enz., van de

Eem, beken enz. van 4 juni 1616. Art. LVIII; lezen wij:

„Soo ordonneeren wij, dat desen met de naar volgende Hoefslaginge binnen de stad Amersfoort en in de Dorpen en Vlecken, in desen geoeroert, daar men gewoon is publicatie te doen, door eenen Pander van den Hove van Utrecht, sal worden gepubliceert...” ⁷⁾

(Een pander, oudtijds, een ambtenaar die de gerechtelijke beslagleg-verricht, die voor de schuldeiser de panden in beslag neemt en soms ook executeert).

Een voorbeeld van een dergelijke publikatie is die waarin wordt vermeld, dat de „slag” in onderhoud wordt gegeven aan verschillende boeren te Soest en hieruit blijkt duidelijk welk deel of slag wordt bedoeld. ⁸⁾

Twintig

Terwille van de plaatsruimte omschrijven wij niet alle „slagen”, doch bepalen wij ons tot de belangrijkste. Er komen er niet minder dan twintig voor.

Acte van Schouw

REGLEMENT

Het Gemeente Bestuur van Soest, heeft ingevolge Art. 155 van de Grondwet, en den inhoud van Art. 31 van het Reglement op het Bestuur ten Platten Lande in de Provincie Utrecht, vastgesteld bij 's Konings Besluit van den 23 July 1825. No. 132.

Burgemeester en het Gemeente-Bestuur van SOEST, zullen Jaarlijks, na vooraf gedane Bekendmaking, op Pinkster Dingsdag en in de Maand van September SCHOUW houden, van de Maatweg en de Slooten daar naast gelegen, mitsgaders over de groote en kleine Melmweg, de Neerweg, de Hooiweg, het Achterwegje, de Dorps-Brinken en Voetpaden, de Beek langs de

Bijdrage over 't Hoogt

Het Utrechts Monumentenfonds heeft ons een bijdrage aangeboden over 't Hoogt ter gelegenheid van de voltooide restauratie en renovatie van dit complex. Nu onze aparte excursie naar 't Hoogt geen doorgang heeft kunnen vinden, hebben wij dit aanbod uiteraard graag aanvaard om onze lezers toch nader over dit bijzondere object te informeren. Zie daarvoor pag. 49.

Veenhuizen, De Veensloot, achter den Engh, de Ossendam, het Langeindt, de Bunt, met alle de Bruggen, Heulen, Dammen en Slooten langs voorschreven Wegen, of in de Gemeente gelegen. In welke SCHOUW ieder ingelanden, of deszelfs Nakomelingen, in der tijd, zoodanig zal moeten deelen, als hierna staat omschreven.

Art. 1

De tegenwoordige Schouwpligten voor het onderhouden van de Maatweg, te beginnen aan het einde van voorsch. Weg zijn als volgt:

1 slag

Hend. Eebbenhorst voor 3 Dammaat Oude Maat een Slag lang 10 Roe of 1 Roe 42 El. Nederl. Maat

2 slag

De Wed. Corn. Kok voor 3 Dammaat Oude Maat een slag lang 10 Roe of 1 Roe 42 El. Nederl. Maat

6 slag

Wilh. Legtensteijn op den Weg de Slag Langs zijn land

20 slag

Willem Schimmel en Hendrik van den Dussel in Comp. voor een stuk land, gelegen aan de Nieuwe Ovens, een slag genaamd het Noordgat.

Art. 2

Elk Ingelanden zijn Slag op Voorsch. Maatweg, als bij art. 1 staat omschreven, aangewezen zynende, gelyk ook langs de Veensloot, zal gehouden zyn, om ten zyne kosten zyn Slag door het zetten van een paaltje, hoog zes Palmen Nederl. Maat boven den grond aantwyzen; waarop met duidelijke Letters hun naam en het nummer van hun Slag staat uitgedrukt en aldus te onderhouden. Het Bestuur zal zulks noodig oordeelende, de bevoegdheid hebben om te vorderen, dat elk Eigenaar of deszelfs gelastigde by zyn Slag op den dag der Schouw present is, als ook ter plaatse alwaar de Schouw wordt gedreven; dat alle takken behoorlijk zyn opgeslagen, de paden opgeruimd en de Beeken en Slooten van Vonders of Planken zyn voorzien, alles op boete hier naby art 12 breder omschreven.

Art. 3

De Ingelanden die langs de Maatweg of langs een der wegen hier boven omschreven, de Slooten moeten ophalen zullen verplicht zyn dezelve Slooten goed optehalen, en de Kanten afsteken, het overhangend Hout of Wortels op, of, afleslaan en weg te nemen, en wel te zuiveren van alle Ruigten en Biezen, de Modder en Zandspecie, acht dagen voor het doen der schouwen, op den Weg te hebben gewerkt ten einde daar door gelegenheid te geven aan zoodanighe Ingelanden die op den Maatweg, langs de Veensloot, of aldus een Slag is aangewezen,

dat de specie daar toe droog en voorhanden is. De specie welke op den Weg gewerkt wordt, zal daarop geenszins met bonken of bossen van ruigten of hout voorzien, mogen worden geworpen, maar dezelve specie, zal behoorlijk gelyk gemaakt, geslecht en in de laagste gaten van den Weg moeten worden uitgestrooit.

Het Reglement wijst er verder nog op, dat er geen belemmering door houtopslag mag ontstaan en dat de wegen zoodanig moeten worden opgehoogd, dat koren, hooi of takkebossen zonder moeilijkheden kunnen worden vervoerd.

Grote wegen

In Utrecht is ten aanzien van de grote wegen reeds vroeg meer centraliserend gezag geweest dan elders in ons land. Vooreerst bestond daar in de vier kwartieren van het Nedersticht de zogenaamde „Ridderschouw” over de „heerwegen”, straten, dijken ende verlegen slagen, met heulen, sluizen, zijlen en bruggen, door de Maarschalk jaarlijks in de dorpen te houden met 3 of 4 „Riddermannen”. Onder dijken hier ook te verstaan „wegen”, zoals deze in de provincie Utrecht ten plattelande meestal genoemd worden. Eén en ander was geregeld in de Placcaten van het Hof betreffende dit ondergegeven in 1531-1566. Ook de heerwegen waren verhoefslaagd over de dorpen, die dan de gebruikers der landen elk een slag gedeelte in onderhoud toewezen.

Ingelanden zijn de eigenaren van landerijen in een bedijkt gebied: waterschap of polder.

Camerbeek

Tot dezelfde groep van veldnamen als „slag(en)” behoort het woord kamer, camere, wat betekent

Een boerderij in Renswoude

De boerderij „De Melm” onder Renswoude wordt reeds 299 jaar door hetzelfde geslacht bewoond. Deze langdurige bewoningsgeschiedenis kan op bijzondere wijze geboekstaafd worden vanuit het eigen rijke archief. Dit is nu gedaan door een lid van deze familie, E. J. Wolleswinkel, de secretaris van de historische vereniging Oud-Renswoude. Zijn „Kroniek van een Saksische boerenhofstede” is in offset uitgevoerd, telt ruim 100 bladzijden en ongeveer 30 foto's. Men kan zich deze particuliere publikatie aanschaffen door overmaking van f 25,- op giro 1966857 t.n.v. E. J. Wolleswinkel, Dorpsstraat 67, Renswoude.

L. v. T.

„afgepaald deel”, maar op de hogere gronden schijnt het woord de betekenis te hebben van jachtgebied (wildernis) in het bijzonder van bos of met struikgewas begroeide heide. Merkwaardig is, dat een naam als: Camerbeek té Soest juist voorkomt op de lager gelegen gronden, terwijl op de hogere gelegen gronden, deze veldnaam ontbreekt. Als familienaam komt deze naam in die tijd (1759) te Soest niet voor.

Kamp

De naam behoort tot de toponymen als Kamers, De Kamer, Caemerslach, Kamersbelt, Kamerplas; Kamer en Camere, en het is ook denkbaar, dat hier niet alleen aan een „afgepaald” deel moet worden gedacht, maar dat dit geschied is door middel van een landmaat.⁹⁾ Beslist niet onmogelijk is, dat gedacht moet worden aan een „kamp” een stuk land, gelegen aan of langs een beek.

De betreffende akte waarin sprake is van het transporteren van een stuk weiland genaamd: Camerbeek (in het bezit van de schrijver) laten wij hier summier volgen:

„Wij Jacobus Doekes Schout, gerepraesenteerd door Rijk Vrekamp Scheepen, Tomas Willemsse Wantenaar en Jan Gijsbertse Broek meede Scheepenen van Soest, doen cond dat voor ons in t Geregt gekomen en gecompereert zijn Hendrik Buijs getrouwt met Maria Hendriks weduwe en boedelhoudster van Wouter Jansz Bieshaar, en deselve Maria Hendriks wonende onder deese Geregte Mitsgs. Jan Jansen Bieshaar, Hendrik Hendriksen, en Rutgeris de Beer, als bij Den Ed. Hove van Utregetaangestelde voogden over de vier onmondige kinderen van opgemelde Wouter Jansen Bieshaar bij geseijde Maria Hendriks in Egt geprocereerd, en verklaarde in cragte van presentie van den Ed. Hove van Utreget in dato den 21 Febuari 1759, te cedeeren, transporteren, opte vragen, en overtegeven, aan en ten behoeve van Henrik Buijs, zijn huizing en Erven, twee mergen weijland genaamt Camerbeek, edog inde ongelden maar bekent op vierhondert en vijftig Roeden, daar ten oosten D Wed Teunis Corssen, ten Zuiden den Soesder Brink, ten westen Rutgerus den Beer, en ten Noorden t agterwegje, allomme naast gelegen zijn, of wie met regt daarnaast gelegen mogte weezen, zijnde vrij alodiaal goed ...”

Aan de hand van deze beschrijving en bekend met het feit, dat het Achterweg(je) in 1911 gewijzigd werd in Noorderweg, kunnen wij deze weilanden vrij nauwkeurig lokaliseren. Zij lagen (liggen) tussen de huidige Korte Brinkweg, waaraan vroeger een aantal boerderijen lagen, waarvan de meesten zijn verdwenen en tot woonhuizen zijn verbouwd, en de Noorderweg. Vroeger slingerde zich door de

weilanden, oud cultuurland, een vrij snel stromende meander, die thans geheel is ingedampt. Nu stroomt het onstuimige watertje op weg naar de rivier de Eem langs gebaande wegen, waardoor de herinnering aan de veldnaam Camerbeek volkomen is verdwenen.

Wie weet nu in onze tegenwoordige tijd nog hoe deze weilanden vroeger heetten. Eénmaal waren deze namen voor de oude Soestenaren een realiteit, duidelijk en betekenisvol.

Niettemin is het de bedoeling van dit relaas, zonder enige wetenschappelijke pretenties hieraan te verbinden, de oude, thans vergeten veldnamen, waaraan Soest, zo rijk was, nog eens onder de aandacht te brengen van velen, die hiervoor belangstelling hebben.

E. Heupers

Noten

- 1) M. Schönfeld, „Veldnamen in Nederland”. Amsterdam. 1950. bladz. 132 en 133.
- 2) Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal. 's-Gravenhage. 1961.
- 3) Ph. J. C. G. van Hinsbergen, „Bronnen voor de geschiedenis van Zeist”. Deel I. Assen. 1957. bladz. 487.
- 4) Nederland in vroeger tijd. Deel XI. Utrecht. bladz. 246.
- 5) D. Th. Enklaar, „Het Landsheerlijk Bestuur in het Sticht Utrecht”. Diss. Utrecht. 1922. bladz. 149.
- 6) Mededelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlands Volkseigen. Afdeling Naamkunde, te Amsterdam.
- 7) Utrechts Placaatboek.
- 8) Notulen van den Gemeente-raad van 5 mei 1813 tot 6 October 1851 en van Burgemeester en Assesoren van 30 april 1851 tot 12 September 1851. (Een bijlage in de vorm van een aanplakbiljet).
- 9) M. Schönfeld. a.w. bladz. 133.

Stadswandelingen van de V.V.V.

Wij maken u erop attent dat het V.V.V. Utrecht in deze zomer weer stadswandelingen organiseert. De gidsen bij deze rondwandelingen zijn voor hun taak opgeleid door de ons welbekende gemeente-archivaris, dr. J. E. A. L. Struick. Vertrek: elke woensdag om 13.30 uur vanaf het V.V.V.-kantoor. Eindpunt: 't Hoogt. De wandelingen duren anderhalf à twee uur. Prijzen: volwassenen f 1,50, kinderen f 1,-. Verdere inlichtingen: tel. (030) 31 83 77.

Prof. dr. Pieter Harting

Veelzijdig Utrechts hoogleraar

Slechts een simpel naambordje, „Hartingstraat“ 1), herinnert nog aan prof. dr. Pieter Harting (1812-1885), een zeer veelzijdig geleerde die bijna 40 jaar lang was verbonden aan de Utrechtse Universiteit. Evenals de hoogleraren Donders, Schroeder van der Kolk, Mulder e.a. was hij ten nauwste betrokken bij de schier stormachtige vooruitgang in de theoretische en toegepaste natuurwetenschappen gedurende de na-Napoleontische periode van de 19e eeuw.

Behalve als voortreffelijk docent in de farmacologie, de zoölogie, de vergelijkende anatomie en de palaeontologie was Harting ook herhaaldelijk en met succes werkzaam op het sociale vlak, waarbij hij zich vooral inspande voor de verhoging van het ontwikkelings- en levenspeil van de massa, destijds nog enigszins smalend „werkende stand“ genaamd. Nauwelijks kan men zich voorstellen wat voor primitieve en achterlijke toestanden nog geen eeuw geleden op menig gebied in ons land heersten.

Bij de samenstelling van dit artikel werd dankbaar geput uit de rijke verzameling literatuur, foto's en objecten die zich bevinden in het Universiteitsmuseum aan de Trans, waarbij bijzondere dank is verschuldigd aan de archivaris en wetenschappelijk medewerker van dit museum, de heer drs. R. M. Nepveu.

Jeugd en opleiding

Pieter Harting werd geboren 27 februari 1812 als eerste kind van de Rotterdamse tabaksmakelaar Dirk Harting en de uit een Utrechtse koopmansfamilie afkomstige Jeanette Blijdenstein. Ook voor de jeugdige Pieter lag een loopbaan in de tabakshandel in het vooruitzicht, doch het lot besliste anders. De door Napoleon ingevoerde tabaksregie, de Engelse blokkade en het Continentale Stelsel noodzaakten de vader van het jonge gezin naar een ander beroep uit te zien. De familie verhuisde naar Amerongen, waar Harting werk vond als landmeter en controleur bij de tabaksaanplantingen.

Op 17 november 1813 vluchtte de familie voor de naderende Kozakken naar Utrecht, dat nog dezelfde dag door de Franse bezetting werd ontruimd. Na de Franse overheersing herstelde het economische leven zich snel en vestigde het jonge makelaarsgezin zich weer in Rotterdam, waar het enkele gelukkige en voorspoedige jaren beleefde.

Hieraan kwam abrupt een einde toen vader Harting op 34-jarige leeftijd overleed, waarna de pas 30-jarige weduwe met haar vier kinderen weer naar haar ouders in Utrecht trok. Hier bezocht Pieter de Franse school, waarna hij in 1823 op

P. Harting

Prof. dr. Pieter Harting. Foto: Universiteitsmuseum, Utrecht, Jac. P. Stolp.

11-jarige leeftijd voorbereidend hoger onderwijs ging volgen op een door admiraal van Kinsbergen gesticht Instituut te Elburg, in die tijd een der beste particuliere onderwijsinrichtingen van ons land. (De eerste Rijks H.B.S. dateert pas van 1863!).

De zesjarige cursus doorliep hij in vijf jaar en in september 1828 kon Pieter zich laten inschrijven

bij de medische faculteit van de Utrechtse Academie.

Hij was toen pas ruim zestien jaar en daarmee een der jongste studenten van zijn jaar. Desondanks verliet zijn studie voorspoedig. Tengevolge van de Belgische opstand in 1830 ontstond een jaar vertraging. Ook Harting maakte namelijk deel uit van een geheel uit Utrechtse studenten bestaande Compagnie Vrijwillige Jagers die o.m. deelnam aan de Tiendaagse Veldtocht.

Na de krijgsverrichtingen werd de studie in versneld tempo hervat en op 28 november 1835 voltooid met een dissertatie over de St.-Vitusdans en de kraamvrouwenkoorts. Op 23-jarige leeftijd mocht Pieter Harting de titel „*medicinae doctor*” voeren en vestigde hij zich als geneesheer in Oudewater.

Arts in Oudewater, professor in Franeker

De zes jaar huisartsenpraktijk in Oudewater waren geen onverdeeld succes. Het slechts 2.000 inwoners tellende stadje beschikte met Harting mee over drie dokters, waarbij zich later nog een vierde voegde. Deze overmaat aan medische hulp maakte de spoeling dun, waarbij nog kwam dat de honoraria zeer laag waren: voor een visite werd slechts 30 cent berekend!

Ook na enkele jaren bleven de inkomsten ontoereikend om in een redelijk levensonderhoud van het jonge, groeiende gezin te voorzien. Pogingen om door het vertalen van vakliteratuur wat extra inkomsten te verwerven, mislukten en de situatie werd steeds zorgelijker.

De uitkomst kwam van een geheel andere, onverwachte kant. Reeds in zijn school- en studenten-jaren had Harting in zijn vrije tijd veel geëxperimenteerd op het gebied van de chemie en vooral ook de microscopie, waarbij hij de benodigde apparatuur veelal eigenhandig vervaardigde. Als leerling van het Instituut in Elburg construeerde hij met behulp van lenzen uit een oude verrekijker al een samengestelde microscoop, voorts een balans met de nieuwe gewichten van het metrieke stelsel en een hoekmeetinstrument voor het doen van astronomische waarnemingen. Hij was toen 15 à 16 jaar!

Ook in Oudewater bleef in de te kleine praktijk tijd over voor wetenschappelijk en experimenteel onderzoek. De resultaten hiervan bleven niet onopgemerkt, vooral toen hij in 1839 een artikel publiceerde in het Tijdschrift voor Natuurkundige Geschiedenis en Physiologie (Bijdrage tot de mikroskopische kennis der zachte dierlijke weefsels). Behalve een eervolle benoeming tot lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap in 1841 leidde een en ander nog in hetzelfde jaar tot de status van professor aan het Franeker Athenaeum, een voortzetting van de al uit 1585 daterende Franeker Universiteit die in 1811 door Napoleon was opgeheven.

Harting werd hier hoogleraar in de „*Kruid-, Schei- en Artsenijmengkunde*” met een salaris van f 1600,- per jaar. Met één slag waren de moeilijkheden en zorgen opgelost. Harting zelf schrijft hierover: „Het was alsof wij uit het vagevuur naar den hemel gingen” ...²⁾.

Hoogleraar in Utrecht (1843-1882)

Bevrijd van nijpende materiële zorgen kon Harting zich in Franeker geheel aan het onderwijs en de wetenschap wijden. Nieuwe tegenslag dreigde toen bij een reorganisatie van het Hoger Onderwijs het Franeker Athenaeum werd opgeheven. De vrijkomende hoogleraren werden echter verdeeld over die in stand te houden hogescholen waarbij Harting werd geplaatst in Utrecht als buitengewoon hoogleraar bij de Wis- en Natuurkundige Faculteit. Acht jaar nadat hij in Utrecht afstudeerde keerde hij er op 31-jarige leeftijd als professor terug!

Zijn Utrechtse periode wordt gekenmerkt door een grote activiteit op verlerlei gebied. Harting was een der eersten in ons land die de grote betekenis inzag van de evolutieleer, nog vóór Darwin zijn beroemde boek „*The origin of species*” publiceerde. Ook schreef hij zelf meerdere leerboeken waaronder een vierdelig standaardwerk over de microscoop dat zelfs in deze tijd nog voor een deel zijn waarde heeft behouden.

In het universitaire verenigingsleven nam hij een werkzaam aandeel, zowel in eigen professorale kring als in die van zijn leerlingen. Met de leden van een door hem opgericht gezelschap werden gedurende de vakanties meerdaagse studie-excursies ondernomen o.m. naar de Zuiderzee, de Waddeneilanden, Zeeland en zelfs naar het Ruhr-gebied.

Herhaaldelijk deed de overheid een beroep op Hartings veelzijdige kennis der natuurwetenschappen. Onder meer was hij een der samenstellers van het rapport over de drinkwatervoorziening na de cholera-epidemie in 1866. Plannen om de grote steden aan te sluiten op leidingen met ongezuiverd water uit de grote rivieren konden mede hierdoor slechts ternauwernood worden voorkomen. Voorts was hij nauw betrokken bij het bodemonderzoek, de bestrijding van de aardappelziekte en de paalworm, de viskwekerij enz. terwijl hij ook bodemkundige adviezen verstrekke aan ir. Caland in verband met de toen reeds bestaande plannen tot afsluiting van de Zuiderzee.

Sociale en politieke bewogenheid

Vooral het ontwikkelingspeil en het welzijn van de massa hadden Hartings aandacht. Nadat hij tijdens een vakantie in 1866 had geconstateerd dat in Duitsland reeds algemeen „schoolpligtigheid” bestond, nam hij direct na terugkomst het initiatief voor het invoeren hiervan ook in ons land. Te zamen met zijn broer ds. Dirk Harting richtte hij

het „Schoolpligtigheidsverbond” op, dat ijverde voor de invoering van een algemene leerplicht. Overigens duurde het tot 1900 voor deze ook in ons land wettelijk werd ingevoerd, waarbij vooral de nog overal in zwang zijnde kinderarbeid een ernstig beletsel vormde.

Het drankmisbruik, in de vorige eeuw een ware volksvijand, vond in Harting een vurig bestrijder. Jarenlang beheerde hij een spaarkas, waartoe elke maandagavond zitting werd gehouden. Van de ingelegde spaargelden werden 's winters voedingsmiddelen en brandstof verstrekt die centraal werden ingekocht.

Hoewel hij zich bewust zoveel mogelijk buiten de politiek hield („politieke koorts kan vooral voor een beoefenaar van de wetenschap licht verderfelijk worden”) ²⁾ nam Harting het toch herhaaldelijk op voor verdrukte minderheden. In de Boerenoorlog (1880) en bij jodenvervolgingen in Rusland (1882) koos hij ondubbelzinnig partij en gaf hij leiding aan spontane landelijke hulpacties.

Popularisator en futuroloog: Anno 2065

Door het schrijven van talrijke artikelen en het houden van lezingen slaagde Harting erin bij het grote publiek en vooral bij de jeugd belangstelling op te wekken voor de destijds nog miskende en onbekende natuurwetenschappen. In het Album der Natuur, een populair-wetenschappelijk tijdschrift, verschenen tientallen artikelen van zijn hand over de meest uiteenlopende onderwerpen van biologische, zoölogische en geologische aard. In het in 1849 verschenen boek „De magt van het kleine” beschreef hij o.m. het ontstaan van riffen en koraaleilanden, een kwestie waarover eeuwenlang onzekerheid had bestaan. Als een der eersten begaf Harting zich ook (nog vóór Jules Verne!) op het terrein van de science-fiction en de futurologie. Onder het pseudoniem dr. Dioscorides ³⁾ schreef hij in 1865 het boekje „Anno 2065, een blik in de toekomst” dat drie drukken beleefde en werd vertaald in het Engels, het Duits en het Deens. Vrijwel alle hierin beschreven, toen nog volkomen onmogelijke fantasieën, zijn inmiddels werkelijkheid geworden, van een verticaal opstijgend „vliegwerktuig” tot aan het „optisch telegrafisch contact met andere hemelbollen” toe!

Tijdens een imaginaire vliegtocht van Londen naar Nieuw-Zeeland ziet hij in de verte ook Utrecht liggen als een zeer grote stad met een enorm universiteitscentrum. Op een der hoogste gebouwen ontwaart hij de Gouden Zon der Gerechtigheid, het profetische wapen van de Utrechtse Academie! Ook andere fantasieën getuigen van een waarlijk profetische blik en het boekje is ook nu nog bijzonder lezenswaard.

Strijd en waardering

Het spreekt vanzelf dat een creatief en vooruitstrevend man als Harting in zijn lange loopbaan

veel strijd heeft moeten voeren en teleurstellingen heeft ondervonden. Zelf schrijft hij hierover: „Hij die gewoon is zelfstandig te denken en te handelen en nooit aan de leiband van anderen te lopen kan niet ontsnappen aan de strijd der tegen elkaar botsende meningen en hartstochten die hij van tijd tot tijd op zijn weg ontmoet” ²⁾. Niettemin vonden zijn grote verdiensten zowel nationaal als in den vreemde erkenning.

Bij het 300-jarig bestaan van de Leidse Universiteit in 1875 werd hem, te zamen met een aantal binnen- en buitenlandse geleerden, het ere-doctoraat in de Wis- en Natuurkunde verleend. Reeds eerder mocht hij van overheidswege een hoge onderscheiding ontvangen, vooral op grond van zijn vele populair wetenschappelijke publikaties. Ook meerdere buitenlandse huldeblijken vielen hem ten deel, waaronder een prijs van de Académie des Sciences.

Na een 39-jarig hoogleraarschap ging prof. dr. Pieter Harting in 1882 met emeritaat. Lang heeft hij hiervan niet meer mogen genieten. Op 3 december 1885 overleed hij op 73-jarige leeftijd te Amersfoort. Slechts de naam van een wat achteraf gelegen straat bewaart nog de herinnering aan een geniaal en veelzijdig geleerde die zich niet alleen ten volle bewust was van de grote „magt van het kleine”, maar daarenboven nog een forse bijdrage leverde tot het op een hoger levens- en ontwikkelingspeil brengen van de 19e eeuwse „werkende stand”. Ook onze generatie plukt hiervan nog de vruchten en is hem derhalve veel dank verschuldigd.

G. Koppert

Noten

- 1) De Hartingstraat bevindt zich bij het Academisch Ziekenhuis, tussen de Nicolaas Beetsstraat en de Schroeder van der Kolkstraat.
- 2) Citaat uit „Mijne herinneringen”, een autobiografie door P. Harting, bewerkt door mevr. J. G. van Cittert-Eymers en dr. P. J. Kipp. (Amsterdam 1961).
- 3) Dioscorides was een Griekse geneeskundige in de 1e eeuw na Chr., een beroemd botanicus en farmacoloog.

Wie weet?

Ons lid J. Braat, Agavedreef 109 (tel. 613632) las in het Molenboek Provincie Utrecht, dat de molen van Zuilen o.m. werd aangewezen voor de inwoners van Swesereng. Wie van de lezers kan hem vertellen waar dat gebied gelegen was?

De restauratie van het centrum 't Hoogt

GESCHIEDENIS

In verband met de overname van het stadsbestuur door de calvinisten in 1579 en de daaruit voortvloeiende veranderingen werd o.m. een groot aantal kloosterkerken en kapellen geconfisceerd en door de stad aan andere functies toebedacht. Het grote Minrebroedersklooster kwam al heel vroeg aan de beurt: de monniken werden er uitgezet en een deel van de erven van stadswegen verkocht. Een gedeelte van het klooster werd afgebroken en de overgebleven ruimten in gebruik genomen als Statenkamer, Hopliedenkamer, Artillerie- en Zegelhuis.

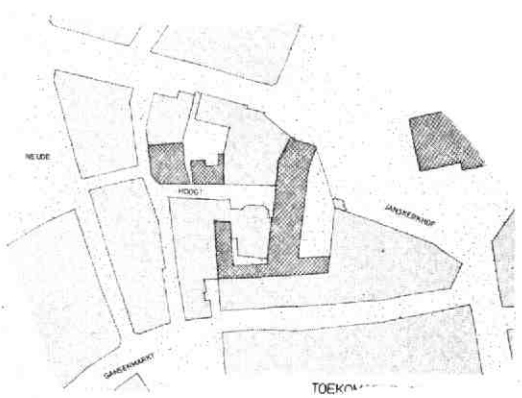
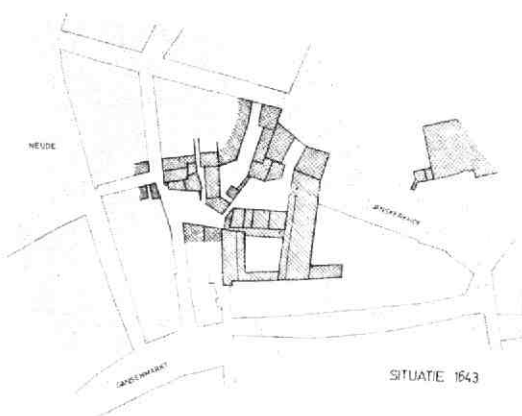
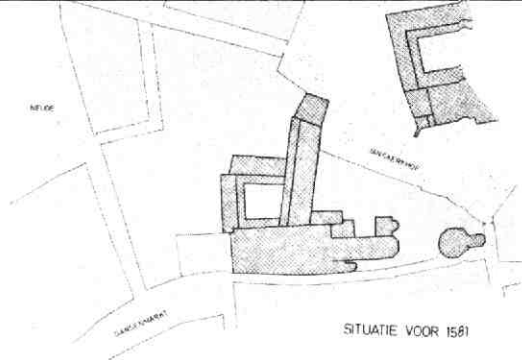
In hetzelfde jaar, 1580, werd de Teelingstraat op de voormalige kloostergrond aangelegd. Daarvóór bestonden reeds de Slachtstraat en het Kintgenshaven. De Slachtstraat ontleent zijn naam aan de bewoners, „Slagters en Penslieden”, die daar waren komen wonen na de bouw van het Vleeshuis aan het Jansveld.

Gedurende de 17e eeuw werd er hard gewerkt aan de verbetering van de stadsstructuur en het bouwen van nieuwe huizen op voormalige kloostererven. Dit werd pas mogelijk nadat door de reformatie het stadsbestuur de beschikking kreeg over de vele kerkelijke terreinen, die tot dan toe de stedelijke structuur zo'n grillig karakter hadden

gegeven die voor allerlei weinig bebouwde eilanden in de stad hadden gezorgd. In dit kader van stadsverbetering werden in 1643 plannen opgevat voor de aanleg van 't Hoogt. Een reden te meer was de bestemming van de refter van het Minrebroedersklooster tot Statenzaal; deze moest natuurlijk een passende voor- en achterttoegang krijgen.

In hetzelfde jaar werd voor beide een zandstenen poort ontworpen, maar de rommelige situatie aan de achterzijde vroeg ook om verbetering. Landmeter Ruysch kreeg opdracht hier een opmeting van te maken, die op 19 juni werd ingeleverd. In de Vroedschapsresolutie van 1 juli 1643 lezen wij: „Omme de grondt van de ruineuse oude Hopluyden Camer ende 'erff daer neffens te doen meten ende afteecken, tot ingang vande Staten Camer een bequame pleyn te ordonneren, ende alhier daer van rapport te doen syn gecommiteert” enz. Op 17 juni 1644 besloot de Vroedschap: „een nieuwe straet te maken uyt de Teelingstraet na der Heeren Staten Camer, ende gesien de teeckeninge daervan, is goetgevonden 't concept op de breette van 24 à 25 voeten, ende

*Hoogt 2, 4, 8 en 10. Reconstructie van de voor-
gevels in hun 17e eeuwse toestand. Schaal 1 : 250.*

sullen dan aan weersyden kunnen comen huy-singen van neeringe. Ende syn d'Heeren Ge-commden. geauthoriseert om mitten eersten d'erven daertoe by openbaer opslach te vercopen ende te handelen met Jan Thomasz., Vleyschhouwer ende andere geïnteresseerden" enz.

De Slachtstraat, Kintgenshaven, Teelingstraat en 't Hoogt werden nu met elkaar verbonden. De oorspronkelijke naam van 't Hoogt was Hoogstraat, gezien haar duidelijke hogere ligging ten opzichte van Slachtstraat en Kintgenshaven. De naam werd reeds spoedig verbasterd tot 't Hoogt.

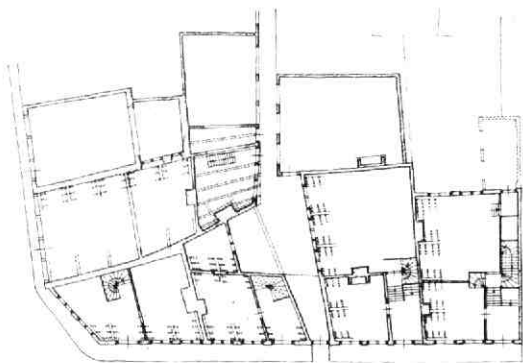
Voor een deel bleef de combinatie van wonen en nering in deze straat tot op heden bewaard. Van grote invloed is echter geweest, dat de Staten-kamer rond het midden van de vorige eeuw aan de universiteit toeviel. Daarna werd geleidelijk de gehele oostelijke helft van de straat door dependances en uitbreidingen in beslag genomen, hetgeen met de nodige veranderingen gepaard ging. Een kritieke fase brak aan toen 't Hoogt betrokken raakte in de sloopplannen voor de verbreding van de Lange Jansstraat (een halve eeuw ná het projecteren van deze verbreding, maar enkele jaren vóórdat deze waarschijnlijk niet meer zou zijn doorgegaan). Door het ingrijpen van het Utrechts Monumentenfonds is hier de mogelijkheid geschapen en opgehouden voor een synthese van oud en nieuw in dit gedeelte van de stad. De restauratie is inmiddels voltooid; wanneer volgt het nieuwe?

BESCHRIJVING

Alvorens de verschillende panden afzonderlijk te beschrijven enige algemene opmerkingen. Zoals uit het voorgaande reeds blijkt betreft het „Cultureel Centrum 't Hoogt" een stuk midden-17e-eeuwse straataanleg in een ouder gebied. We vinden hier enkele huizen die in opzet nog geheel uit de tijd van aanleg dateren (Hoogt 8 en 10), alsmede een huis dat er misschien net aan voorafging en zodoende mede de rooilijn van de nieuwe straat kan hebben bepaald (Hoogt 2 en 4), naast oudere panden (Slachtstraat 1 en Hoogt 6).

De ontwikkeling van het Hoogt en omgeving.

- Toestand tot 1581: het gebied tussen Janskerkhof, Neude en Ganzenmarkt behoort vrijwel geheel tot het kloosterterrein van het Minrebroederklooster.*
- Situatie in 1643, vlak voor de aanleg van 't Hoogt met verwerking van de gegevens van Ruysch.*
- Situatie rond 1830, volgens het kadastrale minuutplan. Deze komt min of meer overeen met de situatie na de aanleg van 't Hoogt.*
- Nabije toekomst? Situatie na de restauratie en na het bebouwen van de Lange Jansstraat.*

HOOGT 4

Geschiedenis. Het huis in zijn huidige vorm is vermoedelijk gelijktijdig met het naast gelegen pand Hoogt 2 gebouwd en heeft daarmee aanvankelijk een geheel gevormd. Mogelijk is dit de opvolger van het op de reeds vermelde plattegrond van Ruysch (1643) aangegeven huis van „Joris, de Heeren Statenbode”, of is misschien het huis reeds kort vóór de aanleg van 't Hoogt voor deze gebouwd.

In 1698 kocht Harmen van Delden uit de boedel van Arnoud Drakenborgh het huis, in twee woningen verdeeld, waarvan de ene op de hoek en de andere aan de Hoogstraat stond. Aan de achterzijde begrensd door het huis van Johan Clemens van Franchimont (Slachstraat 1) en dat van de erfgenamen van Joachim Jans van Loenen (Hoogt 6).

De samenhang is reeds op het kaartje van 1643 te zien. Via Adrianus Verwey kwamen beide panden in 1749 in handen van Johanna Vinmans. Na Petronella van Lugtelen, die het geheel in 1753 verwierf met een hypotheek van f 1200,- à 4% p.j., gaan beide panden een gescheiden leven leiden. In 1781 bedingt Simon Lietman bij de verkoop aan Dirck Copyn van „het huis met kelders en kluizen” het levenslange recht op gebruik van twee bovenkamers. De waarde van het huis wordt in 1782 getaxeerd op f 945,-; dit als onderdeel van de boedel van Dirck Copyn. De weduwe Copyn (Cornelia Nieuwenhuizen) schenkt het huis tien jaar later bij leven aan haar kinderen. Tijdens de inventarisatie van 1813 wordt het bewoond door Gerrit Kuyltjens (Kueltjes), oud-militair. In de loop van de 19e eeuw wordt het huis verdeeld in een boven- en benedenwoning met gescheiden ingang.

Beschrijving: De voorgevel van Hoogt 4 sluit met haar indeling direct aan bij Hoogt 2. Bij de ontleistering kwamen de bogen boven de ramen, sporen van de bakstenen gootlijst alsook een geprofileerd bovenkalf van een van de oorspronkelijke kruisvensters te voorschijn.

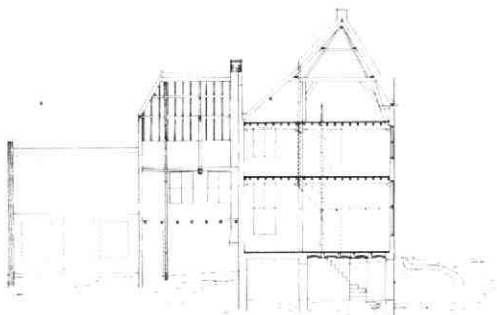

Plattegrond van de huizen; links de reconstructie van de 17e eeuwse toestand, rechts de bestaande toestand vóór de restauratie. Schaal 1 : 500.

Deze gegevens zijn bij de restauratie verwerkt, waarbij voor de ramen een 18e eeuwse vorm gekozen is. Van een echter bij nummer 2 sinds de restauratie aanwezige zandstenen lijst onder de vensters van de bovenverdieping zijn geen sporen terug gevonden en deze is dan ook niet aangebracht. De bij een vrij recente verbouwing aangebrachte twee deuren zijn weer vervangen door een. Rechts in de voorgevel bevindt zich een poortje dat toegang geeft tot een steegje dat ouder is dan 't Hoogt zelf. Dit staat reeds aangegeven op de plattegrond van Ruysch evenals het daaraan gelegen Hoogt 6. Op de sluitsteen stond tot voor kort „A Thomas Vleeshouwer” in zwarte letters.

Het in de breedte gebouwde huis bevat op de begane grond een voorhuis als entree, met links een verwarmbare zijkamer en een achterkamer. Bijlakens de gevonden spil is de plaats van de spiltrap naar boven vanouds tegen de achtermuur van het woonhuis geweest. Rechts is een doorgang afgescheiden voor het steegje naar het achterterrein. In deze doorgang bevindt zich een geheimzinnig hangkamertje, dat toegankelijk is via een luik in de vloer van de kamer er boven, en tot in het verleden bovendien via een doorgang naar de insteekkamer van Hoogt 8.

De functie is niet duidelijk. Op de verdieping bevinden zich nog drie kamers. De balklagen van moer- en kinderbinten hebben zowel boven als beneden hun oorspronkelijke sleutelstukken grotendeels bewaard. Van de kelders zijn die onder de achterkamer en onder de straat voorzien van een tongewelf, terwijl de kelder onder de zijkamer, die waarschijnlijk als keuken diende, is afgedekt met een reeks kleine troggewelfjes op 5 balken. Een latere tweede aanbouw aan de achterzijde is bij de restauratie vervallen.

Doorsnede door Hoogt 4, 6 en 6a. Reconstructie van de 17e eeuwse toestand. Schaal 1 : 400.

Vermoedelijk liep het huis aanvankelijk door ter plaatse van het huidige Hoogt 6a. Dit zou dan in zijn geheel bij Slachtstraat 3 gehoord kunnen hebben. Dit vermoeden wordt versterkt door de merkwaardige indeling: aan de noordzijde was een dunne plak van het huis afgescheiden door een éénsteens binnenmuur, die tot in de kap doorliep. Deze noordelijke plak hoorde, misschien vanouds, bij nummer 6a, het achterhuis van Slachtstraat 3 en was vanuit 6 niet toegankelijk. De scheidingsmuur stond in het verlengde van de afscheiding tussen Slachtstraat 1 en 3.

Door verlenging van het dakvlak naast de achterzijde van Slachtstraat 1 ontstond een uitbouwje, dat met een 17e eeuws roedenvenster uitkeek op de binnenplaats van Slachtstraat 3.

Inwendig bestond het zuidelijke deel van het huis uit één kamer met verdieping en zolder. Beneden een enkelvoudige balklaag, boven een plafond van moer- en kinderbalken; beide met sleutelstukken. Steektrappen zorgden voor verbinding. De schoorsteen bevindt zich tegen de zuidelijke zijmuur.

Bij de restauratie is zoveel mogelijk getracht te conserveren. Op de begane grond zijn ramen van 19e eeuwse vorm geplaatst, terwijl op de verdieping de kruisvensters zijn hersteld; het uitbouwje verdween echter i.v.m. de theaterbouw, evenals de binnenmuur, terwijl de steektrap door een spiltrap werd vervangen.

HOOGT 6A

Dit pand is, in verband met zijn zeer geringe architectonische waarde en zijn zeer verminkte en bouwvallige toestand, in enigszins gewijzigde vorm herbouwd en bij de theaterbouw betrokken.

HOOGT 6

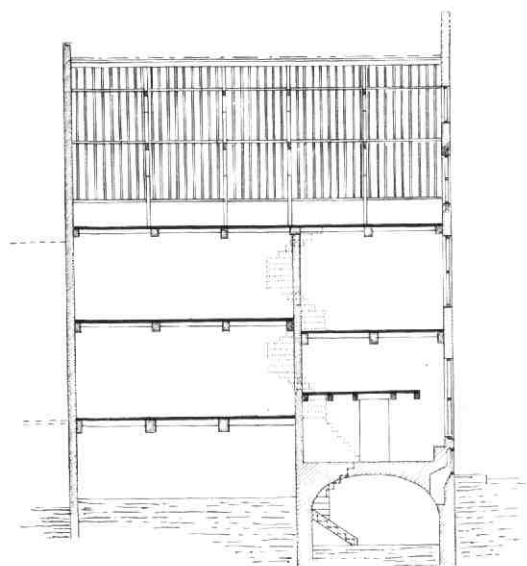
Geschiedenis. Dit huis, dat reeds op de plattegrond van landmeter Ruysch voorkomt, is waarschijnlijk ouder dan Hoogt 4. Op deze tekening staat de eigenaar vermeld Jochem de Vleeshouwer, die ook het pand achter het huidige Hoogt 8 bezat. Waarschijnlijk is dit dezelfde persoon, die als Joachim Jansen, vleeshouwer, wonende Slachtstraat 3 te boek staat. In 1699 behoort het toe aan de erfgenamen van Joachim Jans van Loenen.

Beschrijving. Dit kleine pandje uit de eerste helft van de 17e eeuw is interessant door het feit dat het vrij goed bewaard is gebleven.

Boven de overstekende puibalk bevinden zich twee van de zeer weinige nog authentieke kruisvensters in Utrecht. Het bovenste deel van de voorgevel bestaat uit opnieuw gebruikte moppen. De pui daaronder is in de 19e eeuw gewijzigd. In de noordelijke zijgevel zitten een moerbalk en spant alsmede twee deurkozijnen ingemetseld in een halfsteens muurtje van latere steen.

Foto voorzijde Hoogt 2, 4, 8, 10 en 12, vóór de restauratie (1969).

Doorsnede door Hoogt 8. Reconstructie van de 17e eeuwse opzet. Schaal 1 : 200.

HOOGT 8

Geschiedenis. Op de plattegrond van Ruysch staat ter plaatse van dit huis de stal van vleeshouwer Jan Thomasz, die schuin daar tegenover op de hoek van de Teelingstraat woonde. Bij de aanleg van 't Hoogt werd bij de bouw van het nieuwe huis kennelijk gebruik gemaakt van delen van deze stal. In 1735 werd Hendrik van den Mark, notaris aan het hof van Utrecht, eigenaar van het huis uit de boedel van Willem van Zuylen, in leven raadsheer in de vroedschap. Het transport bevatte ook „het regt van den ganck ten westen”: het steegje geeft immers toegang tot de achterdeur.

Johan Hendrik Hartman Batz kocht het in 1749 en deed het 15 jaar later over aan Mathijs Pisa, waarbij een hypotheek van f 1600,- werd afgesloten.

Dat het huis enig aanzien moet hebben gehad, blijkt wel uit een hypotheek van f 2000,- à 4% p.j. in 1775 t.b.v. Franciscus Buurman, professor in de theologie.

Het pand krijgt later een bijzondere bestemming: een fabriek van Engelse winkeletalages van Corn. J. Hutjens, vervolgens meubelfabriek, rijwielhandel en in 1940 is de nationale jeugdstorm er in gevestigd.

Beschrijving. Dit huis van vijf vakken diep heeft op de begane grond een voorhuis met verwarmbare zijkamer en daarachter een verdiept liggende binnenhaard met kamer er boven.

In de zijkamer wezen balkgaten op een insteekruimte, van waaruit vroeger het hangkamertje in

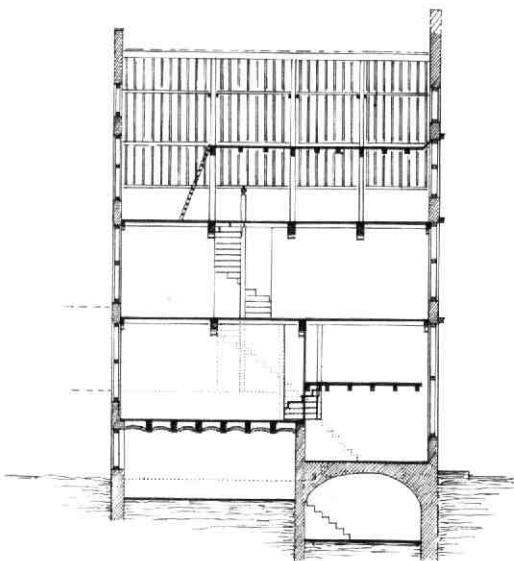
de doorgang onder Hoogt 4 toegankelijk is geweest. De binnenhaard die als werkruimte of als keuken (zoals nu weer) kan hebben gediend, is vanuit het steegje apart toegankelijk. Onder voorhuis en zijkamer ligt een kelder met tongewelf. De stookplaatsen van de zijkamer en de binnenhaard alsook van de voorkamer boven lagen tegen de scheidsmuur.

Hoewel de trap in latere tijd vernieuwd is, heeft hij zich vanouds waarschijnlijk rechts in het tweede vak bevonden. Van een 19e eeuwse verbouwing had de zijkamer een interessante neogotische bestemming overgehouden, die helaas bij de restauratie verdwenen is.

In de voorgevel wezen sporen in het metselwerk op verdwenen natuurstenen frontons boven de vensters van de verdieping (twee driehoekige en een gebogen) en vermoedelijk op een later door een gootlijst vervangen trapgevel. Bij de restauratie zijn de ramen in 19e eeuwse vorm hersteld, beneden weer op hun oorspronkelijke hoogte gebracht en boven wat verkleind. Het bovenste deel van de voorgevel alsmede de zij- en achtergevel moesten wegens bouwvalligheid geheel opnieuw worden opgebouwd, waarbij de gegevens van de oorspronkelijke muren enigszins gewijzigd, weer werden verwerkt.

De helling van de achtergeveltop is thans flauwer dan de oorspronkelijke. In de zijgevel werd de 17e eeuwse deur-raam combinatie vervangen door een grotere deur en kwam het hijsluik te vervallen. In de blinde achtergevel zijn een aantal bouwsporen weer aangebracht.

Bij de bouw van het huis na de aanleg van 't Hoogt werd kennelijk gebruik gemaakt van delen van de stal van Jan Thomasz. Men herkent in de achtergevel van Hoogt 8 de tuitgevel van dit stalgebouw, dat uiteraard maar één verdieping had. Deze sluit aan op het ondergedeelte van de met Hoogt 10 gemeenschappelijke zijmuur, die tot aan deze topgevel, even onder het plafond van de begane grond, uit secundair verwerkte moppen bestaat en daarboven doorgaat in 17e eeuwse steen. De rechts aan deze topgevel toegevoegde rand is te verklaren als ophoging ten behoeve van het wat bredere erachter liggende huis van Jochem de Vleeshouwer (plattegrond 1643) dat de nok in dezelfde richting had: dit verklaart ook het feit dat deze achtergevel van oorsprong blind was. Bij de aanleg van 't Hoogt werd deze gemeenschappelijke muur verhoogd als achtergevel van no. 8.

HOOGT 10

Geschiedenis. Op 20 november 1644 verkoopt de op de situatieschets van Ruysch vermelde Aert van Doorn, postmeester, aan Nicolaas van Merkerck „het geer hoeckken erffs” waarmee zijn stal grensde „aen t'erve bij hem Nicolaes van Merkerck, omtrent der Ed. Mo. heeren Statencameren onlanx gecoft, Onder conditie dat hij, Merkerck, de gevel der stalle voorschreven, t'sijnen cost doen afbrecken, ende deselve linie recht weder doen opmetselen sal, In voegen dat sijns Merkercks erve daer door als dan mede viercant sal sijn, etc.”.

Deze muur zal dan voortaan een gemeenschappelijke muur zijn. We zien dus dat Merkerck zijn erf direct in het begin uitbreidt en een min of meer rechthoekig model geeft. (De fundamenten van de gesloopte schuine stalmuur zijn bij de werkzaamheden aan de achterbouw teruggevonden). In 1647 neemt hij een hypotheek van f 2000,- op het huis. Tien jaar later moet zijn weduwe Cornelia de Man een nieuwe hypotheek van f 2500,- nemen om de vorige af te lossen, maar de moeilijkheden worden steeds groter.

Ten slotte wordt, na enige gerechtelijke stappen, het huis en erf op 4 maart 1678 in het openbaar geveild om de schuldeisers te kunnen voldoen. Het wordt gekocht door de advocaat Frederik van Merkerck en Wilhelmina Brouwer. Op 4 november 1726 verkopen hun erfgenamen het huis, dat tot 1 mei 1727 gehuurd wordt door de schoolmeester Evert Muller, aan Nicolaes van Achterbergh, waarbij een hypotheek gesloten wordt van f 2500,-; 27 jaar later nemen de Heeren Staten 's Lands de

Doorsnede door Hoogt 10. Reconstructie van de 17e eeuwse opzet. Schaal 1 : 200.

hypotheek „voor de getrouwe administratie van t'exploiteursamt” over.

Ondanks deze geste raakt Nicolaes van Achterbergh toch in financiële moeilijkheden. In 1764 wordt uit „de insolvente en geabandoneerde boedel” het huis in het openbaar verkocht aan Jan van Werkhoven. In 1791 gaat het huis over naar broer Willem, die echter niet lang daarna overlijdt. De voogden over zijn kinderen verhuren in 1794 het huis voor zes jaar aan Johannes Hasselbach (f 165,- p.j.).

Op 9 juni 1802 verkopen de kinderen zelf het huis aan schoolmeester Pieter van Ochten en zijn vrouw, die een hypotheek van f 700,- nemen bij Mr. Johannes Lambertus Koen, „secretaris van den Capitule ten Dom alhier”. Deze koopt in 1812 een stal van Jacob Groen en breidt na sloop zijn tuin hiermee uit.

Waarschijnlijk is dit het erf achter Hoogt 8, zodat van Ochten hierdoor ook toegang kreeg tot het steegje.

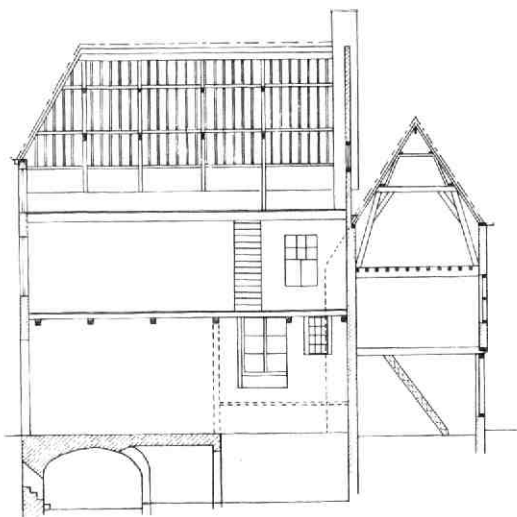
Na het overlijden van de weduwe van Pieter van Ochten in 1846 gaat het in een openbare veiling voor f 3450,- over aan Mejuffrouw Jacoba Maria Emmert, die het echter in 1851 reeds doorverkoopst aan Mathijs A. F. Rensen, koopman en meubelmaker. Zijn erfgenamen verkopen het in 1879 weer aan meester timmerman Rijk Diks, voor f 5350,-. Het huis heeft sindsdien een ambachtelijke bestemming: achtereenvolgend glas-in-lood, sigarenfabriek en boekbinderij.

Twee elementen die in de meeste akten voorkomen, roepen vragen op. Ten eerste wordt er van 1678 tot 1879 bij iedere verkoopakte melding gemaakt van een oudeigen of uitgang van 50 cent of 10 stuivers per jaar ten behoeve van de stad Utrecht „uijt de cluijse van de hujsinge”. Had Hoogt 10 evenals Hoogt 2 en 4 een kelder vóór het huis onder de straat?

Ten tweede wordt ook steeds vermeld dat het huis wordt verkocht „met de staande en leggende ijzere platen”. Wat wordt daarmee bedoeld?

Beschrijving. Van de voorgevel van dit huis is waarschijnlijk in de 18e of 19e eeuw de bovenhelft van de top vervangen door de huidige ingezwenkte bekroning. Van de oorspronkelijke 17e eeuwse opzet zijn echter de onderste klauwstukken bewaard gebleven.

Verder kwamen bij de ontleistering boven de ramen van de begane grond de resten van afgehaakte geprofileerde zandstenen lijsten te voorschijn. Vermoedelijk mag men dezelfde lijsten boven de ramen van de eerste verdieping aannemen. De dubbele ingang, samenhangend met een vrij re-

Doorsnede door Slachtstraat 1 en Hoogt 6. Toestand voor de restauratie met aanduiding van vroegere indeling. Schaal 1 : 250.

cente splitsing in boven- en benedenwoning, is bij restauratie weer vervangen door een enkele. De begane grond heeft aan de voorzijde een smal voorhuis of hal met daarnaast een zijkamer, die van oorsprong een insteek gehad moet hebben. Daarachter bevindt zich een hoger gelegen kamer, met vermoedelijk bedsteden langs de rechterzijde, boven de verdiepte binnenhaard, die waarschijnlijk als keuken diende. Van deze laatste bestaat het plafond uit een reeks troggewelfjes rustend op een balklaag. Vanuit de binnenhaard is de kelder toegankelijk, die onder de voorste helft van het huis is gelegen en die voorzien is van twee kruisgewelven.

Langs de binnenhaard, onder de trap en de bedsteden door, loopt een gang naar het achtererf en de later toegevoegde aanbouw. De trap bestond uit een vierkant portaal met tegenover de trap uit de hal de toegang tot de achterkamer, links een kleine spiltrap naar de insteek boven de zijkamer en rechts de trap naar boven (met twee spullen; de tweede loopt door tot de zolder). Bij de restauratie is deze opzet weer ten dele hersteld. Op de verdieping bevonden zich vóór de restauratie twee grotere kamers links en twee kleine rechts; gezien de asymmetrische raamindeling aan de achtergevel kan deze indeling op de oorspronkelijke berusten.

De zolder heeft over de voorste drie vakken een vliering en had rechtsachter een klein kamertje of gemak met een eigen venstertje. In de van oorsprong asymmetrisch ingedeelde achtergevel werden bij de restauratie alle vensters op gelijke breedte gebracht en regelmatig over de gevel verdeeld. Hierbij kwam het kleine zoldervenstertje te vervallen. De latere achterbouw werd in gewijzigde vorm vernieuwd.

SLACHTSTRAAT 1

Dit huis, dat op de kaart van Ruysch in 1643 staat aangetekend als het huis van Jan Clemens, is duidelijk van oudere oorsprong dan de huizen aan 't Hoogt, maar is in de 17e eeuw en later herhaaldelijk verbouwd. De muren bestonden grotendeels uit moppen, terwijl de bovenste strook van de zijmuur en de top van de achtergevel waarschijnlijk in de tweede helft van de 16e eeuw opnieuw of hoger zijn opgemetseld. De wat jongere uitgemetselde schoorsteen in deze geveltop was waarschijnlijk een opvolger van een oudere. De voorgevel was in de 17e eeuw geheel vernieuwd, maar daarna voor zo grote delen gewijzigd, dat daar verder weinig conclusies uit te trekken waren. Vermoedelijk is dit ooit een trapgevel geweest.

Inwendig vertoont dit huis een balklaag van 5 vakken van moer- en kinderbinten met sleutelstukken uit de tweede helft van de 16e eeuw. De begane grond was verdeeld in een voorhuis van drie vakken, waarin zich mogelijk links achter de trap bevond en rechts een stookplaats eveneens in het derde vak. Daarachter was de verhoogd liggende binnenhaard met stookplaats tegen de achtermuur en links een zeer groot kruisvenster naast een klein venster, die uitkeken op de binnenplaats van Slachtstraat 3.

De kelder onder deze binnenhaard bestond uit twee tongewelven naast elkaar, en kreeg licht door een klein venstertje dat uitkwam op dezelfde binnenplaats. De linker ruimte was via een gewelfd gangetje verbonden met de lager gelegen en door een zeer vlak tongewelf overdekte voorkelder, die ook via een luik vanaf de straat toegankelijk was. Van de verdieping en de zolder valt weinig anders te vertellen dan dat de eerste behalve van de voorzijde tevens licht ontving via een venster van de bovengenoemde binnenplaats en de laatste via twee kleine bolkozijnen in de achtergevel.

Bij de restauratie van 't Hoogt-complex is ter plaatse van Slachtstraat 1 en 3 het nieuwe theater c.a. gebouwd, waarbij gebruik gemaakt is van zijn achtermuur van nummer 1 tot vloerniveau van de verdieping, inclusief de herstelde balklaag. De ruimtelijke indeling van de begane grond is geïnspireerd op de vroegere opzet met gebruikmaking van de voorkelder en de vloerniveaus.

SLACHTSTRAAT 3

Dit pand is in verband met zijn bouwvallige toestand en zijn zeer geringe architectonische waarde bij de bouw van het theater door nieuwbouw vervangen.

NASCHRIFT

In het jaarverslag van het Utrechts Monumentenfonds over 1950 staat vermeld, dat op 1 augustus van dat jaar de overdracht plaats had van 't Hoogt 6 met poortje en binnenplaats, en dat daarmee het Fonds een nieuwe fase in zijn bestaan was ingetreden.

In het verslag van het voorgaande jaar valt te lezen, dat de onderhandelingen voor deze aankoop zijn geopend „teneinde een en ander (...) te restaureren in aansluiting aan het reeds gerestaureerde gemeente-eigendom Hoogt 4-4bis (...) Met de verkrijging van de eigendom van dit perceeltje zal het Fonds kunnen meewerken aan de totstandkoming van een zeer interessant hoekje in de oude binnenstad.” (Twee foto's van Hoogt 2, vóór en na de restauratie, staan in het betreffende verslag afgebeeld).

Verder blijkt nog in dit jaar een bijdrage van f 465,- verleend te zijn voor het ontleisteren en enigszins wijzigen van de voorgevel van Slachtstraat 1, niet zozeer om het belang van dit huis zelf, als wel om het aanzien van Hoogt 2 te verhogen.

Bovengenoemde factoren vormden in feite het begin van het herstelplan, dat uiteindelijk het huidige „Cultureel Centrum 't Hoogt'” is gaan omvatten.

Nadat de sloopplannen ten behoeve van parkeer-ruimte ter plaatse van 't Hoogt waren bezworen, werd op 19 oktober 1970 met de restauratie begonnen. Deze stond onder leiding van het Architectenbureau Oosting, en werd uitgevoerd door de N.V. I. Woudenberg.

Tijdens de restauratie stond de nieuwe functie op de voorgrond. Zo werden de panden Slachtstraat 1, 3 en Hoogt 6, 6a in de theaterbouw betrokken, waarbij zij met uitzondering van Hoogt 6 een nieuw aangepast uiterlijk hebben gekregen. 't Hoogt 8 is omgebouwd tot eethuisje en 10 bevat een filmzaal, terwijl de verdieping en zolder van 4 en 8 zodanig met elkaar verbonden zijn dat er vier expositieruimten werden verkregen.

In januari 1973 kon begonnen worden met de exploitatie van de expositieruimten, het eethuisje en het filmhuis. Het theater kon in juni daaropvolgend worden betrokken.

Bij de beschrijvingen is aansluiting gezocht bij het boek *Het Nederlandse Woonhuis van 1300 tot 1800*, door ir. R. Meischke en H. J. Zantkuijl.

F. Kipp

T. Zoetelief

Bronnen en literatuur:

Gemeentelijk Archief Utrecht: Transporten en plichten, eigendomsbewijzen.

R. Meischke en H. J. Zantkuijl, Het Nederlandse Woonhuis van 1300 tot 1800, Tjeenk Willink & Zn., Haarlem, 1969.

N. van der Monde, Beschrijving... der stad Utrecht, Utrecht 1844, deel 2. Heruitgave Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 1971.

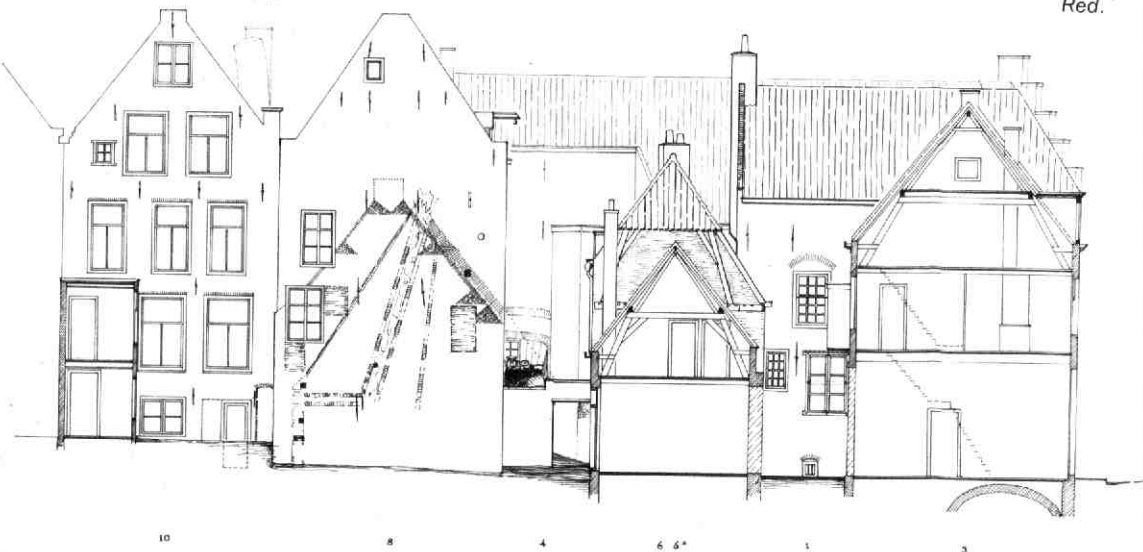
Attentie

Bij bovenstaand artikel over de Restauratie van 't Hoogt was nog afgegeven een zeer informatieve afbeelding van de plattegrond van dat gebied getekend in 1643 door Ruysch. Door gebrek aan ruimte konden wij deze helaas niet plaatsen.

De belangstellende lezer zal een afdruk van deze plattegrond aantreffen in het volgende nummer.

Red.

Hoogt 4, 6, 6A, 8 en 10 en Slachtstraat 1 en 3 uit het noorden (achtergevels). Toestand vóór de restauratie. Schaal 1 : 250.

VIJFTIENHONDERD LEDEN!

In de afgelopen weken is ons ledental gestegen tot boven de 1500! Het vijftienhonderdste lid is de heer B. Veersema, Eckenrhode B 4 te Aalst (N.-Br.), die wij hier een hartelijk welkom toeroepen.

Het Bestuur is echter, hoewel zeer gelukkig met dit mooie resultaat, nog niet tevreden. Om een bloeiend verenigingsleven ook voor de toekomst te verzekeren, zou een aantal van 2.000 nodig zijn. Daarom richten wij ons met een speciaal verzoek tot onze leden. Helpt u ons nieuwe leden te werven! Er is vast nog wel iemand in uw omgeving, die u warm kunt maken voor onze vereniging. In dit jubileumjaar zoudt u hem of haar, behalve op onze gebruikelijke activiteiten, ook attent kunnen maken op de uitgave in de herfst van het jubileumjaarboek, dat gewijd zal zijn aan cultureel leven in Utrecht in de afgelopen 50 jaar en dat op geen andere wijze te verkrijgen zal zijn dan door het lidmaatschap van de vereniging Oud-Utrecht.

Met een telefoontje of briefkaart naar het secretariaat of onze administratrice kan een nieuw lid worden aangemeld. Doe in dit jaar eens extra uw best, en help ons op weg naar de 2000!

Het Bestuur

Zij heeft dit, zoals velen van u persoonlijk hebben ervaren, op een voortreffelijke wijze gedaan, doch had tevoren uitdrukkelijk gesteld slechts voor een korte periode beschikbaar te zijn. Daarom verheugt het ons, dat één van onze jongere bestuursleden, drs. H. L. P. Leeuwenberg, zich thans bereid verklaard heeft de secretarisfunctie m.i.v. 15 augustus jl. op zich te nemen.

Drs. Leeuwenberg is als Chartermeester verbonden aan het Rijksarchief in de provincie Utrecht. Met hem doet tevens weer een professioneel historicus zijn intrede in het Dagelijks Bestuur van de vereniging; een reden te meer om hem hartelijk te verwelkomen. Zijn secretariaats-adres luidt p/a Rijksarchief, Alexander Numankade 201, Utrecht, tel. (030) 71 00 44.

Mevrouw Offringa danken wij zeer voor haar enthousiasme en toewijding. Zij heeft voor Oud-Utrecht steeds erg veel over gehad en blijft dit gelukkig volhouden, want haar bestuurslidmaatschap zal zij continueren.

Namens het bestuur,

A. H. R. Hoogezand

Reacties

Toponymen in Soest. Waterschap De Eem schrijft ons n.a.v. E. Heupers' artikel in het vorige nummer het volgende: Het waterschap De Slaag, waarvan reeds in 1639 sprake is, is in 1928 opgeheven en opgenomen in het toen opgerichte waterschap Beoosten de Eem. Het waterschap Beoosten de Eem is op zijn beurt per 1 januari 1973 opgeheven en opgenomen in het waterschap De Eem.

Zweesereng. In antwoord op de vraag omtrent Zweesereng van ons lid J. Braat, ontvingen wij twee reacties. Ir. J. D. M. Bardet bericht ons, dat

Wijziging secretariaat

Zoals bekend heeft - na het aftreden van dr. J. E. A. L. Struick - ons bestuurslid mevrouw E. L. S. Offringa-Boom het secretariaat van Oud-Utrecht tijdelijk waargenomen.

MAANDBLAD

oud utrecht

46e jaargang - nummer 7 - september 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
drs. H. L. Ph. Leeuwenberg, p/a Rijksarchief, Alexander Numankade 201, Utrecht, tel. (030) 71 00 44.

Penningmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gesl.).

Administratie:
Redactielid:

Contributie is minimaal per jaar f 20,-, gironr. 575520.
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mejr. drs. L. van Tongerlo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Sneijder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

Zweesereng op veel provinciekaarten voorkomt, maar het duidelijkst op de kaart van de Vrijheid van Utrecht, blz. 441 van de Tegenwoordige Staat, deel II en in deel 12, blz. 161 als een streek ten zuidwesten van de Vecht en behorende tot de heerlijkheid Zuilen beschreven wordt.

Mr. W. Ch. Groen raadpleegde het Aardrijkskundig Woordenboek van K. ter Laan, dat aangeeft dat Zweesereng een buurt is ten noordwesten van Utrecht, waar de spoorweg van Utrecht naar Amsterdam en het Merwedekanaal elkaar kruisen. Ook raadpleegde hij een kaart van Utrecht en omstreken, omstreeks de eeuwwisseling uitgegeven door J. van Druten. Daarop staat het gebied vermeld ten noorden van de Horstdijk en ten westen van de Lageweidsedijk, dit is dus ongeveer het huidige industrieterrein Lage Weide bewesten het Amsterdam-Rijnkanaal.

Sandwijkstraat

Het Bestuur van Oud-Utrecht heeft zich op 25 juni jl. schriftelijk gewend tot het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Utrecht n.a.v. berichten in de pers met betrekking tot de voorgenomen sloop van het huis Sandwijkstraat. Het wijst op de betekenis van dit monumentale huis en verzoekt met de meeste nadruk af te zien van sloop.

Driebergen-Rijsenburg

Binnenkort zal verschijnen „Driebergen en Rijsenburg. Hoe zij ontstonden en groeiden”, door Wim Harzing.

Bij vóór-intekening — voor onze leden tot 10 september — is het boek verkrijgbaar ad f 15,50, daarna kost het f 19,75. Men kan het bestellen bij de auteur: Dr. Schaepmanlaan 19, Driebergen-Rijsenburg.

Tentoonstelling

Op 14 september zal in Utrechts Gemeente-archief een tentoonstelling geopend worden over de geschiedenis van de lutherse, doopsgezinde en remonstrante gemeenten van Utrecht. Dit ter gelegenheid van het feit, dat de inventarisering van hun archieven voltooid is. Deze tentoonstelling zal ongeveer een maand duren.

Ledenvergadering

Noteert u alvast in uw agenda de datum 8 november voor de feestelijke ledenvergadering die gehouden wordt als afsluiting van ons jubileumjaar.

Theedrinken tussen steen- en panovens

De theekeopels aan de Vecht zijn iedereen bekend. Wij zien nog in onze gedachten enkele personen daar zitten en hoofse bewegingen maken. Het uitzicht over het kabbelende water werd nu en dan onderbroken door het verschijnen van een kleivletter of een praam vol steen bestemd voor verbouwingen en verfraaiing aan een van de vele buitenplaatsen.

Maar ook de Vaartserijn heeft theekeopels gekend. Een vooral uit de Patriottentijd kan dit illustreren. Op 9 mei 1787 rukten Utrechtse Patriotten uit om Staatse troepen in Vreeswijk aan te vallen. Vol goede moed marcheerden zij langs de Vaartserijn; een van hun officieren „riep opgewekt naar enkele kennissen die aan de overzijde van de Vaart buiten thee dronken: „Bonsoir dames en heren wij gaan de soldaten eens bezoeken”.”(1).

Als tastbare herinnering aan die tijd staat bij een rijtje huisjes aan de Oude Kerkweg te Utrecht, nog net zichtbaar vanaf de Julianabrug, naast het huis van de familie Stekelenburg een theekeopel. Deze was vroeger eigendom van de „ovenheer” Ridder van Rappard en stond toen aan de Vaartserijn. Maar door de aanleg van de brug is hij verplaatst en nu is hij gedegradeerd tot een soort „afvalhok”.

„Ovenheren” waren eigenaars of pachters van een steen- of panoven. Zij werden zo genoemd omdat zij zich ver boven het „gewone volk” verheven achtten en graag de adel nadeden. Ze waren er financieel vrij goed aan toe (2). Vooral na 1840 schoten pan- en steenbakkerijen als paddestoelen uit de grond. De behoefte nam toen door stadsuitbreidingen en export sterk toe.

Lastig

Ridder van Rappard was een voornaam en lastig heerschap. Doordeweeks kon men hem tegenkomen met een wandelstok met zilveren knop; 's zondags zwaaide hij er een met een gouden knop. Als oud-pannebakker Jan de Vries gaat vertellen over Ridder van Rappard, dan blijkt dat er ook toen al kattenkwaad uitgehaald werd, wat de ouders maar toelieten omdat er toch weinig aan

te doen viel. Natuurlijk was het een sport om zo dicht mogelijk bij de koepel te komen, naar binnen te gluren en lawaai te maken, tot ergernis van de „ovenheer“. Deze greep dan in en strafte zo'n knaap uit het werkvolk door hem een half uurtje in de hoek van de theekoepel te zetten.

De dochters van Ridder van Rappard waren in de ogen van die „schoffies“ als „engelen“ zo blank en zo mooi gekleed met zacht ruisende kleding. Schoffies' eigen zusjes of vriendinnetjes had een heel ander leven. Al vroeg moesten zij mee helpen, zoals stenen keren, maar ook stenen dragen, alles op hun blote voetjes. Wie begin juni de tv-film „De Steenbakkers van Columbia“ heeft gezien, zal er nog door huiveren. Ieder lid van de familie hielp mee, immers hoe groter de familie was, hoe groter het inkomen, wat hard nodig was voor de barre winterdagen want dan stond het werk stil. Een onbedoeld voordeel daarvan was dat de kinderen in de wintermaanden tenminste onderwijs kregen. Dichtbij, „op het schrale end“, stond het schooltje van Meester W. G. v. d. Hulst (3).

Velen hadden een bijnaam. Oude vrouw Zuidam die als het ging regenen snel enkele mannen moest optrommelen om de stenen met rietmatten af te dekken, werd „de Heks“ genoemd. De vader van Jan Stekelenburg Sr. heette al „de Raaf“, Jan Stekelenburg Sr. zelf „de oude Raaf“ en Jr. nu „de jonge Raaf“. „De oude raaf“ heeft na het overlijden van Ridder van Rappard, in 1920, de zorg gehad over de theekoepel en gedacht aan vervlogen jaren, aan de grote brand bij de Gebr. Ravensteijn in 1904 (4) en aan de molen van Boerenboom in Utrecht, waar nu de Volkerakstraat is. Daar dichtbij lag de oven van Van Wijngaarden, (vroeger een oven van Ravensteijn) met een heren-

Excursie

Boottocht langs de Vecht op 8 september.

Voorlopig programma: Ontvangst te Maarssen, met zo mogelijk, bezoeken aan Gunterstein en de hervormde kerk te Vreeland.

Vertrek: 9.30 uur vanaf de Galeries Modernes, thuiskomst ong. 17.00 uur.

Kosten: f 10,- per persoon.

Aanmelding: De Discus, Minrebroederstraat (niet telefonisch) vanaf 21 augustus tot en met 1 september. Ook per giro is aanmelding mogelijk, op rekening 575520 t.n.v. Penningmeester Oud-Utrecht (per bestelling f 0,50 extra voor toezending kaarten). Het definitieve programma is tegelijk met de kaarten verkrijgbaar.

De consumpties zijn voor eigen rekening. Aan boord zijn dranken verkrijgbaar. Eventueel kunt u uw lunch meenemen.

huis dat opzij aan de Rijnsloot (5) ook een theekoepel had. Op het punt waar de weg zich versmalt, was eens het bekende „brugje van Weener“ (6), ook al een pannebakkerij, een van die vele! (zie bijlage).

Verdwenen

De ovens verdwenen één voor één, slechts „Westraven“ is overgebleven. Weeners oven „De Keizer“ heeft nu plaats gemaakt voor een school. De „Keizer“ had een gemalin, „De Keizerin“; deze „woonde“ ver weg in Vianen, maar Weener fungeerde als „eigenaar“ en „postiljon d'amour“ tussen beide. Ze hadden ook een kind. Deze oven stond in Oud-Zuilen en heet „Zonlust“. Hopelijk wordt deze complete oven nog eens „geadopteerd“ door de Historische Kring Maarssen en met steun van Gemeente en Rijk tot een museum omgevormd.

De theekoepel, nu zonder rieten dak en luiken, wordt vertroeteld(?) door „de jonge Raaf“ en is zo langzamerhand het enige dat is overgebleven van de jaren van weleer en van het theedrinken tussen steen- en panovens aan de Vaartserijn.

F. H. Landzaat

(met dank aan de heer G. Smilda voor zijn advies.)

Noten

1. A. van Hulzen, *Utrecht in de Patriottentijd (Zaltbommel, 1966)*, 269.

2. Vaak waren zij van geslacht op geslacht als pan- of steenbakkers de maatschappelijke ladder opgeklommen, via een goed huwelijk en financiële steun. Zo vermeldt een „Gilde-Brief” uit 1687 reeds namen als v. d. Schroeff en Plomp; nog in onze eeuw vinden wij deze namen terug in Utrecht en Oud-Zuilen; hele families emigreerden uit Woerden (De Pannebakkerijen) om aan Vecht en Vaartserijn hun brood te verdienen. De sfeer en omstandigheden waren praktisch gelijk, dichtbij een grote stad, omgeven door weilanden, boeren, een eigen wereldje, met een eigen taaltje; ook in de „Pannebakkerijen” sprak men iets anders, maar ook in en buiten de Tolsteeg te Utrecht was het ruwer en met andere klemtoon.
3. Zie diens De boom groeide, p. 72 : „door alcoholisme, inteelt en overmatige arbeid innerlijk verzwakt en intellectueel van een bedroevend laag peil”; hij verwijst daarvoor ook naar zijn Herinneringen van een schoolmeester.
4. „1661 Westraven 1961”.
5. De Rijnsloot, ook wel de Westravensche wettering genoemd, werd gebruikt als vletsloot, waarvoor de Iutphaaseweg doorgraven moest worden.

6. Dit brugje lag bij de oven van Weener, zie het N.U.D. van 29-1-1955.

Bijlage

Staat der voornaamste fabrieken in 1856 te Utrecht, ontleend aan het provinciaal verslag over dat jaar: J. Schillemans Pan- en Vloertegelbakkerij, Buiten Tolsteeg. J. Gerlings Steenbakkerij; Catharijnesingel. G. Munnicks van Cleeff Steenbakkerij; Vaartserijn. Wed. Rose en Zn. Steen- en Pannebakkerij; Philosophislaantje (Kruisvaart). Later, zo na 1860, kwamen er meer ovens bij; de Vaartserijn was bij uitstek gunstig voor het vervoer, en tevens zorgden de omliggende landerijen voor „beste steenaarde”.

Ovens aan de Vaartserijn, in willekeurige volgorde: De Zonnebloem, Oven van Weener, Oven van Jacatra, Oven van Steenis, De Nieuwe Oven, De Keizer, Oven van Snoek, Oven van Arkel, De Jodenoven, De Liesbosch van Mijnlieff, Oven van Wijngaarden, Oven van Ravestein, Oven van Wenting, Oven van Hoeke, Oven van Stuifzand, Oven van Mijnlieff (bij Rotsoord). Wie weet er nog meer te noemen?

UTRECHTS ONBESTORVEN VERLEDEN IV

Op mooie dagen zitten op de café-terrassen aan het Vredenburg in de ochtendzonschijn en in de middaguren vele bezoekers. Zij zitten daar, drinken koffie, thee of een drankje en staren voor zich uit of naar elkaar of naar hen die het terras haastig passeren, zwoegend voor hun dagelijks brood. Toch is het niet altijd zo, dat bezoekers van zulke terrassen hun tijd uitsluitend verlum-

de stad, onderging en ondergaat vele veranderingen. Reeds lang verdwenen is de brede poort die doodliep op een gebouw waarin gevestigd was het venduhuis van Bresser. Daar werd van alles geveild, soms heel fraaie en bijzondere dingen.

Die zaak van Bresser had altijd iets aparts. En tijdens de kermisweek, die elf dagen na de eerste woensdag in de maand juli aanving, als het gehele Vreeburg herschapen was in een groot pretpark, had Bresser ook zijn kermisattractie en kon men in het venduhuis „de dame met de baard” of „het kalf met de vijf poten” bewonderen.

In 1908, op 25 september, kwam de heer Bresser met het nieuwste wereldwonder de cinématographe met de levende beelden, de bioscoop!

Een aantal jaren voordien werden op het witte doek reeds korte filmpjes vertoond op de kermissen in speciale bioscoop-tenten. Tot de bekendste exploitanten van zo'n bioscoop tent behoorden Albert Frères; Desmet en Willy Mullens. Zo was dus de eerste bioscoop die onze stad rijk werd, gevestigd aan het Vredenburg; ingang door de lange poort, tot achter de huizen van het Vredenburg. Daar stond dwars op de binnenplaats

Bresser

melen. Zeker er wordt wel veel gebabbeld, maar ook zakelijke gesprekken worden gevoerd en gebeurtenissen verhaald die, samengevat, iets vertellen over de tijd die nog niet zo heel lang achter ons ligt.

Hart van de stad

Het Vredenburg, van oudsher reeds het hart van

het zaaltje, met midden ervoor een houten kassa alwaar entree-biljetten verkrijgbaar waren; ter weerszijden dan ingangen naar de zaal. Het was prettig toeven in dit „huiselijke“ zaaltje waar de, nog steeds, stomme films muzikaal geïllustreerd werden door een trio bestaande uit pianist, violist en cellist.

Maar de veilinghouder-bioscoopexploitant, de heer R. Bresser, was zijn tijd vooruit. Terwijl vele bioscopen het nog deden met verklarende teksten op het witte doek, engageerde hij als explicateur Louis Hartloper. Een acteur die zich volkomen vereenzelvigde met de personen op het witte scherm. Kwam bijv. in de film een droevig moment voor, dan brak hij tijdens het voordragen van zijn tekst ook oprecht in snikken uit.

De geluidsfilm

Evenwel, de filmtechniek ging met rasse schreden vooruit en de charme van die toch wel primitieve eerste voorstellingen ging tot het verleden behoren. Ook de tijd van Louis Hartloper en van de stomme film raakte voorbij. In 1928 begon immers de zegetocht van de geluidsfilm.

De Bresser-bioscoop – zoals deze in de volksmond werd genoemd – volgde de techniek op de voet. Na enige in- en uitwendige verbouwingen staat daar nu sedert 1937, aan de oostzijde van het Vredenburg, een modern theater. Alleen de oudere generatie weet dat het ging van Venduhuis via Bresser-bioscoop naar Vreeburgtheater en dat op deze plaats in september 1973 vijfenzeestig jaar achtereen rolprenten werden gedraaid. Een ouderdom die voor 'n werknemer „functioneel leeftijds-ontslag“ zou betekenen.

Maar voor de Bioscoop Vreeburg, dit theater met die aparte sfeer, is het slechts een getal dat verlangen opwekt naar een bestaan van driekwart eeuw. Voor de directie moet het ongetwijfeld een voorrecht zijn om reeds vijfenzeestig jaar deel te hebben aan de cultuurgeschiedenis van Utrecht.

W. F. van Schaverbeke

Bronnen:

Mededelingen van tijdgenoten.
Kranteknipsels van 1928 en 1951.

Eenen Lindenboom

In de Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar 1811, deel II, p. 67-88 staat de volgende ingezonden brief:

Onlangs in de omstreken van Utrecht wandelende, zag ik eenen Lindenboom van eene ongemeene dikte, hebbende op de hoogte, daar men hem, 'er

voor staande, omvademen kan, 15 voeten 5 duimen, en onder op den grond 22 voeten en 1 duim, Rijnlandsche maat, in den omtrek. Hij scheen nog tierig te groeijen, was van eene aanmerkelijke hoogte, digt van takken, tamelijk gaaf van stam en naar het scheen niet hol; de onderste zware takken waren echter aanmerkelijk ingekort; dit was ettelijke jaren geleden geschied, waarschijnlijk, omdat de boom teveel plaats beschaduwde. Voor dien tijd kon men'er, naar ik vernam, van den grond af langs die uitgebreide nederwaarts hangende takken, inklimmen. Deze boom staat omtrent een half uurtje buiten die stad, aan de linker zijde van de Roöbrug, als men naar den kant van Zuilen gaat, een eindje landwaarts in, en aldaar in eenen boomgaard, ter plaatse, alwaar voorheen een Karthuizer Klooster stond, thans eene boeren Hofstede, welke nog de Certosa heet. Deze boom is hier dan ook onder den naam van den Monnikenboom bekend, moet, naar men veronderstelt, ten minsten 300 jaren oud zijn, en schijnt in het midden van eene binnenplaats van het Klooster gestaan te hebben, blijkens de muren en kelders, waarvan de overblijfsels eenige jaren geleden in den grond nog zichtbaar waren.

Daar 'er, voor zoo veel ik heb kunnen nagaan, nergens melding van dit merkwaardig gedenkteken der natuur gemaakt wordt, zend ik u dit berigt, ten einde het in uw geacht Weekblad te kunnen mededeelen.

22-7-1811. A. v. d. W.

(medegedeeld door P. 't Hart)

De Jubileumrondvlucht op 9 juni j.l. is een geweldig succes geweest. Eén onzer leden bracht haar enthousiasme als volgt onder woorden:

Een bus- en vliegtocht
die er zijn mocht.
Een kort woord van dank;
alles was van de bovenste plank.

Het trekpad langs de Kromme Rijn tussen Wijk en Cothen

Door het voormalige waterschap het Gemeeneland van Wijk bij Duurstede slingert zich sedert vroeger tijden de Kromme Rijn, eens een machtige rivierarm, thans een gekanaliseerde waterloop die bij Wijk bij Duurstede door een duikersluis met de Rijn in verbinding staat.

De Kromme Rijn loopt van Wijk naar Utrecht en staat daar in verbinding met de Oude Rijn en de Vecht. Nog steeds is er een weinig scheepvaart voor vaartuigen tot 30 ton. De belangrijkste functie is tegenwoordig de natuurlijke afwatering voor bijna 17.000 ha land. Even ten noorden van Wijk bij Duurstede neemt de Kromme Rijn de Amerongse Wetering op, bij Cothen de Cothor Grift (grift = graft = gracht van graven) en verder naar het noorden de Langbroeker Wetering met de Gooier Wetering als zijtak.

Binnenvaart

In vroeger tijden vormde de Kromme Rijn een belangrijke verbinding voor de binnenvaart naar Utrecht. Toen liep langs de oostzijde van de Kromme Rijn een jaag-, lijn- of trekpad voor de schuiftenvoerders om daar hun paarden langs te drijven, te jagen. Veelal zat de schipper te paard en werd daarom dan ook wel „het jagertje” genoemd, mede omdat dit „jagen” te paard om de schuit te trekken dikwijls aan zijn minderjarige zoon werd overgelaten. Vandaar ook dat in plaats van Trekpad de naam Jaagpad in verschillende streken voorkomt langs waterwegen, zonder dat die naam met jagen op wild te maken heeft.

Het Trekpad langs de oostzijde van de Kromme Rijn kwam eind 1670/begin 1671 tot stand nadat de vroede vaderen van Wijk, de landeigenaren en pachters, de vroedschap van Utrecht en de Gedeputeerde Staten er circa 20 jaar over geruzied hadden.

Ouder

Een andere thans nog bestaande Trekweg is veel ouder. Deze werd aangelegd toen daar ter plaatse nog een afsplitsing liep van de grote rivier noordwestwaarts van de Steenstraat in Wijk bij Duurstede in de richting van Cothen.

Later geraakte die zijarm door dichtslibbing in onbruik. De naam Trekweg is echter gebleven. Men maakt hier wel eens de vergissing, dat de tegenwoordige Trekweg een verbastering zou zijn van (U)trec(htse)weg of Trechweg, maar dat komt

doordat men niet meer weet, dat langs die Trekweg ook eens een watergang liep.

Het Trekpad waar het in dit artikel om gaat, loopt langs de oostelijke oever van de Kromme Rijn en is veel jonger. Het traject van Wijk tot Cothen liep o.a. over het bezit van Willem de Renesse van Baer baron van Gendt en ressorteerde onder het waterschap het Gemeeneland, onder de jurisdictie van Wijk en tevens de supervisie van de stad en Gedeputeerden van Utrecht¹⁾. Uit de stukken blijkt, dat het pad werd „gemaect tot een peerdt padt”. O.a. de pachters van de heer Van Gendt verklaarden „dat het selve padt niet sal wesen nadeeligh aent voorscreven goet (bedoeld wordt het bezit van baron Van Gendt) maer (tot) merckelik gerijff ende dienstligh ten aensien vant acces van ons pachters”²⁾.

Ogenschijnlijk was hiermede alles koek en ei, doch om niet nader bekende redenen kwam er een kink in de kabel en kreeg men onenigheid die zich aanvankelijk ernstig liet aanzien. Baron Van Gendt had met anderen, o.m. Floris Borre van Amerongen, landcommandeur der Ridderlijke Duitse Orde van de Balije in de Nederlanden gevestigd te Utrecht, de Vrouwe van Blauhuys en de Heer van Brakel landbezit aan de noordzijde van de Kromme Rijn tussen „Cotens Gerecht ende Wyck te Duerstede”.

Deze gezamenlijke landeigenaars maakten bezwaren tegen de aanleg van de Trekweg op grond van het feit, dat Wijk niettegenstaande hun protest toch was doorgestaan met de aanleg van het zandpad en het leggen van „vonders, heulen (bruggen) en clapheckens”³⁾. Zij beriepen zich „als Leenmannen ende Vasallen” van de Staten van Utrecht erop, dat zij „bij eede verplicht sijn, ge(en) infractie t' laten geschieden in U Edel Mogenden regalia (heerlijke rechten) ende leengoederen”.

Geweld

Dit was te bewijzen aan de hand van „de wetten ende plaecaten vande Bischoppen ende Keyser Carel (V)”. 't Recht op het aanleggen van een „Treckpadt” kwam volgens hen alleen de „Edel Mogenden”, de Staten van Utrecht toe en dus had de Magistraat van Wijk daar niet over te beslissen. Zou deze er toch mee doorgaan, dan zouden de landeigenaren zich genoodzaakt zien, op grond van de oude resoluties, zelf het recht

in handen te nemen en zo nodig „t' selve met geweld te beletten”.

De pap wordt echter nooit zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Zo werd het geschil tussen de landheren met Wijk en Utrecht bijgelegd, gezien de volgende ongedateerde „acte obligatoir”, die op rond 1672 gesteld kan worden, waarvan de volledige transcriptie luidt:

„Wij ondergescreve, verstaen hebbende dat de Heeren Regierders der Stadt Wijk sijn geresolveert het Treckpadt langhs den Crommerhijn van Wijk tot Cothen te leggen aende Oostsijde, mits dat de eijgenaers langhs de Westsijde het selve padt souden maecken ende onderhouden, soo beloven wij het voorscreven padt ider, voor soo veel wij daer langhs te sijn geerft te maecken ende onderhouden ende het selve op te leveren tot love (= een vrijwillig aangegane verplichting) vande Heeren vande Schouw tot voorscreven padt gecommiteert daer onder (ver)bindende onse personen ende goederen tot submissie als nae Reghten.

(w.g.) Alard Zoudenbalch”.

Aldus kwam na vele strubbelingen, welke reeds vanaf 1651 liepen, eindelijk het Treckpad langs de Kromme Rijn tot stand, ondanks veel dwarsdrijverij van de grootgrondbezitters, o.a. door het aanplanten en vervolgens verplicht rooien van de wilgen, evenzo het opruimen van de op verschillende plaatsen geplante doornheggen en doorn-takken, welke laatste tot ongerief in het bijzonder voor de schuitenvoerders en schippers, over de weg waren gelegd. Zelfs werd „een plancke huysken” als obstakel op het land van Joncker Daniël de Ridden van Rijnesteijn gesloopt, nadat hij voor het bouwen daarvan was beboet⁴⁾.

Men meende nog wel feodaal te kunnen optreden als in de middeleeuwen en zich op oude privileges te kunnen beroepen, doch de heren „Regierders” dachten daar anders over. Die tijd was voorgoed voorbij en de overheid liet zich niet dwingen. Het treckpad werd aangelegd in de jurisdictie van Wijk met voorkennis en goedvinden van haar Ed. Mog. Gecommitteerden en Gedeputeerden van Utrecht. „De heren Borgermeesters bij dese gelast de Stad van Wyck aengaende het leggen van dit pad ter vergaderen vande gemelde Heeren Gedeputeerden te helpen maintaineren” (= handhaven, te helpen bevorderen)⁵⁾.

Zo werd na 20 jaren tegenwerking en plagerij de „koude oorlog” over het jaagpad langs de Kromme Rijn in der minne geschikt tussen Ridderschap en Steden. Een „oorlogje” met obstakels en prikkels dat niet in de geschiedenisboeken wordt vermeld, doch thans uit het stof der eeuwen aan het licht is gebracht en aan de vergetelheid ontrukkt.

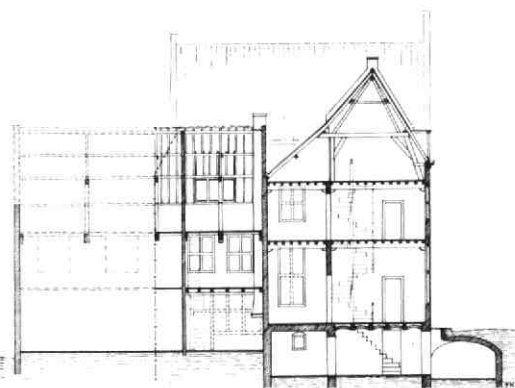
H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp

Noten

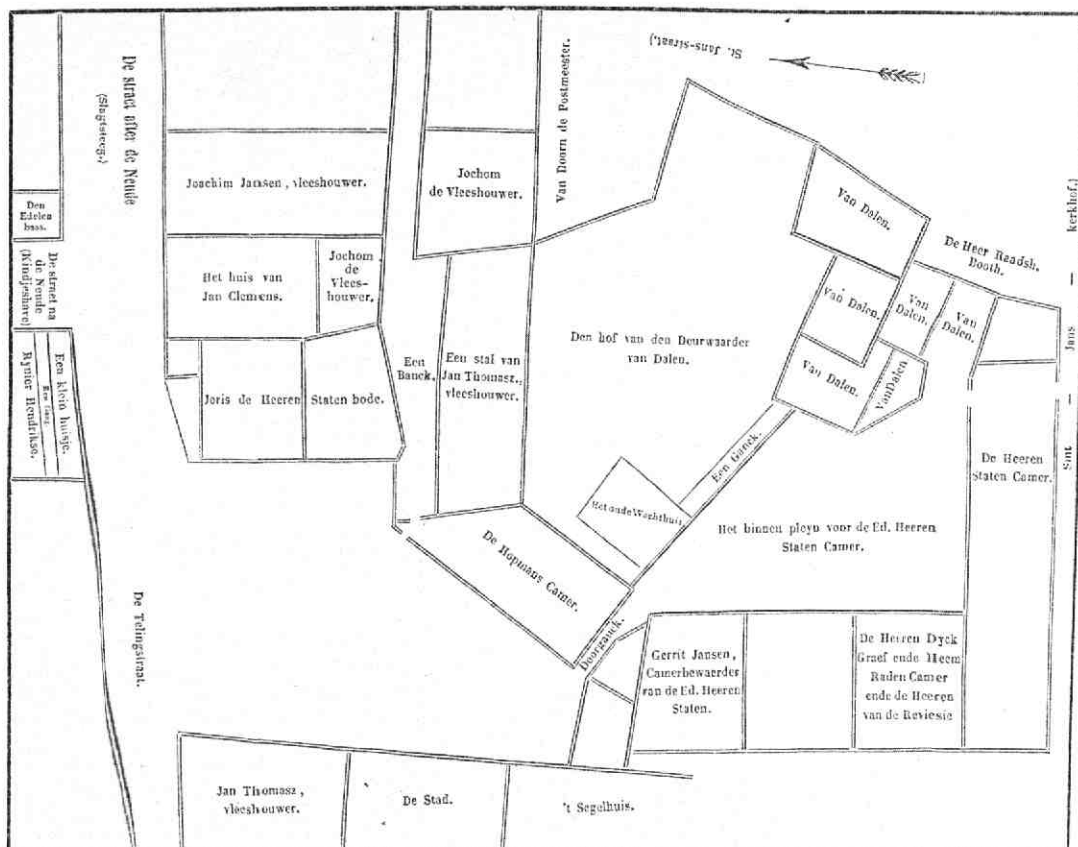
1. Zie het extract uit de Resoluties van de Vroedschap der stad Utrecht van maandag 18 dec. 1671 in het oud-gemeentearchief van Wijk bij Duurstede, omslag 75 d(25).
2. Verklaring van 18 dec. 1671, ondertekend door: A. van Ossenberch, (procureur); Claes Bud-ding; Dierck Aelbertse(n) van Inghen; Willem Vermerten; Willem Adriaensz. van Noort (pach-ters).
3. Oud-gemeentearchief van Wijk bij Duurstede inv. nr. 75.
4. Arch. no. 75, omslag d(25) van het Gemeene-land.
5. Gedateerd 18 dec. 1671; bron: volgens een extract uit de resoluties van de Vroedschap der stad Utrecht; arch. no. 75, omslag d(25) van het Gemeeneland. Gedrukte inventaris aanwezig te Wijk bij Duurstede.

Aanvulling Centrum 't Hoogt

In ons vorige nummer hebben wij u in het vooruitzicht gesteld de publikatie van de zeer informatieve plattegrond van 't Hoogt, getekend in 1643 door Ruysch. Nu wij toch de gelegenheid hebben terug te komen op het artikel betreffende 't Hoogt, drukken wij tevens af een foto van Hoogt 6 in de toestand van juli 1951 en een verbeterde tekening van een doorsnede door Hoogt 4, 6 en 6A, een reconstructie van de 17e eeuwse toestand.

Doorsnede door Hoogt 4, 6 en 6A. Reconstructie van de 17e eeuwse toestand. Schaal 1 : 400.

▲
Platte Gront tekening van verscheiden Erven, Gangen, Straten, Huijsen ende Hoven, gelegen alhier binnen Utrecht, ende sijn bij mijn ondersz. Lantmeter gemeeten ende op de cleijne mate gebracht, door Last van den Heer Johan van der Nijpoort, oudt Burgemr. der voorschr. Stadt. Actum den 19 Juny 1643. Was getekend: Ruysch. (Uit: N. van der Monde: Beschrijving . . . der stad Utrecht).

▲ Hoogt 6 (rechts 6A, achter Slachtstraat 1 en 3). Dit pand is de kiem geweest waaruit geleidelijk het restauratieplan voor het Centrum 't Hoogt gegroeid is. Toestand juli 1951.

LEDENVERGADERING

Het bestuur van de Vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden uit tot het bijwonen van de najaarsledenvergadering op **donderdag 8 november** om 19.30 uur in het **Academiegebouw, Domplein 29**.

Agenda

1. Opening.
2. Notulen van de ledenvergadering van 20 maart 1973.
3. Rekening en verantwoording van de penningmeester met verslag van de kascommissie (mev. M. A. Asselberghs, mr. J. W. C. van Campen en mr. A. Rutgers).
4. Verkiezing van een nieuw bestuurslid wegens het aftreden van de heer J. C. van der Laan. Het bestuur stelt als nieuw lid voor de heer D. A. Belderbos. Namen van eventuele tegenkandidaten kunnen schriftelijk worden opgegeven bij het secretariaat vóór 6 november.
5. Benoeming van een nieuw lid van de kascommissie wegens periodiek aftreden van mev. Asselberghs.
6. Wat eventueel nog ter sprake kan worden gebracht.
7. Rondvraag.
8. Sluiting.

Na afloop van de vergadering en daarop aansluitende koffiepauze, zal dr. P. H. Kylstra om 20.45 uur een voordracht houden over de voor de geschiedenis van Utrecht van het midden van de vorige eeuw zo belangwekkende figuur prof. F. C. Donders.

Hierna zal hij voor de aanwezigen een rondleiding verzorgen door het Universiteitsmuseum, gevestigd Trans 8.

Excursies

Voor de Vecht-excursie was de belangstelling groter dan de boot zitplaatsen had. Daarom zal een dergelijke excursie worden **herhaald** in mei. In de eerste plaats voor de **teleurgestelden**.

Nadere gegevens volgen nog. In **november** wordt in het **Gemeente Archief** een tentoonstelling gehouden van de plantsoenaanleg door architect Zocher op de Utrechtse stadswallen. Een doctoraalscriptie van studente M. Claessens is de aanleiding tot deze expositie, die verder mede wordt voorbereid door mev. drs. A. Becker-Jordens en de heer R. de Vries van het Gemeente Archief. Op **dinsdag 13 november**, 20.00 uur zal een van de medewerkers onze leden een nadere toelichting op de expositie geven op het **Gemeente Archief**, Alexander Numankade 199. Bij grote belangstelling zal een tweede rondleiding worden gehouden.

Verder zal in **december/januari** in het **Centraal Museum** de tentoonstelling „Oude huizen in Utrecht” worden gehouden als afsluiting van de jubileumviering. Aan alle bouwkundige aspecten van oude huizen zal aandacht worden besteed. De fragmenten, aanwezig in het Centraal Museum en te zien op de expositie, zullen worden aangevuld met foto's van nog bestaande huizen in Utrecht. Wij komen er op terug.

MAANDBLAD **oud utrecht**

46e jaargang - nummer 8 - oktober 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter: Secretaris:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
drs. H. L. Ph. Leeuwenberg, p/a Rijksarchief, Alexander Numankade 201, Utrecht, tel. (030) 71 00 44.

Penningmeester:

J. C. van der Laan, Tuindorppweg 74, Maarn, tel. (030) 31 50 70. (De Discus, ma. gest.).
Contributie is minimaal per jaar f 20,-, gironr. 575520.

Administratie: Redactielid:

mev. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mev. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Sneijder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

Het Kerkplein van Rijsenburg

Ter gelegenheid van de officiële ontvangst van Oud-Utrecht door de Gemeente Utrecht op 9 maart jl., sprak onze toen scheidende voorzitter, de heer Temminck Groll, over de oorspronkelijke doelstellingen van onze vereniging, namelijk „de liefde voor Utrecht als stad. In latere jaren is dit uitgebreid tot de gehele provincie”. En daarna volgde de opmerking die erop neerkwam, dat er toch nog wel discrepantie bestond tussen stad en provincie. Hij sprak de hoop uit, dat hierin verandering zou komen.

Later, bij de viering in het Spoorwegmuseum, sprak onze nieuwe voorzitter, de heer Hoogezand, woorden van gelijke strekking.

Om hen bij dit loffelijk streven behulpzaam te

zijn, roep ik de belangstelling bij u op voor het Kerkplein te Rijsenburg, dat reeds in 1967 door CRM tot beschermd dorpsgezicht werd verklaard. In 1971 heeft de gemeente Driebergen-Rijsenburg hierover een hearing gehouden, maar sindsdien is er nog steeds niets gebeurd en is alles in de verloederde toestand gebleven.

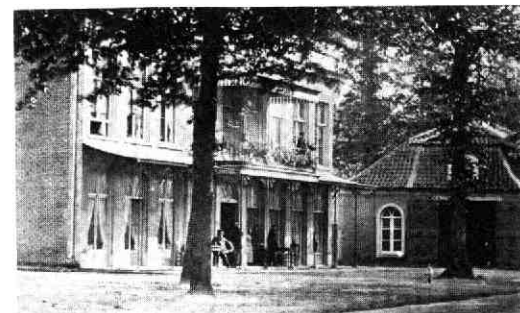
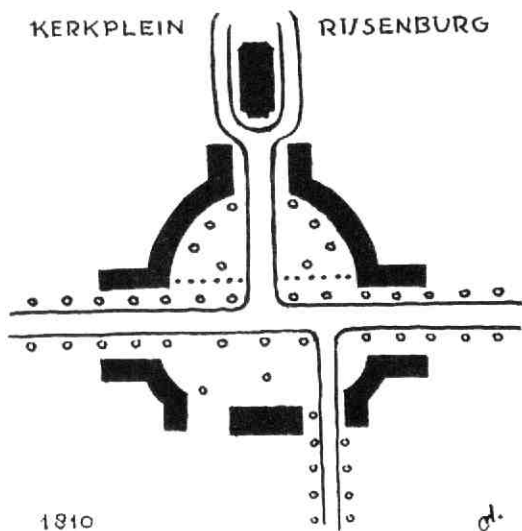
Ik vestig uw aandacht op de mooie gave conceptie van beslotenheid van dit plein, zoals blijkt uit de plattegrond van 1810. Kerkplein en kerk enerzijds, herberg en flankerend huis en stalgebouw anderzijds, vormden een prachtige omsluiting van de dorpskern. De doorsnijdende „landweg naar Utrecht” vormde daarvoor geen enkele belemmering, omdat er immers weinig verkeer was.

Het Kerkplein te Rijsenburg omstreeks 1900.

Het Kerkplein op 31 maart 1973 ...

rende verkeer scheuren veroorzaakt in de funderingen van de kerktoren. Trouwens, deze kerk en toren staan bij hun leven te verrotten, ondanks de toegezegde (maar nog steeds niet gerealiseerde) hulp door Rijksmonumentenzorg.

Nu heb ik al aan verschillende instanties het plan voorgelegd om alle gemotoriseerde verkeer over het Kerkplein — uitgezonderd voor rouw- en trouwdiensten in de kerk uiteraard — te verbieden; alsmede een absoluut parkeerverbod.

Het doorgaand verkeer kan gedirigeerd worden langs Buzziburglaan, Engelenburg, Damhertlaan enz. en dus niet via Drieklinken, Rijsenburgse Steech (kleuter- en basisschool).

Als alternatieve parkeerplaats is ruimte waar vroeger een alleraardigste waterpartij was, maar die door de permanent lage waterstand niet meer te herstellen is. Thans is het een ten hemel schreiende smeerboel, een eldorado voor muggen, ratten en ander ongedierte. En dat in het centrum van ons dorp. Het is gelegen tussen hotel 't Wapen van Rijsenburg en het voormalig seminarie terrein.

Mijn voorstel is nu: rioleer voor zover nodig, rooi wat hout aan de hoge seminariekant en gooi die hoge wal over dat aan te brengen riool heen; niveleer het geheel en maak daar een royale parkeerruimte van (oppervlakte van 3000 tot $\pm$ 7000 m²). Ingang voor auto's via Diederichslaan achter de huizen om en een voetgangersuitgang op de Rijksweg (trottoir) voor het winkelend publiek. Uiteraard moet er dan een bebakening groen-rood licht komen met drukknop (zoals bij de Traay).

Indien het Kerkplein voor alle verkeer gesloten wordt, zou Rijkswaterstaat misschien genegen zijn tot een soort „ruilverkaveling”, namelijk als tegenprestatie toe te staan dat de nieuw te creëren parkeerruimte vanaf de Rijksweg toegankelijk wordt.

Ons Kerkplein kan dan weer met bomen beplant worden, het plaveisel kan dan gemaakt worden op de wijze als voor het Slot te Zeist, in plaats van de huidige Drentse zwerfkeien en zuurkoolstenen. En in een niet te verre toekomst zie ik ook de gevels der huizen van het Kerkplein nog eens in hun oude staat teruggebracht met subsidies van rijk, provincie en gemeente.

Al ben ik al oud, toch zou ik dit nog graag beleven. Op allen die hierbij de helpende hand zouden kunnen reiken, doe ik hierdoor een allerdringendst beroep.

Rijsenburg

Wim Harzing

De Dorpsstraat van Rijsenburg anno $\pm$ 1887.

Verloederde waterpartij tussen 't Wapen van Rijsenburg en het voormalige Seminarie terrein, anno 1973.

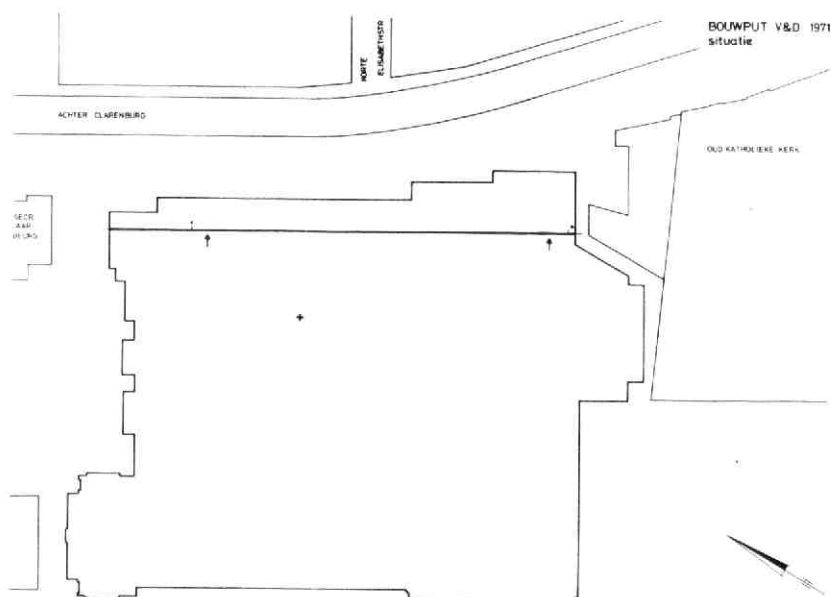
„t Wapen van Rijsenburg” met Koetshuis, $\pm$ 1845.

De verdwenen Rijnloop (I)

Waarnemingen in de bouwput van V & D Achter Clarenburg

In de lente van 1971 werden op initiatief van amateur-archeologen in een bouwput voor Vroom & Dreesmann tussen Achter Clarenburg en de gedempte Catharijne Singel (Rijnkade) een aantal archeologische en bodemkundige waarnemingen gedaan, waarvan tot op heden alleen die van de

dat met publikatie diende te worden gewacht tot ook het Geologisch Instituut der Rijks Universiteit te Utrecht met zijn verslag gereed en de radio-koolstof datering van de visfuij door het Natuurkundig Laboratorium van de Rijks Universiteit te Groningen bekend zouden zijn.

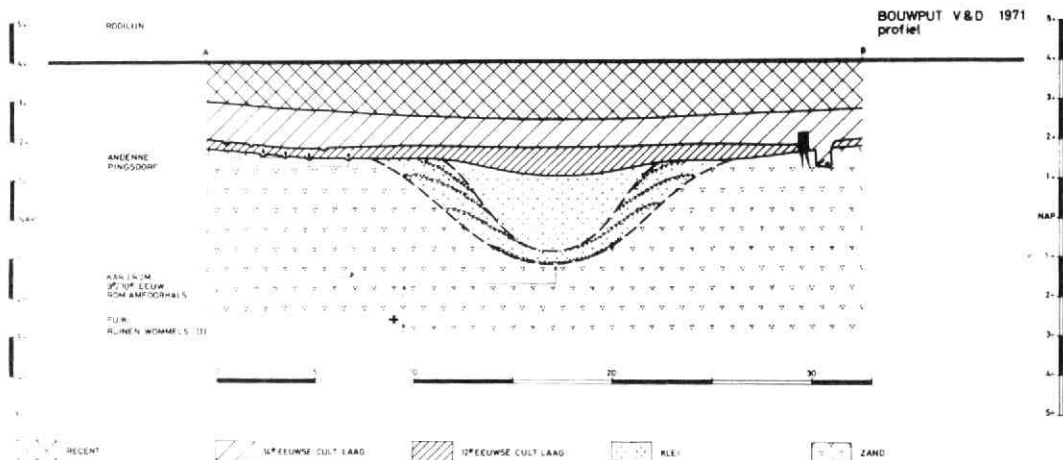
eerste fase van de ontgraving — de fundamenteën van middeleeuws muurwerk betreffend — zijn gepubliceerd 1).

De in het volgend stadium van diepere ontgraving aan het licht gekomen voormalige Rijnbedding en de vondst van een visfuij en aardewerk uit de prehistorie(?), de Romeinse Keizertijd en de Vroege en Late Middeleeuwen vormden belangrijk kranten-nieuws, maar het bleek niet direct mogelijk een afgerond wetenschappelijk verslag uit te brengen over de door verschillende officiële instellingen verrichte onderzoeken.

In het intern aan de Gemeente Utrecht uitgebracht voorlopige rapport vanwege de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort en het Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam werd dan ook gezegd

Afb. 1. Plattegrond bouwput met de loop van de verlande Rijn en het profiel (A-B) van afb. 2. De vindplaats van de fuij is aangegeven met een kruisje. Tek. I.P.P.

Thans is dit het geval en inderdaad is het pas nu mogelijk definitief orde op zaken te stellen. Van een dagelijkse begeleiding van de graafwerkzaamheden door een stadsarcheoloog (eerst aangesteld op 1 februari 1972) was toen nog geen sprake en de gemeente, namens wie de stadsarchivaris dr. J. E. A. L. Struick coördinerend optrad, moest improviserend gebruik maken van de toevallig beschikbare krachten der professionele instanties. Van deze heeft het Geologisch Instituut — het zij hier met erkentelijkheid vermeld — de basisgegevens aangedragen, waaraan de archeolo-

gische vondsten en de betreffende dateringen gekoppeld konden worden.

Wij mogen hiervoor verwijzen naar het uitvoerig gedocumenteerd, gestencild verslag over het sedimentologisch veldwerk van de hand van mejuffrouw D. E. C. Dominicus en de heer J. H. van den Berg, uitgevoerd o.l.v. dr. J. R. Boersma.

In hun verslag tonen de auteurs aan dat de in de bouwput 2.50 m beneden het straatniveau ontsloten rivierafzettingen deel uitmaken van een grote meander van de Rijn die blijkens vroegere waarnemingen gelopen moet hebben van de Kromme Nieuwe Gracht, Minrebroederstraat, Ganzenmarkt over de bouwputten Achter Clarenburg en Westerstraat naar het Centraal Station (de laatste twee waarnemingen eveneens van 1971). In de geschiedenis van deze rivier kunnen vier fasen worden onderscheiden:

- (1) afzettingen van een grote meander van een zich in het, er althans noordelijk van aangetroffen, veen insnijdende rivier met oeverwallen;
- (2) na een gedeeltelijke stroomverlegging stroomopwaarts neemt het rivierdebiet sterk af en ontstaat een meer vlechtend rivierpatroon;
- (3) nadat de eerst te ruime bedding voldoende opgevuld is, ontstaat opnieuw een begin van meanderen;

(4) een plotselinge afdamming stroomopwaarts veroorzaakt de opvulling met klei in traag stromend water van de dan nog slechts 22 meter brede en twee meter diepe restgeul.

Deze stratigrafie van de rivierbedding is met behulp van het archeologisch materiaal nader te dateren (afb. 1 en 2). Aangetroffen werden in de afzettingen sub (1) een randscherf en enkele wand-scherfjes van (een) kookpot(ten), met voorbehoud te determineren als van het type Ruinen-Wommels III (ca. 3e eeuw v.C.).

Een vrijwel onbeschadigd potje (afb. 3) van eveneens handgemaakt aardewerk, waarvan alleen het oor is afgebroken, werd op waarschijnlijk dezelfde

Afb. 2. Schematisch profiel van de verlande Rijn. Tek. I.P.P.

diepte in het rivierzand door de dragline-machinist, de heer A. C. Kruiswijk, geborgen. De vorm van het potje is te weinig uitgesproken om een zekere toeschrijving toe te laten. Het toont volgens mededeling van drs. J. F. van Regteren Altena (R.O.B.) nog de meeste verwantschap met de „Henkel-gefässe" uit de Late Bronstijd, doch is zeer waarschijnlijk ook in de IJzertijd te dateren.

Direct boven de afzettingen sub (1) werd op $\div$ 257 NAP een wilgetenen fuik gevonden. Deze mat

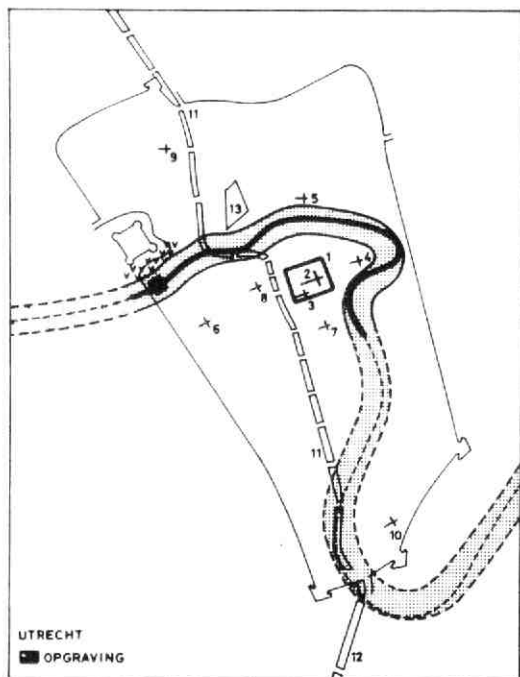

Afb. 3. Kookpotje van handgemaakt aardewerk; oor afgebroken. IJzertijd? Eigendom A. C. Kruiswijk. Foto I.P.P.

in totaal 95 cm en bestond uit een trechter en een viskorf, een type visval dat sinds het neolithicum tot op de dag van heden alom in gebruik is geweest (determinatie drs. F. R. van IJerson

Scholten, I.P.P.). Tussen trechter en korfwand was de fuik bij de mond verzaard met veldkeien en een netverzaarder van rode, hardgebakken klei, min of meer driehoekig met in het midden een doorboring. De C14-meting van het wilgenhout van de fuik verschaftte de datering van 1880 ± 35 BP, dus in de tweede helft van de eerste eeuw na C. (± 70 n.C.). De fuik verkeerde in een dermate slechte staat, dat slechts een klein gedeelte, de uiterste punt van de korf, geprepareerd kon worden (thans in het Centraal Museum).

In de over de fuik liggende afzettingen sub (2) werd op verschillende diepten verspoeld Romeins en niet verspoeld vroegmiddeleeuws aardewerk

Afb. 4. Situering van de bouwput (1971) voor Vroom & Dreesmann en van de — deels nog hypothetische — loop van de Rijn door Utrecht. 1 Romeins castellum (1e-3e eeuw), 2-3 kathedraal en Oud-Munster (7e-8e eeuw), 4-6 kapittel en abdijkerken 11e eeuw, 8-10 parochiekerken vóór 1200, 11 Rijn-Vechtverbinding (Oude Gracht), 12 Rijn-IJsselverbinding (Vaartse Rijn). Tek. I.P.P.

gevonden. Hiertoe behoren een halsfragment van een amfoor (2e eeuw) en op een iets hoger niveau (waarin ook verslagen veen) twee terra sigillata scherven (volgens determinatie van prof. dr. W. Glasbergen 2e helft 2e eeuw / 1e kwart 3e eeuw) alsmede een fragmentje lidiet. Het in ruimere mate vertegenwoordigd vroegmiddeleeuws materiaal bestaat uit wand- en bodemscherven, waarvan sommige der karakteristieke stukken ver-

gelijkaar zijn met 8e-eeuws materiaal uit Dorestad (mededeling prof. dr. W. A. van Es).

In de afzettingen sub (3) werd — aan de basis van de restgeul — te weinig materiaal verzameld om tot een zekere datering te komen, maar de fragmentjes maken geen jongere indruk dan de 9e of 10e eeuw. In de kleivulling van de restgeul sub (4) werden geen vondsten gedaan.

Een terminus ante quem voor de slotfase van de verlanding van de rivier levert een geringe kunstmatige ophoging — tot een dikte van 70 cm — over de verlande geul heen. In deze ophoging — die zich op ruim twee meter beneden het straatniveau bevindt — waren vele ingravingen zoals kuilen en greppels te zien, waarin mosselen en aardewerk uit de 12e eeuw werden gevonden. Van de veelvuldig in de bouwput waargenomen paalresten en ander houtwerk valt niet te zeggen bij welk niveau zij hebben gehoord, omdat nergens een relatie met het profiel kon worden gelegd.

Deze gecombineerde waarnemingen leveren belangrijke gegevens op t.a.v. de Rijnloop door Utrecht vanaf ten minste de eerste tot de twaalfde eeuw (afb. 4). In het sedimentologisch verslag wordt als het meest waarschijnlijk gesteld dat de onderhavige bedding inderdaad van de Rijn is, omdat deze vanaf de Minrebroederstraat onmogelijk naar het noorden kan hebben gestroomd, vanwege het aan die zijde aangetroffen veen.

Bovendien kan men vermoeden dat de Neude, historisch bekend als een drassige plek, tegen de buitenbocht van de meander Kromme Nieuwe Gracht-Minrebroederstraat heeft gelegen. De richting van de stroming zoals die gemeten is in de bouwput Achter Clarenburg is dezelfde als de veronderstelde stromingsrichting van de Rijnloop in de Minrebroederstraat-Ganzenmarkt 2). Op de kaart laat zich de rivierloop in de richting van het Centraal Station stroomafwaarts zonder moeite verbinden met de loop van de Oude Rijn, zoals deze door M. N. Acket 3) aannemelijk werd gemaakt langs de kronkelende noordwestelijke grens der Stadsvrijheid (te zien op de kaart van C. Specht, 1696) tussen 't Oog in Al en 't Hof ter Wey (en dan verder naar Katwijk).

(Wordt vervolgd)

H. H. van Regteren Altena (I.P.P.)

H. Sarfatij (R.O.B.)

Noten

- 1) In het Nieuwsbulletin van de Kon. Ned. Oudheidkundige Bond 1971, 86-87 (H. Halbertsma).
- 2) J. H. Jongkees, Aantekeningen over Utrechts oudste geschiedenis. Jaarboekje van 'Oud-Utrecht', 1945-46, p. 54 en J. M. van Winter, Utrecht am Rhein, Mittelalterlicher Rheinlauf und Entstehungsgeschichte der Stadt Utrecht, in: Die Stadt in der Europäischen Geschichte, Festschrift Edith Ennen. Bonn, 1972, pp. 138-152.
- 3) M. N. Acket, Ligging en grenzen van Utrecht, Jaarboekje van Oud-Utrecht, 1950, p. 99 e.v.

BOEKBESPREKINGEN

Gouda, zeven eeuwen stad, Hoofdstukken uit de geschiedenis van Gouda, 1972, 442 blz.

De oudheidkundige Kring „Die Goude” legt bijzondere eer in met de bundel opstellen ter gelegenheid van het 7e eeuwfeest. Een speciale vermelding verdient de actieve en kundige gemeentearchivaris, mr. J. E. J. Geselschap, die maar liefst 7,5 van de 14 artikelen voor zijn rekening wist te nemen. Gekozen is voor een horizontale samenstelling, waarbij geen geschiedverhaal wordt geboden maar een aantal aspecten van stedelijk leven diepgaand wordt behandeld. Het getuigt van de grote kwaliteiten onder de leden, dat ieder voor zich zijn onderwerp kundig, grondig en toch leesbaar in wist te brengen in het grote geheel. Het is ondoenlijk alle artikelen te bespreken. Opvallend is de studie van V. C. C. J. Pinkse over de Goudse bierfabricage, de belangrijkste industrie, die op heldere wijze wordt belicht tegen de achtergrond van het nationale en internationale economische leven. De samenhangende artikelen van mr. J. E. J. Geselschap over het ontstaan van de stad en de ruimtelijke groei van de plaats, waarbij de schrijver een meesterlijk gebruik maakt van de schaarse en moeilijk te hanteren gegevens. Een keur van artikelen over kerkelijk leven — waarom de Middeleeuwse periode ontbreekt, is niet duidelijk —, verschillende industrieën, de volksgezondheid, de liefdadigheid en het onderwijs, de kunst, geven te zamen een boeiend beeld van 700 — en zelfs meer! — jaren van stedelijke bedrijvigheid.

Wanneer men toch bepaalde aspecten mist — de Goudse glazen, de pijpenfabricage — dan is dit alleen omdat de kwaliteit van de schrijvers ook deze onderwerpen zo goed naar voren had kunnen brengen. Alles te zamen genomen een waardevol werk, dat vele van onze leden een aantal aangename avonden zal kunnen bezorgen.
Warm aanbevolen!

J. E. A. L. Struick

★

Utrecht in Prent, een geïllustreerd overzicht van twintig eeuwen Utrechtse Historie samengesteld door mevr. A. A. S. Kamerling-van Haersma Buma. Uitgave: Europese Bibliotheek, Zaltbommel, gebonden. Prijs f 35,—.

Twintig eeuwen Utrechtse historie in ruim 125 afbeeldingen met daarnaast een duidelijke uitleg. Een juweel van een boek, dat te beschouwen is als een hommage aan de buitengewoon fraaie en uitgebreide prentenverzameling van het Gemeentelijk Archief, waarvan zo vele Utrechters nog geen weet hebben.

Vijfendertig gulden is niet goedkoop, maar juist een „prentenboek” vraagt om de beste typografische verzorging en daar is zeker sprake van.

Utrecht in Prent is voorlopig alleen te verkrijgen bij Vroom en Dreesmann, in wier opdracht het boek is uitgegeven.

H. S.

ONTWERP-BEGROTING VOOR 1974

Contributieontvangst 1.500 leden à f 25,—

Advertenties maandblad

Verkoop jaarboek en maandblad

Lezingen en excursies netto

Subsidie Provincie en Gemeente

Rentebaten

f 37.500,—

„ 4.100,—

„ 500,—

„ 500,—

„ 300,—

„ 100,—

f 43.000,—

Jaarboek 1974

Maandblad (11 x f 1.250,—)

Honoraria (Redactie maandblad; ledenadministratie; boekhouding)

Porti

Eigen contributies

Kosten ledenvergaderingen

Onvoorzien

f 20.000,—

„ 13.750,—

„ 3.250,—

„ 2.000,—

„ 150,—

„ 350,—

„ 3.500,— f 43.000,—

Gezien de nog steeds stijgende kosten ziet het bestuur zich genooddacht op de komende ledenvergadering voor te stellen de contributie tot minimaal f 25,— te verhogen.

Oude Kamp 5 en 7

Een onderzoek naar de bouwgeschiedenis

In de zomer van 1972 werd bij de restauratie/consolidatie van het huis Oude Kamp 5 (fig. 1:2) een rechthoekige gemetselde bak aangetroffen (afb. 1 midden). Daar deze bak zich „ondergronds” bevond, achtte men het raadzaam de gemeentelijke archeoloog te waarschuwen. Spoedig kon vastgesteld worden dat we met een vuurplaats van een smid in na-middeleeuwse tijd te doen hadden. Tegelijkertijd bleek echter dat er aan dit huis nog veel meer te beleven viel. Het volgende wil een kort en voorlopig verslag zijn van die belevenissen.

Het voorlopig karakter van dit verhaal heeft de volgende twee oorzaken:

Ten eerste: het archiefonderzoek is nog niet afgerond. Weliswaar konden de eigenaren van het huis tussen 1580 en 1811 min of meer nagegaan worden, waardoor de smederij een vrij vaste datering kreeg, maar dat gebeurde nog slechts via de klappers op de transporten en plechten in het

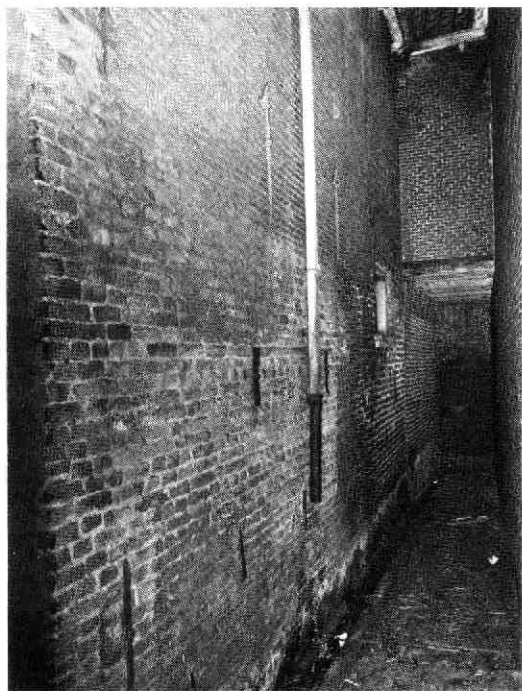
Gemeentelijk Archief. De originele stukken, die soms veel meer gegevens bevatten, moeten nog geraadpleegd worden. Ook het archief van het kapittel van Oud-Munster dat zeer veel bezittingen in „Oudelle” had, moet nog bekeken worden, terwijl het archief van het smedengilde wellicht inlichtingen kan verschaffen over de periode dat het huis als smederij in gebruik was. Voorlopigheid dus in het documentaire vlak.

Ten tweede: Toen ik Oude Kamp voor de eerste maal bezocht, was er in het kader van de restauratie al flink gegraven, waardoor het in een aantal gevallen niet meer mogelijk was samenhangen tussen verschijnselen te controleren (bijv. tussen kelder en smidsvuur). Veel gegevens over de oude situatie zijn evenwel te verwachten bij toekomstig archeologisch onderzoek in het buurpand (no. 7).

Afb. 1. Overzicht van de voorkamer van Oude Kamp 5 met in het midden het smidsvuur.

Een klein proefgaatje gegraven in no. 7 bevestigde nl. het vermoeden, dat bij het onderzoek in 5 gezezen was nl. dat beide huizen eens één geheel hebben gevormd.

Voorlopigheid dus in de materiële zaken van deze gebouwen. Het Utrechts Monumentenfonds, het Bouwbedrijf Stuyvenberg en Pos, de heren J. C. Meulenbelt en prof. dr. ir. C. L. Temminck Groll zeg ik dank voor de door hen verleende medewerking, voor hun belangstelling en voor de vele nuttige suggesties vooral op bouwkundig gebied. In hun oudst nu bekende vorm zijn de huizen 5 en 7 een zgn. dwarshuis geweest, dat wil zeggen een huis dat met zijn lange gevel evenwijdig aan de straat staat (fig. 2:1).

Afb. 2. Zuidmuur van Oude Kamp 7 met twee loodvoegen en de latere opbouw en overbouwde steeg.

Aanwijzingen hiervoor werden gevonden bij de muur die voor- en achterkamer van 5 scheidt; het bleek nl. dat deze muur zich in 7 voortzet. In de onderkant van de zuidmuur van 7 is trouwens een duidelijk onderscheid in metselwerk vast te stellen op de plaats waar de twee muren elkaar moeten raken (afb. 2, verst verwijderde loodvoeg). Van deze oorspronkelijke situatie is tot op heden teruggevonden: de trapgevel aan de noordzijde van 5, het vermelde onderstuk van de zuidmuur van 7 en een gedeelte van de verbindingsmuur aan de achterzijde.

Bij het onderzoek werd geen spoor teruggevonden van een oude frontgevel. Weliswaar werd een fundering van stenen van $30 \times 15 \times 7$ aangetroffen, maar die was duidelijk uit eerder gebruikte materialen vervaardigd en bovendien stak zij, onafgewerkt en al, een halve meter boven het oudst gevonden vloeroppervlak uit (afb. 4).

Waarschijnlijk zal het huis eens een houten voorgevel gehad hebben. Ook de richting van de balken, evenwijdig aan de straat, kan in die richting wijzen. Van dichtgezette balklagen in de achtermuur is niets gevonden. Een muuranker in het midden van de achterkamer zou op een onder-slagbalk kunnen wijzen die de toch wel grote lengte van de overspanning moest ondersteunen. Onderzoek in de kelder van no. 5 en het algehele onderzoek van no. 7 zullen naar wij hopen meer gegevens over de oudste periode opleveren.

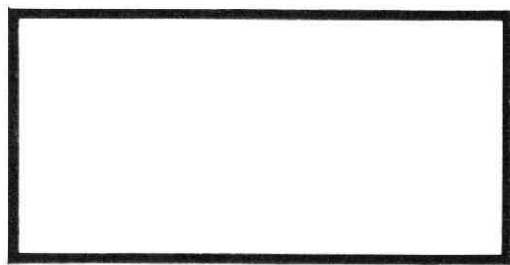
Deze hoop bestaat in nog zekere mate met betrekking tot de tweede periode (fig. 2:2). Dwars door de achterkamer van no. 5 loopt in N-Z richting een fundament (afb. 3; de doorbraak is recent). In de zuidwand van 7 treffen we op dezelfde hoogte weer een duidelijke naad aan (afb. 2), terwijl er ook een zeker niveauverschil is in no. 7 op de plaats waar het fundament zou moeten doorlopen. Het ziet er dus naar uit, dat er een uitleg van het hele pand naar achter toe heeft plaatsgevonden. Deze uitleg is echter niet dieper geweest dan 3.20 m.

Net als bij de frontmuur hebben we bij de eerste uitleg enige moeilijkheden met de datering: de stenen zijn van middeleeuws formaat, maar ze zijn secundair verwerkt. Opvallend is het verschil tus-

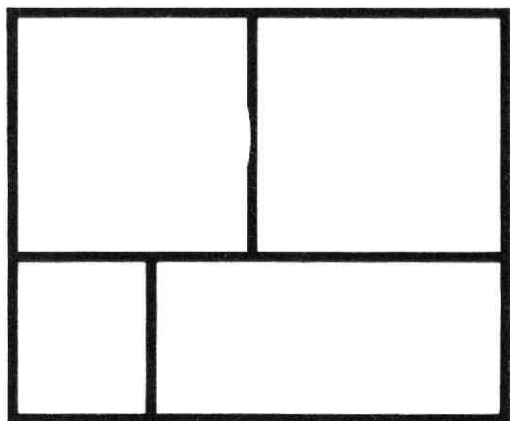

Afb. 3. Overzicht van de achterkamer van Oude Kamp 5 met van links onder naar rechtsboven het fundament van de eerste uitleg en de dwarsmuur daarop.

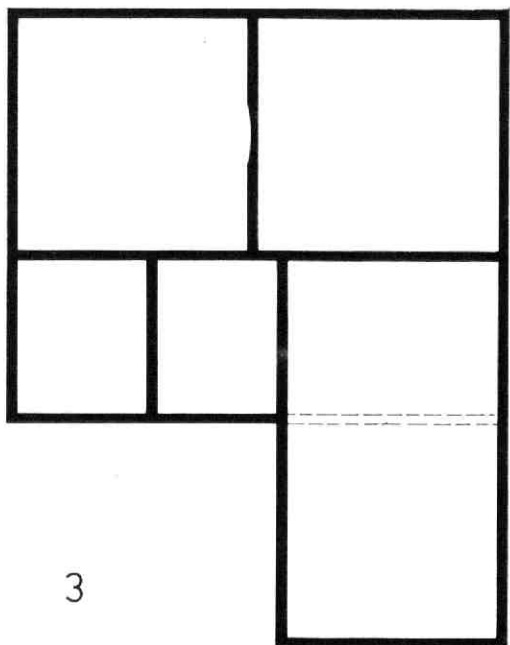
sen het eerste (oudste) deel van de zuidmuur van 7 dat vrij behoorlijk in verband gemetseld is, terwijl de volgende delen een ratjetoe zijn, wat vaak het

1

2

3

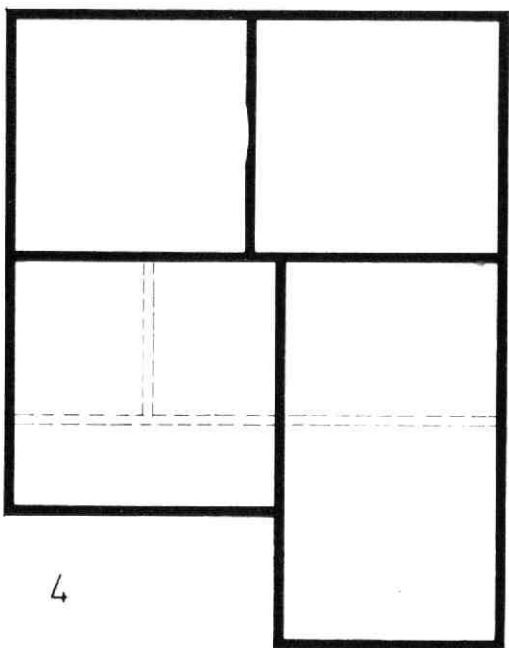
geval is bij secundaire verwerking van bakstenen. Een plavuizen vloer uit de 16e eeuw ligt, in gedeelte, nog ter plaatse, maar hij is langs de randen van de muur weggebroken om die muren te kunnen zetten.

De uitleg zou op grond van de gegevens dus op zijn vroegst uit de 16e eeuw kunnen dateren.

Ongeveer tegelijkertijd of iets eerder moet de scheidsmuur in het oude gedeelte gezet zijn. Wellicht heeft men de uitleg gemaakt om na de verdeling van het oude huis toch de mogelijkheid te houden, van de ene kamer in de andere te komen. Van een deur in de scheidingswand is nl. geen sprake. Wel van een in de wand ingebouwde haardplaats van een type dat na de 16e eeuw niet meer voorkomt. Daarmee is de muur dus ook enigszins gedateerd.

Mogelijkerwijs hebben we met de volgende uitleg (fig. 2:3) meteen met de splitsing van het huis te maken. De muren van 7 worden nl. verder doorgetrokken dan die van 5.

Of daarbij de eerste uitleg geheel weggebroken is, is niet duidelijk: een stookplaats in de achterkamer van 5, net op het punt waar de aanhechting zou moeten zijn, maakte waarneming van een bouwnaad onmogelijk. Het heeft er echter veel van dat de hele scheidsmuur over het fundament van de eerste uitleg heen staat. Alleen de zuidwand van no. 7 heeft men kennelijk laten staan:

4

Fig. 1. Mogelijke ontwikkeling van de plattegrond van Oude Kamp 5 en 7: 1. middeleeuws, 2. 16e eeuw, 3 en 4: 17e eeuw.

het nieuwe deel, al even rommelig in secundaire verwerkte steen opgetrokken, is in de muur van de eerste uitleg ingelast (afb. 2).

Het is denkbaar dat de eerste uitleg van 7, op de zuidmuur na, is weggebroken en dat die van 5 nog een tijdlang heeft bestaan en dat 5 pas later verder is uitgelegd.

Voor deze opvatting pleit dat de noord-achtermuur van 5 in zijn geheel en in één stuk van nieuwe steen is opgetrokken (22 à 23 x 11,5 x 4,5). De achtergevel van 5 staat tot en met zijn fundamenteën koud tegen 7 aan.

Met deze laatste uitbreiding van 5 (fig. 2:4) hebben we de huidige oppervlakte van de beide gebouwen bewerkt. Volgens het kadastrale minuutplan uit 1821/22 (fig. 1:1) heeft 5 nog enige achteruitbouwsels gehad die op dit ogenblik nog in onderzoek zijn, maar die, gezien de zeer laat 18e eeuwse achtergevel toch wel uit de (vroeg) 19e eeuw zullen stammen. Zelfs toen nog gebruikte men middeleeuwse steen als funderingsmateriaal.

Na de vergrotingen in de plattegrond blijven ons nog de uitbreidingen in de hoogte en in de diepte over. Het oude huis heeft zeker tot en met de 16e eeuw slechts één woonlaag gehad. Duidelijk zien we op afb. 2, dat men no. 7 later verhoogd heeft. Hetzelfde is het geval met 5 waar men de middeleeuwse trapgevel opgetrokken heeft tot een frontgevel, zodat er een verdieping bij op kon.

Zoals boven al vermeld, is het achterhuis van 5 waarschijnlijk in één keer tot zijn huidige hoogte opgebouwd, waarbij men de achtergevels later nog

eens geheel vernieuwd heeft getuige een loodvoeg.

Lang hebben we vreemd aangekeken tegen de onmiskenbare moeten van een stookplaats en rookkanaal aan de buitenzijde van de middeleeuwse trapgevel. Ook het onafgewerkte uiterlijk van de gevel heeft ons er menigmaal toe gebracht hem te beschouwen als te behoren tot een (afgebroken) huis aan de noordzijde. Het voorkomen van een steegje langs het huis, uitkomende op de achterterreinen van Nieuwegracht en Herenstraat, deed ons weer twifelen, daar zulke steegjes en achteruitgangen vaak van een respectabele ouderdom zijn (zie fig. 1:1).

De mogelijke oplossing van dit raadsel kwam uit het archief. In 1604 is er nl. sprake van een „poortwech daar de camer overgebouwt is”.

Uit alles blijkt dat deze „poortwech” ten noorden van 5 gelegen moet hebben, de haardplaatsen en rookkanaal zullen dus wel bij de „camer” gehoord hebben. Een vergelijkbare overbouw vinden we overigens aan de zuidzijde van no. 7 (afb. 2).

Met de uitbreiding in de diepte bedoelen we de aanleg van een kelder. Voor zover we konden nagaan, moet deze kelder uit de 17e eeuw stammen. De vloeren van de kamers van 5 werden opgehoogd teneinde het gewelf van de kelder geheel ondergronds te krijgen. De kelder bevindt zich in de noordhelft van de voorkamer van no. 5. De plavuizen vloer verdween bij de ophoging onder een laag aarde. De nieuwe vloer kwam op de hoogte te liggen waar de scheiding tussen de oude en nieuwe stenen van de frontmuur zichtbaar is (afb. 4).

Het lijkt dan ook aannemelijk, dat de houten voor- gevel met de aanleg van de kelder verdwenen is

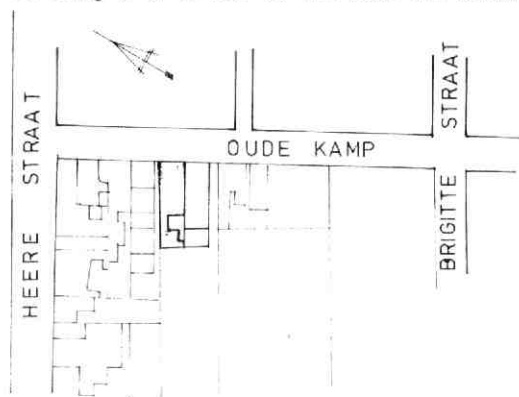
Afb. 4. Frontgevel in de voorkamer van Oude Kamp 5. Op de voorgrond de 16e-eeuwse plavuizen vloer en links de huidige vloerhoogte.

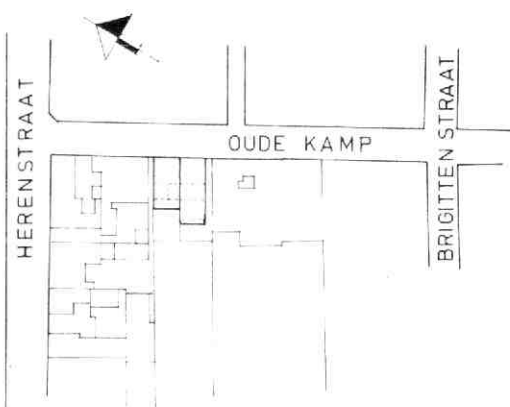
en vervangen door een stenen muur met in zijn fundament bakstenen van 30 x 15 x 7 cm en in het opgaande werk 23 x 11,5 x 4,5.

Te oordelen naar het steenformaat zouden kelder en nieuwe verdieping uit dezelfde tijd kunnen stammen.

De vraag of er al voor de 17e eeuw een kelder

1. SITUATIE 1821-1822

2. SITUATIE 1973

Fig. 2. Situering van Oude Kamp 5 en 7: 1. 1821-1822 kadastrale minuut, 2. huidige situatie met oudere situatie ingestippeld.

geweest is, blijft evenwel open. De achtermuur van de eerste periode duikt nl. ineens 65 cm de diepte in vlak voordat de huidige kelder begint (afb. 5).

Een nader onderzoek in de kelder zal uitkomst moeten brengen.

Het smidsvuur

Ten slotte terug naar het begin: het smidsvuur. Archeologisch gezien een wat lastige kwestie daar

het reeds geheel uit zijn omringende grond blootgegraven was. Gelukkig kon nog wel worden vastgesteld dat het op een gedeelte van de 16e eeuwse plavuizen vloer stond, zodat het in ieder geval van na de 16e eeuw moest dateren. Ook was het metselwerk aan de buitenzijde van de bak geheel onafgewerkt, zodat aangenomen moest worden dat het niet op de grond maar er in gestaan had, dat wil zeggen in de ophoging die ontstaan was door de aanleg van de kelder.

Daar het smidsvuur gedeeltelijk ook op puin van de plavuizen vloer stond, is het waarschijnlijk dat men een gat in de ophoging gegraven heeft om het metselwerk te maken. Ook de zeer slordige buitenkant (afb. 1) wijst daarop. De conclusie is dat de kelder ouder moet zijn dan het smidsvuur. In de klappers van de transporten en plechten komt in 1764 de eerste vermelding van een smid voor, nl. Johan van Noy. Hij moet er dan al wonen

Afb. 5. Het diep wegduiken van de oude achtermuur van Oude Kamp 5 gezien vanuit de voorkamer. De kelder bevindt zich rechts.

want de vermelding is van een plecht (soort hypotheek). Een koopakte op zijn naam is tot nu toe niet gevonden, maar het is mogelijk, dat hij in het bezit van zijn huis gekomen is door middel van zijn vrouw Janneke van Haefen wier familie meer huizen in de buurt bezit. Deze Janneke, inmiddels weduwe geworden, verkoopt het huis in 1721 aan Pieter van der Sloot, meester smid; in dat geval is er ook sprake van een „smejerij“. In 1725 verkoopt Pieter het huis aan Hendrik Verhagen, schrijnwerker, die het twee jaar later over doet aan Govert Vernoy (Vernoy = Van Noy?). Het bestuderen van de originele stukken zal hopelijk meer duidelijk maken over het wonen en werken van de smeden in de Oude Kamp.

Drs. T. J. Hoekstra

Foto's: Gemeentelijke Film- en Fotodienst.

Een verdwenen Rijnloop (II)

Waarnemingen in de bouwput van V & D Achter Clarenburg

De vondst van de visfuk uit de eerste eeuw en het verspoelde Romeinse aardewerk uit de tweede en begin derde eeuw bewijzen onomstotelijk dat de Rijn toen nog een actieve rivier was. Op de zuidoever lag daar toen, gelijk bekend, het Romeinse castellum (47-ca. 260 n.C.), dat is opgegraven op het Damplein. De gedeeltelijke stroomverlegging stroomopwaarts moet, wederom op grond van het scherven-materiaal in fase 2, tijdens of kort na de 8e eeuw hebben plaatsgevonden (mogelijk samenhangend met het ontstaan van de Lek?), maar het karakter van meanderende rivier gaat nog niet definitief verloren.

De verlanding, kenbaar aan de kleiopvulling van de smalle restgeul, heeft eerst na de Karolingische tijd plaatsgevonden, vermoedelijk kort voor of in de 12e eeuw, in verband te brengen met het afdammen van de Kromme Rijn bij de splitsing met de Lek (ca. 1100).

Het graven van de Utrechtse stadsgrachten in de 12e eeuw om N-Z-verbindingen te maken tussen Rijn en Vecht (doorgraving van de Weerd, 1148) enerzijds en Rijn en IJssel (de Vaartse Rijn, vóór 1127) anderzijds is het antwoord van de stad geweest op deze verlanding. De 12-eeuwse cultuurlaag boven de restgeul toont ten slotte dat althans ter plaatse van Achter Clarenburg het graven der stadsgrachten tot gevolg heeft gehad dat hier toen de oorspronkelijke rivierloop uit het stadsbeeld verdween.

Onlangs heeft dr. J. M. van Winter in haar in noot 2) aangehaalde publikatie de verschillende theorieën over de Rijnloop door Utrecht kritisch onderzocht en er o.m. op gewezen, dat de Rijn in de

Afb. 5. De 95 cm lange wilgetenen visfuk uit plm. 70 na Chr. in situ. Foto Geologisch Instituut.

11e eeuw tussen Wijk bij Duurstede en Utrecht nog een goed bevaarbare rivier moet zijn geweest. In 1007 maken de Noormannen er gebruik van

MAANDBLAD **oud utrecht**

46e jaargang - nummer 9 - november 1973

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
drs. H. L. Ph. Leeuwenberg, p/a Rijksarchief, Alexander Numankade 201, Utrecht, tel. (030) 71 00 44.

Penningmeester:

D. A. Belderbos, Kromme Nieuwegracht 19, Utrecht, tel. (030) 312318.

Administratie:
Redactielid:

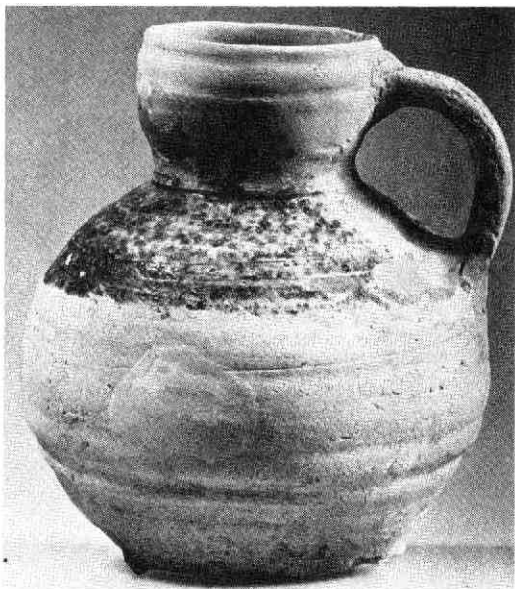
Contributie vanaf 1-1-'74 min. f 25,—, gironr. 575520.
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mej. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

Eindredactie:

H. Snejder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

om Utrecht aan te vallen; de zand- en tufsteen uit het Rijnland ten behoeve van de bouw van de drie grote Utrechtse kapittelkerken en de Sint-Paulusabdij kan alleen langs deze weg zijn aangevoerd.

Voor de door de schrijfster — gedeeltelijk in het

Afb. 6. Kan met groengele glazuur op de schouder, Andenne (13e eeuw). Foto R.O.B.

voetspoor van oudere historici — geconstrueerde Rijnmeander door het noordelijk deel van de stad lijken echter door de uitkomsten van ons onderzoek geen dwingende redenen meer aanwezig. De discussie over de zgn. 'Lijnpad-Rijn' ten ZW van de stad (oudere Rijnloop?) laten wij hier buiten beschouwing, evenals de Rijnlo(o)p(en?) in het zuidelijk deel van de stad tot aan de Kromme Nieuwe Gracht, waarover nog te weinig gegevens bekend zijn. 4)

Door het nieuwe inzicht in de geschiedenis van de verdwenen Rijnloop door het westelijk deel van de stad is tevens de vraag gedeeltelijk opgelost die zich tijdens het begin van het onderzoek voordeed, of de één meter brede, op spaarbogen rustende muur van reuzemoppen 5) in de zuidoosthoek van de bouwput — waarvan geen tegenhanger werd gevonden die op een huisfundament had kunnen wijzen — een scheidsmuur van de immunitet van St-Marie is geweest die bepaald werd door de loop van de verlandende rivier.

Dit laatste kan nu worden uitgesloten, omdat het onder de muur gevonden aardewerk uit de 12e eeuw bewijst dat de muur in elk geval na het verdwijnen van de Rijnloop hier ter plaatse dateert.

De functie en een meer exacte datering van de muur (door H. Halbertsma beschreven in de in noot 1) geciteerde eerste publikatie van het onderzoek) zijn hiermee echter nog niet vast komen te staan. Blijkens het feit dat vele bakstenen sporen van secundair gebruik vertonen, kan de muur ook bij het over de 12e-eeuwse cultuurlaag heenliggende ophogingspakket hebben behoord (het niveau van de insteek kon tijdens de waarneming al niet meer worden vastgesteld).

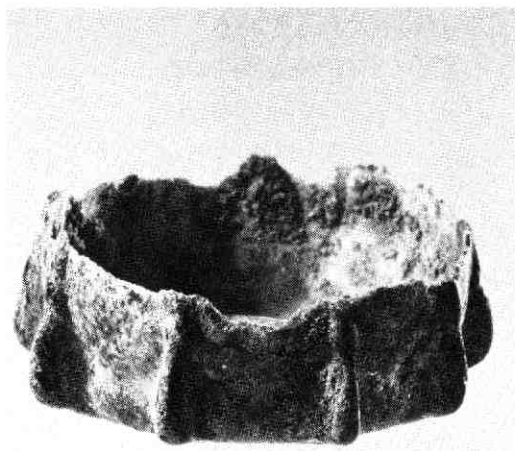
Dat langs de westelijke straatzijde van Achter Clarenburg in de 13e eeuw, zo niet reeds in de late 12e eeuw bebouwing is geweest stond in elk geval reeds vast. Onder de Oud-Katholieke kerk St-Maria Minor, direct ten zuiden van de bouwput, is nog de uit die tijd daterende kelder aanwezig van het middeleeuwse grote stenen „Huis Clarenburch“, dat — na reeds een aantal malen te zijn verbouwd — in 1860 praktisch is gesloopt ten behoeve van deze kerk 6).

Stenen bebouwing

Bovendien is door prof. Temminck Groll aange- toond, dat ook het voormalig pand van de Dienst Openbare Werken (Achter Clarenburg 12-14, tegenover de Korte Elisabethstraat, dus ter plaatse van de bouwput) blijkens de uit reuzemoppen opgemetselde kelder met tongewelf uit een waarschijnlijk middeleeuws stenen huis is ontstaan. 7)

De, behalve de reeds genoemde muur verder nog verspreid gevonden funderingsmuren met o.a. het restant van een keldertrap, suggereren een niet onaanzienlijke stenen bebouwing langs Achter Clarenburg, mogelijk zelfs van meerdere stenen huizen, al kort nadat de Rijnloop was afgedekt 8). Het in de bijbehorende houten tonputten gevonden oudste aardewerk ondersteunt nl. de datering in de late 12e of vroege 13e eeuw van het uitzonderlijk grote formaat baksteen dat is toegepast (32/31 x 17/16 x 10/9 cm), nog geheel overeenkomstig de tufsteenbroden, die volgens Halbertsma aan sommige 12e-eeuwse bouwwerken zijn gebezigd. Een ervan is de afgebeelde witgele kan (afb. 6) met streken gele en groengele loodglazuur op de schouders, handelsimport uit Andenne aan de Maas, 13e eeuw.

Het belang, zo men wil het aanzien van deze middeleeuwse bebouwing wordt in het bijzonder geïllustreerd door enkele fragmenten van een lichtgroen drinkglas, dat samen met 14e-eeuws aardewerk door de heer H. Wijnman (R.O.B.) bij het onderzoek van één der beerputten werd gevonden en op het Amersfoortse laboratorium werd geprepareerd. Het is vergelijkbaar met het onlangs bij kasteel Nuwendoorn — één van Floris de Vijfdes Westfriese burchten — opgegraven, eveneens 14e-eeuwse drinkglas op hoge voet (afb. 7), een stuk, dat door zijn zeldzaamheid reeds internationaal de aandacht heeft getrokken 9). Bodenvondsten van conserveerbaar middeleeuws glas behoren tot de

Afb. 7. Fragment van de kelk van een drinkglas op hoge voet en vergelijkbaar drinkglas (gerestaureerd en aangevuld) gevonden in de gracht van kasteel Nuwendoorn bij Krabbendam (N.H.). Lichtgroen glas; midden 14e eeuw. Foto R.O.B.

grote uitzonderingen.

Langs de noordwand van de bouwput werden sporen van iets later aanvangende bebouwing, uit de 14e en 15e eeuw aangetroffen, bestaande uit noord-zuid gerichte, kleine percelen. Op de 16e- en 17e-eeuwse stadsplattegronden komen zij niet voor; wij mogen aannemen dat zij in 1528 zijn gesloopt op last van Karel V bij de aanleg van kasteel Vredenburg direct ten noorden hiervan. Hoewel door de Fa. Bredero's Bouwbedrijf Nederland N.V. welwillend enkele dagen ter beschikking werden gesteld om de ingewikkelde successie der bouwperiodes in de noordoosthoek van de bouwput vlaksgewijs te onderzoeken, kon hiervan slechts een zeer onvolledig beeld worden verkregen 10).

Belangrijke gegevens

De Vroom en Dreesmann-bouwput heeft een aantal belangrijke nieuwe gegevens opgeleverd voor de topografie van Utrecht in de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Alle consequenties daarvan zijn hier zeker nog niet behandeld of maar aangeduid. Zij zullen waarschijnlijk nog duidelijker worden nu op meerdere punten van de middeleeuwse stadskern regelmatig gelegenheid bestaat tot het doen van archeologische waarnemingen en opgravingen. Aan allen die hebben bijgedragen het hier beschreven onderzoek, dat geheel onvoorbereid was, alsnog in goede banen te leiden, zowel van de

zijde van Gemeentewerken en Archief, als van Bredero's Bouwbedrijf en zeker ook van de behulpzame gastvrije en enthousiaste bewoners van het monumentale pand Achter Clarenburg 2, wordt hier nog eens een warme, late dank gebracht.

H. H. van Regteren Altena (I.P.P.)
H. Sarfatij (R.O.B.)

Noten

- 4) Van Winter, op. cit. pp. 141-143. Onze eigen waarnemingen beperkten zich tot de ondergrond van de Klaaskerk en de bouwput voor de Willem Arntz Stichting aan de Lange Nieuwstraat. Jaarverslag 1969-1970, nummer 1, van de Restauratie vijf hervormde kerken in de binnenstad van Utrecht, pp. 45-46.
- 5) Overgebracht naar en opnieuw opgemetseld op het grasveld voor het Gemeente Archief aan de Alexander Numankade 199.
- 6) C. L. Temminck Groll, *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht, 's-Gravenhage*, 1963, p. 55. A. J. van de Ven, *Het huis Clarenburch te Utrecht, Jaarboekje van 'Oud-Utrecht'*, 1952, pp. 32-61.
- 7) Temminck Groll, op. cit., p. 55. Op de Plattegrond der stad (1952) met aanduiding der monumenten in E. J. Haslinghuis, *De Gemeente Utrecht, deel II, 1e afl. van de Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, 1956, p.

XIV, staat de plattegrond van dit huis wel ingetekend doch ten onrechte aangeduid als vm. Huis Clarenburch.

- 8) Een door de heer W. J. van Weers op eigen initiatief vervaardigde opmeting van de gedurende de eerste weken in de bouwput blootgekomen en geamoveerde fundamenteën, waterputten en houtresten bevindt zich in het Gemeente Archief.
- 9) J. G. N. Renaud, *De Nuwendoor, Alkmaars Jaarboekje*, 1970, p. 58. D. B. Harden (Londen) behandelde het glas op een voordracht over middeleeuws glas, die zal worden gepubliceerd in *Rotterdam Papers II*, 1977.
- 10) Documentatie van dit onderzoek is eveneens aanwezig op het Gemeente Archief, opgenomen in het protocolboek van de opgravingen in de Klaaskerk (1970/71) vanwege het I.P.P., samengesteld door Drs. S. E. van der Leeuw.

Op afb. 1 van het eerste deel van dit artikel in het oktobernummer is helaas door een technische fout de loop van de verlande Rijn weggevalen. Wij hopen, dat deze loop de lezer toch voldoende duidelijk is geworden uit afb. 4 op kleinere schaal (pag. 70).

Expositie uitgesteld

Het heeft in de bedoeling gelegen ter afsluiting van het jubileumjaar van de Vereniging Oud-Utrecht een kleine tentoonstelling te organiseren in het Centraal Museum onder het motto „Utrechtse woonhuizen in depot”, waarin aan alle bouwkundige aspecten van oude huizen aandacht zou worden besteed.

De tentoonstelling was gepland in de periode 8 december tot en met 20 januari.

Wij hebben u daarover reeds bericht in ons vorig nummer in de rubriek *Excursies*. Helaas, in verband met technische en andere problemen kan deze tentoonstelling niet doorgaan.

Uitstel betekent in dit geval echter geen afstel, want het ligt in de bedoeling deze expositie (in een gewijzigde opzet) te verschuiven naar het nationaal en internationaal tot monumentenjaar verklaarde 1975.

U kunt in ieder geval tot 19 december naar de Zocher-tentoonstelling in het Gemeentelijk Archief aan de Alexander Numankade (zie hiernaast).

Twée bijzondere aanbiedingen voor Oud-Utrecht-leden

Met het oog op de naderende feestdagen vestigen wij uw aandacht op twee bijzondere aanbiedingen voor leden van Oud-Utrecht, die bij uitstek geschikt zijn voor een cadeau.

Ten eerste: Door de firma Multidesign is uitgegeven een kalender voor 1974 bevattende 12 prachtige reproducties van aquarellen (stadsgezichten) uit ca. 1700. Elk van de reproducties is gedrukt op een formaat van 42 x 59,4 cm; de kalender is uitgevoerd in kunstdruk en verkrijgbaar bij alle Utrechtse boekhandelaren, Vroom en Dreesmann en de V.V.V. tegen de prijs van f 9,95.

Voor de leden van Oud-Utrecht evenwel geldt een speciale korting; wanneer zij de kalender rechtstreeks bestellen bij Multidesign, Oudegracht 41, Utrecht, tel. 310032, wordt de prijs f 6,50, incl. vervoerskosten! Wie van deze bijzondere aanbieding gebruik wil maken moet wel snel handelen, want de kalender is al in de verkoop en de oplage is beperkt!

Ten tweede: De litho's, die speciaal voor onze vereniging ter gelegenheid van het 850-jarig stadsrecht van Utrecht zijn vervaardigd door William Kuik, zijn nog steeds tegen de oude prijs van f 12,50 verkrijgbaar bij het Gemeentelijk Archief, Alexander Numankade 199. Twee van de tien stadsgezichten zijn geheel uitverkocht, van de overige 8 resteert nog een kleine voorraad. Ook hier geldt: haast u, want eens komt er aan deze zeer bijzondere gelegenheid een eind!

Jan David Zocher Wandelingen in Utrecht

Van de hand van jonkheer H. W. M. van der Wijck verscheen reeds in het maandblad Oud-Utrecht 1959 (blz. 65—68) een gedegen artikel over het plan-Zocher.

De tekening van dit op 11 januari 1830 door de Utrechtse gemeenteraad goedgekeurde plan is onlangs in haar oude glorie hersteld en zal centraal staan op een aan Zocher gewijde expositie.

Dit groots opgezette plan-Zocher is niet volledig uitgevoerd. Zocher had aan een haven (op de plaats van het Paardenveld) gedacht, aan de bouw van

vele neoclassicistische huizen. Alleen langs de van Asch van Wijckskade zijn een paar huizen uiteindelijk klaargekomen. De plantsoenen daarentegen — Jan David Zochel (1791—1870) was een van Nederlands meest toonaangevende tuinarchitecten in de 19e eeuw — zijn grotendeels wel gereed gekomen. Zocher heeft voor deze groene gordel, die de geslechte stadswallen verving, van 1829—1861 plannen uitgewerkt en uitgevoerd.

Ontwerptekeningen van de hand van Zocher, prenten en foto's van de uitgevoerde plantsoenen of „wandelingen“ in Utrecht en tevens foto's van de „wandelingen“ die in Haarlem, Amersfoort en Wijk bij Duurstede zijn aangelegd, zullen op deze Zocher-expositie in het Gemeentelijk Archief aan de Alexander Numankade 199 van 8 november tot 19 december a.s. te zien zijn.

R. de Vries

Contributie

In verband met de voortdurend stijgende kosten zijn wij genoodzaakt de minimum-contributie met ingang van 1 januari 1974 te verhogen tot f 25,—.

Voor de betaling van dit bedrag kunt u gebruik maken van de bij dit nummer ingesloten acceptgirokaart.

Wilt u wel even controleren of uw naam en adres op de kaart zijn ingevuld?

Voorts dient deze voorzien te zijn van uw postgironummer en uw handtekening.

De penningmeester

Alberts Frères en hun sprekende bioscope

Omstreeks de eeuwwisseling en nog lang daarna werd de film als een kermisattractie beschouwd. De rondreizende bioscoop stond dan op het kermisterrein naast de poffertjeskraam of een draaimolen. Pas omstreeks 1910 ontstonden bioscopen zoals wij die nu kennen. In Utrecht waren de eerste bioscopen de Flora-bioscoop (op 12 november 1909 geopend) en de Scala-bioscoop (op 9 juli 1912). Voordien moest men dus genoegen nemen met de rondreizende bioscoop. En dan voornamelijk of uitsluitend in de kermisweek. H. Grünkorn was de eerste „kinemafotograaf“, die met zijn rondreizende bioscoop Utrecht gedurende de kermisweek bezocht (juli 1898). Hij vertoonde toen o.a. de film van het 60-jarige regeringsjubileumfeest van koningin Victoria van Engeland. Deze reportage van het overvolle Londen in juni 1897 leek verdacht veel op een sneeuwstorm.

In juli 1899 komt Grünkorn terug in Utrecht en maakt daar de eerste „documentaire“ film over Utrecht. Op 13 juli 1899 gaat deze film over de Utrechtse brandweer, die een geësceneerde brand achter het Ooglijdersgasthuis aan de F. C. Dondersstraat blust, in première. Deze film ontving een enthousiaste kritiek in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad van de volgende dag: „De personen gelijken zóó goed, dat uitroepen als: 'O, daar heb je hem!' en 'O neen maar, daar is Jan ook' niet uitbleven. Een welverdiend

applaus weerklonk bij dit laatste tableau. Een bezoek is bepaald aan te raden.”

Van 1900 tot en met 1903 viel er op kinemafotografisch gebied tijdens de Utrechtse kermis niets te beleven.

In die tijd genoten Alberts Frères (de deftige klinkende aangenomen naam van de gebroeders B. A. en W. Mullens) een grote reputatie als exploi-

Koningin-moeder Emma bezocht in 1904 de Rijks Munt. Alberts Frères maakt er een filmopname van.

tanten van een „sprekende bioscope“.

Vóór 1910 hebben de Alberts Frères de stad

Utrecht tweemaal met hun aanwezigheid opge-
luisterd, en wel van 18 t/m 31 juli 1904 en 19 t/m
24 juli 1909. Vooral de eerste keer was van belang
omdat de Alberts Frères toen zo vriendelijk waren
de gelegenheid te baat te nemen in Utrecht „do-
cumentaire” films te maken. De heer Geoffry N.
Donaldson in Rotterdam, die een index van door
Nederlanders gemaakte stomme films samenstelt,
schrijft: „vaak waren die filmpjes slechts 'kiekjes'
of actualiteiten, maar soms waren het kleine speel-
filmpjes waarin plaatselijke bekenden optraden.”
Het is jammer, dat vele van dergelijke filmpjes,
die hoe schokkerig dan ook de juiste couleur lo-
cale van de eeuwwisseling weten weer te geven,
in de loop der jaren zijn verdwenen.

In een advertentie van het Utrechtsch Provinciaal
en Stedelijk Dagblad van 15 juli 1904 leest men,
dat „Alberts Frères, Nederlandsch grootste exploi-
tatie op bioscopisch gebied voor de eerste maal
te Utrecht” hun produkten zullen tonen.

Kermisweek

De advertentie van zondag 17 juli 1904, een im-
ponerend allegaartje van typografisch allerlei, is
interessanter. Hierin worden de grootse plannen
van Alberts Frères gedurende de kermisweek ont-
vouwd. Op het Vreeburg, naast de schouwburg,
slaan zij hun tenten op. De Utrechtse bevolking
wordt warm gemaakt om hier in een „nieuw en

schitterend naar den eischen des tijds gemon-
teerd gebouw” de „sprekende bioscope” te visi-
teren. Hier zullen vertoond worden: „gekleurde
projecties: In de diepte der zeeën. Deze film is
totaal gekleurd en vertegenwoordigt een hooge
waarde. Een meesterstuk van kleurschakeering en
het up to date Attractiepunt der Amerikaanse Ten-
toonstelling te St. Louis.”

Naast deze feërieke film is er ook plaats ingeruimd
voor actualiteiten als een door Alberts Frères ge-
maakte „opname der huldiging” van Generaal
Heutz te 's-Gravenhage („Aankomst station —
wandelrit door de stad — huldeblijk aan het Hôtel
des Indes”). De uitgebreide advertentie vervolgt
met: „de verschillende programma's der avond-
voorstellingen zullen dagelijks door middel van
Electrische lichtschakeling verkondigd worden.”
En nu begint het pas interessant voor de stad
Utrecht te worden: „Speciale opname geschied
zaterdagmorgen (16 juli 1904) ten 10½ uur in de
Lange Vleestraat: Bezoek aan de Fransche Bazar.
Overdruk verkeer der bezoekers en koopsters.
Het beladen van bestelde waren in de automobile,
zenuwachtige bedienden etc.” „Zondagmorgen (17
juli 1904) zal eene extra opname geschieden van
den uitgang der Augustinuskerk, Oudegracht, tus-
schen 11 en 11½ uur.” En nu komt de aap uit de
mouw: „Een ieder die deze kerk verlaat kan zich
levend loopend weerzien in de bioscope van ▶

Reacties

Op de vraag gesteld op bl. 54 boven het woord
Beschrijving, in het Maandblad nummer 6 - juni
1973 (2e kolom): „met de staande en leggende
ijzere platen” is het volgende antwoord te geven.
Het zijn resp. de verticale en horizontale ijzeren
haardplaten van de stookplaatsen, de verticale
soms vlak, eenvoudig of overdadig versierd, de
„leggende” soms met een asgat in het midden
waarboven de vuurkorf stond, soms ook geheel ge-
sloten. Afmetingen zijn zeer verschillend. De laatste
met meestal vrij grote afmetingen, opgelegd op
muurtjes en/of stenen op zijn plat, rondom (drie
zijden) aansluitend aan een houten vloer, teneinde
brandgevaar zoveel mogelijk te beperken. Indien in
combinatie met een plavuizen vloer, min of meer
als luxe te beschouwen omdat daarbij brandgevaar
door wegsplattende vonken bijna ontbreekt.

De Bilt, J. W. H. Meijer

Betreffende het artikel „Theedrinken tussen steen-
en panovens” in het maandblad van september, wil
ik gaarne twee kleine opmerkingen maken.

Er wordt in geschreven dat de Ovenheren graag
de adel nadeden en daarna wordt de Ridder van
Rappard deze manier van doen toegeschreven.

Het gestelde doet wat vreemd aan, daar juist deze
Ovenheer uit een 15e eeuwse adelijk geslacht
stamde.

Wat verder staat dat de „schoffies” de dochters
van de Ridder van Rappard als engelen zagen. Dit
getuigt van een zeer goede opmerkingsgave. Een
van deze dochters leeft namelijk nog en velen met
mij vinden het ook een engel van een vrouw.

Groenekan, A. J. A. M. Lisman

BOEKBESPREKING

J. H. Willems, *Prehistorische vondsten te Groene-
kan, gem. Maartensdijk. In: Westerheem, 22 (1973)
nr. 4, 168—170, m. afb.*

Sinds 1971 heeft J. H. Willems in de achtertuin van
zijn huis aan de Groenekanseweg vuurstenen voor-
werpen gevonden: enkele krabbers en klingen en
wat werktuigfragmenten. Niets bijzonder, schrijft hij
zelf, maar wel van belang omdat het aantal pre-
historische vondsten uit de directe omgeving van
Utrecht niet talrijk zijn. Bovendien kan uit deze
vondsten worden afgeleid dat prehistorische men-
sen — een striktere tijdsbepaling laten de voor-
werpen niet toe — niet alleen op de hoge gronden
gewoond hebben, maar ook nog op het zand vlakbij
het veen ten Noorden van Utrecht.
L. v. T.

Alberts Frères." Een knap stukje reclame. Oh ja, dan vergeet ik nog bijna de prijzen der plaatsen te noemen: 1e rang: 50 ct.; 2e rang: 25 ct.; 3e rang: 15 ct. Voor die tijd toch wel een heel bedrag. In een advertentie van dinsdag, 19 juli 1904, wordt naast de Bazaropname en die van de Augustinuskerk ook nog de opname van Daantje van Utrecht aangeprezen.

Het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad geeft onder het kopje „De kermis” op dinsdag 19 juli 1904 een daverende recensie over Alberts Frères en hun films: „Onder al hetgeen de kermis ons te zien geeft, verdient een bijzonder woordje gewijd te worden aan de bioscope van de heeren Alberts Frères, standplaats Vreeburg, naast de schouwburg. Wij hebben er geen berouw van gevolg te hebben gegeven aan de uitnodiging een voorstelling bij te wonen. De gebroeders Albert weten wat zij het publiek te zien geven. De wonderbaarlijkste dingen worden op het doek geprojecteerd.” En C. W. Wagenaar voegt er in z'n „Kijkjes van den Dom” op 30 juli 1904 aan toe: „Dan behoeft men geen rouwkoop te hebben — en dat hadden zij ook niet die op de kermis de sprekende Bioscoop van Albert Frères bezochten en er zich vermaakten met de levende beelden die voor hun oogen voorbij draaiden. De groote bijval waarin die inrichting zich mocht verheugen, deed den ondernemer besluiten nog eenige voorstellingen alhier te geven.”

Vochtige deken

Die voorstellingen werden van 27 t/m 31 juli 1904 in de grote zaal van Tivoli gegeven. Hiervoor was vergunning van de brandweer nodig. Op 27 juli schreven de gebroeders Albert een brief aan Burgemeester en Wethouders van Utrecht. Zij eindigden hun zakelijk gestelde brief met: „Een affirmatief antwoord hopend” en een artistieke ondertekening. Op dezelfde dag, 27 juli, gaf de commandant van de Brandweer schriftelijk zijn fiat, d.w.z. hij stelde in die brief, gericht aan de burgemeester van Utrecht, wel enkele voorwaarden, waarvan de laatste nogal komisch aandoet: „3e. tijdens de voorstellingen moet de ondernemer in de onmiddellijke nabijheid (van het filmtroostel) hebben eene vochtige wollen deken ter grootte van 1.80 x 1.20 m. en twee emmers gevuld met water.”

In de kranten van 25, 27 en 31 juli adverteerden Alberts Frères uitbundig. „Het programma der sprekende Bioscope Alberts Frères voor donderdagavond (27 juli) 8½ uur zal bijzonder opge-
luisterd worden door:

Een verloren leven (drama d'amour).

Het valies van Barnum.

Een schandaal op de tweede Etage.

Jonge wilddieven.”

Er wordt — naast de prijzen der plaatsen — nog

aan toegevoegd: „Een verloren leven heeft Enorm succes.”

De grootste trekpleister — en die wordt niet in de advertenties genoemd, maar wel in „Kijkjes van den Dom” dd. 30 juli 1904 — moet echter zijn geweest de filmopname die Alberts Frères maakten van het bezoek van H.M. de Koningin-moeder Emma op vrijdag 22 juli 1904 aan de Rijks Munt. In het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad leest men n.a.v. dit bezoek: „Aan beide kanten van de Oudegracht stond hier een compacte massa geschaard, die H.M. met een spontaan vreugdegeroep ontving. Vanwege de gebroeders Albert stond men hier gereed een biografische opname van het bezoek te nemen.”

Over dit „kiekje” van Alberts Frères schrijft C. W. Wagenaar: „Maar zelden zag men er die meer juist en treffend druk een stukje stadsleven weergeven als deze recente opname. En het leukst is om te zien en horen hoe men er zijn bekenden op terugvindt, zooals blijkt uit het volgende gesprek tusschen twee gamins op den derden rang, Zaterdagavond bij de eerste voorstelling van deze opname afgeluisterd: „daar hè je d'ouwe koningin in d'r bakke voor de Munt. — Kèk ze is buigel — Flap, daar springt d'r pollefrenier van den bok met z'n zijje kuiten — zie je die nūwe lange knopsmeris wel staan bij de brievenbus, nou blèf 'm maar uit z'n rooilijn hoor! Ze buigen allemaal as knipmessen hè? ect. etc.”

Geen betere explicateur dan Wagenaar zelf bij deze korte film.

Internationaal

In augustus 1904 zaten Alberts Frères alweer in Zwolle. Pas vijf jaar later — weer in de kermisweek — komen Alberts Frères — „Les Rois des Bioscopes” — in Utrecht terug. Als men hun advertentie wil geloven met maar liefst „100.000 kilo's bagage”. Inmiddels is het „Europa's grootst en luxeriest Reizend Theater” geworden met een internationaal programma. Voor de kermisbezoekers van toen nog altijd even boeiend („Wilbur Wright. Hij vliegt gedurende twintig min. door de groote zaal bij Alberts Frères.”), maar voor de ingezetenen van het Utrecht van nu niet in het minst.

Wat Alberts Frères met hun „kiekjes” van het Utrecht van 1904 hebben gedaan? Ze hadden er toen veel succes mee en zouden het nu nog hebben, als de „kiekjes” maar bewaard waren gebleven.

R. de Vries

Bronnen:

Het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad (1897-1909); „Kijkjes van den Dom” dd. 30 juli 1904; Notulen van de Utrechtse Brandweer, juli 1904; de kaartenbak van G. Smilda.

In het voorbijgaan

Op de eerste januaridag gaan we elkaar weer veel heil en zegen toewensen. Een eeuwenoud gebruik, dat toch elk jaar weer zinvol is hoe de tijden ook veranderen. Want bij alle technische vooruitgang blijft de mens zich gebonden voelen aan de kosmische ritmiek ons hedepdaags geopenbaard in het dunner worden van de scheurkalender. Onze verre voorouders kenden, zonder een scheurkalender te hebben, reeds nieuwjaarsfeesten ter ere van de god-van-het-licht. Zij hielden offerfeesten waaraan nauw verbonden waren de offermaaltijden. Door het gemeenschappelijk eten van de offerspijzen meenden onze voorouders zich in nauwe verbinding te stellen met de zielen der afgestorvenen en daardoor mede ook met de goden. Zij trachtten zelfs de gunst van deze goden te winnen met het offeren van nabootsing van de oorspronkelijke hele of gedeeltelijke dieroffers in de vorm van een zelf gebakken zoetachtige broodsoort „de deuvekater“.

Naar de herkomst van het woord deuvekater wordt door etymologen nog steeds gezocht. Zelfs werden er de naar ons land uitgeweken Hugenoten bijgehaald; zoals bekend waren deze protestanten gedurende een groot deel van de zestiende eeuw in Frankrijk vogelvrij verklaard. Die refugés vonden de in ons land gebruikelijke broodjes van vier duiten voor nieuwjaarsviering wat klein van stuk. Zij vroegen dan ook om broodjes van dubbele grootte; die ze noemden „deux fois quatre duut“, waarvoor dus tweemaal vier duiten moest worden neergegeld. Dit „deux fois quatre“ moet dan na verloop van tijd verbasterd zijn tot „deuvekater“.

Hoe het ook zij, wanneer voor het laatst 1973 wordt geschreven en er daarmee weer 'n periode in het Utrechts stadsgebeuren voorbijging, dan komt het moment van terugzien. Ongelooflijk is het

dan te bemerken dat al 15 jaar terug de oprichtingsvergadering plaats had van het „Comité Binnenstad en Singels“ en tien jaar geleden het plan „Hoog-Catharijne“ door de gemeenteraad is besproken; zelfs met 41 stemmen vóór en 2 tegen werd goedgekeurd. En pas vijf jaar geleden verklaarde de gemeenteraad zich, helaas, akkoord met het dempen van een deel van de stadsbuiten-gracht. Maar ook het ogenblik van bezinning op de toekomst breekt aan; een toekomst waarvan feitelijk alleen het goede wordt verwacht.

Terugzien op de afgelegde weg en vooruit zien in de toekomst deden eveneens onze voorouders. Zo is het wel te begrijpen dat in de loop der eeuwen rond de tijd van de jaarwisseling velerlei gebruiken zijn ontstaan. Gebruiken en gewoonten die ons soms vreemd voorkomen maar die toch, als we slechts de achtergrond en de gedachtengang van onze voorouders kennen, goed verklaarbaar zijn. Men offerde vroeger tijd en moeite door op zelf bereid gebak te trakteren teneinde in het nieuwe jaar veel goeds te mogen ontvangen. En dit goede poogt men ook thans nog, ongeweten, wel te beïnvloeden door het brengen van offers. Hoe is het anders verklaarbaar dat op oudejaarsavond de zelf gebakken lekkernijen nog steeds uitverkoren zijn! Eveneens is het geven van kleine geldgeschenken (de nieuwjaarsfooï vroeger veel meer gebruikelijk dan tegenwoordig) niet alleen nog een karakteristiek begeleidingsverschijnsel bij de overgang van Oud naar Nieuw, maar tevens het brengen van een (financieel) offer.

Slechts een aantal van winter- en feestdagen scheidt ons nog van het fonkelnieuwe jaar. Redactie, medewerkers en adverteerders spreken hierbij de hoop uit, dat de feestdagen van 1973 ware vreugdedagen zullen zijn en dat 1974 een jaar van

MAANDBLAD **oud utrecht** 46e jaargang — nummer 10 — december 1973
Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Voorzitter:
Secretaris:

Penningsmeester:

Administratie:
Redactiefeld:

Eindredactie:

A. H. R. Hoogezand, Zandpad 87, Breukelen, tel. (03462) 23 62.
drs. H. L. Ph. Leeuwenberg, p/a Rijksarchief, Alexander Numankade 201, Utrecht, tel. (030) 71 00 44.
D. A. Belderbos, Kromme Nieuwegracht 19, Utrecht, tel. (030) 312318.
Contributie vanaf 1-1-74 min. f 25,—, gironr. 575520.
mevr. M. Uittenbogaard-van Terwisga, Titus Brandsmalaan 17, Vleuten, tel. (03407) 19 86.
mejr. drs. L. van Tongerloo, Euterpedreef 52, Utrecht, tel. (030) 33 23 15 (werk).

H. Sneijder, Oasedreef 2, Utrecht, tel. (030) 61 60 91 (tevens redactie-adres).

tevredenheid, rechtvaardigheid en verdraagzaamheid moge worden. Dit is mogelijk als we evenals onze voorouders offers brengen gedachtig aan het spreekwoord: DIE GOED DOET, GOED ONTMOET.

W. F. v. Schaverbeke

Bronnen:

Ons eigen volk in 't feestelijk jaar. D. J. van der Ven
Brood- en gebakvormen en hunne betekenis in de folklore. J. H. Nannings

EEN VERRASSENDE RONDVRAAG

Zelden zal de rondvraag het hoogtepunt van een vergadering vormen. Op de ledenvergadering van 8 november is dat onze vereniging overkomen. De ongeveer zestig aanwezigen hebben toen beleefd hoe Oud-Utrecht opeens f 600,— rijker werd. Dat kwam zo:

De directeur van het leesgezelschap „Van allerlei slag“, mr. J. Schuttevaer, vertelde hoe dit in 1886 opgerichte gezelschap, „dat tal van jaren meer dan zeventig leden heeft geteld“, door „de moderne communicatiemiddelen en het totaal veranderde levenspatroon“ enkele dagen tevoren tot liquidatie had moeten besluiten, als laatste van dit soort verenigingen binnen Utrecht.

Waarheen met het batig saldo? Reeds eerder hadden leden er blijk van gegeven een goede bestemming voor geld te kunnen bedenken. Kreeg in 1910 de Vereeniging Armenzorg de opbrengst van een coupon Portugal die in een boek gevonden was, in de tegenwoordige tijd ligt zo'n bestemming echter niet meer direct voor de hand. Nu werd de suggestie van secretaresse mevrouw Vaags eensgezind aanvaard, om de hele kas aan Oud-Utrecht te schenken. Daarbij werd tevens geopperd, of in het Jaarboek niet een artikel opgenomen zou kunnen worden over doen en laten van het leesgezelschap. Dit zal goed uitgevoerd kunnen worden dank zij het verenigingsarchief, dat ingevolge een andere loffelijke suggestie aan het Gemeentelijk Archief zal worden aangeboden.

Natuurlijk is het bedrag van f 600,— door onze voorzitter dankbaar aanvaard en de toezegging voor plaatsruimte in het Jaarboek even graag gegeven!

Niemand zal een vereniging het lot van opheffing toewensen, maar mochten andere leden van Oud-Utrecht dit elders meemaken... Aansporing kan trouwens op minder ingrijpende manier ook uitgaan van een van de laatste handelingen binnen „Van allerlei slag“: de Oud-Utrechtse leden hebben bij hun medeleden door uitreiking van het Jaarboek reclame gemaakt voor onze vereniging.

L. v. T.

Afscheid en welkom

Tijdens de ledenvergadering van onze Vereniging, op 8 november jl. in het Academieggebouw te Utrecht, heeft de heer J. C. van der Laan afscheid genomen als penningmeester van „Oud-Utrecht“. Hij werd opgevolgd door de heer D. A. Belderbos. De heer Van der Laan heeft als penningmeester sinds 1969 met veel enthousiasme de Vereniging helpen leiden. Hij maakte de periode van grote ledenaanwas mee, die zijn taak aanmerkelijk verzwaarde. Het bestuur is hem zeer dankbaar voor zijn toewijding.

Tot onze vreugde heeft hij zich bereid verklaard om de kaartverkoop voor excursies te blijven verzorgen.

Als accountant en belastingconsulent is de heer Belderbos de man aan wie het bestuur met vertrouwen de financiële zaken van Oud-Utrecht in handen geeft.

Wij heten hem van harte welkom en wensen hem goede jaren toe in ons midden!

Namens het bestuur
A. H. R. Hoogezand

Overhaaste sloop

Op 23 oktober is weer eens iets onherstelbaars gebeurd: bij verbouwwerkzaamheden in het NV-huis-complex tussen Oude Gracht en Springweg te Utrecht is een muur met middeleeuwse constructie gesloopt, evenals een compleet gotisch venster met bakstenen profilering en smeedijzeren traliwerk. Hoewel de plantekeningen voor de verbouwing in de afdeling monumenten van Openbare Werken besproken waren en deze afdeling bovendien tijdens de sloop werd gewaarschuwd, heeft de afbraak zijn loop genomen en zijn er zelfs geen foto's gemaakt.

In een brief aan B. en W. van Utrecht, in afschrift ook aan gemeenteraad en Monumentenfonds verzonden, heeft het bestuur van onze vereniging dit voorval als symptomatisch aan de kaak gesteld. Symptomatisch zowel voor de nonchalance van velen ten opzichte van historische panden als voor het falen van de gemeentelijke monumentenzorg. Daar dit falen echter veroorzaakt wordt door grote onderbezetting van de monumentenafdeling van Openbare Werken, dringt het bestuur aan op personeelsuitbreiding. Pas dan zal deze afdeling de noodzakelijke taken van vooronderzoek bij verbouwingen, documentatie van gevonden fragmenten en voorlichting van eigenaars en bewoners over instandhouding van belangrijke elementen in hun huizen naar behoren kunnen verrichten. Wil het gemeentebestuur volgens zijn eigen beleidsnota's

handelen, dan zal het in het belang van een consistent cultuurbeleid voor de historische binnenstad dit personeelsprobleem spoedig moeten verbeteren.

In het NUD van 17 november is deze protestbrief in het kort weergegeven.

Paus Adriaan VI en de betekenis van zijn wapen

Mr. Adriaan Florenszn. van Utrecht (2 maart 1459 - Rome 14 september 1523), Hadrianus VI was de enige Nederlander op de Heilige Stoel, die regeerde van 9 januari 1522 tot 14 september 1523, juist 450 jaar geleden. Hij was uit niet onbemiddelde ouders te Utrecht aan de Oudegracht geboren en was evenals zijn vader een geboren poorter van die stad. Als zijn ouders staan te boek Floris Boeyens, scheepstimmerman (schuitemaker) en houtkoper, en Geertruyt N.N.

In 1507 werd hij door keizer Maximiliaan benoemd tot opvoeder van diens vaderloze kleinzoon, de latere Karel V. In 1516 werd hij bisschop van Tortosa. Een jaar later werd hij belast met de leiding van de Spaanse Inquisitie. In hetzelfde jaar werd hij kardinaal. De 9e januari 1522 werd hij na een lang conclaaf tot paus gekozen, waarna op 31 augustus zijn kroning volgde in de St. Pieter.

In Italië was paus Adrianus weinig geliefd. Het geringe begrip dat hij in het algemeen had voor de Italiaanse toestanden en de Italiaanse mentaliteit maakte hem vele vijanden. De misstanden waren te groot en zijn regering te kort. Toch neemt hij een ereplaats in onder de pausen.

Wat zijn afkomst betreft, die is in tegenstelling met wat wel eens wordt beweerd inderdaad van „goede eerlicke” dat wil zeggen niet onbemiddelde, onbesproken ouders. Zijn grootvader was volgens Boot(h)1) Boeyen of Boyden Janssoon, in 1432 eigenaar o.a. van het huis „Brandaa” bij de Reguliersbrug, gehuwd met Gouburg vermoedelijk dochter van Claes Ketelair. Zijn overgrootvader was Jan Tyman d'Edelssoon, burger van Utrecht in 1378.

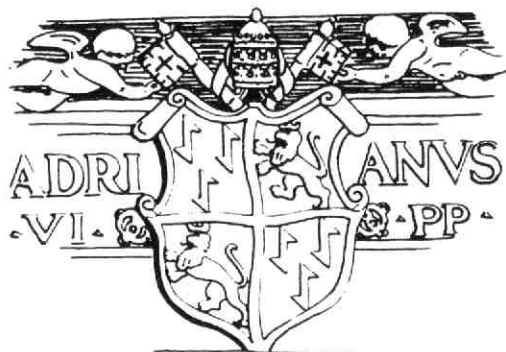
Hieruit volgt, dat hij geen aanspraak kon maken op afstamming van de vooraanstaande Utrechtse families Ledenberg of Schrevel. Daar het bekend is dat het patroniem d'Edelssoon afgeleid is van de oude mansvoornaam Edel 2), stamde hij dus ook niet uit het geslacht d'Edel of Dedel, niettegenstaande sommige leden daarvan hetzelfde wapen

als de paus voerden, in dit geval drie weerhaken in goud.

Oorspronkelijk voerde Adriaan Florenszn., volgens zijn ogief-zegel in was voorkomende aan een akte voor Hendrik van Nassau van 25 juni 1510, zijn enkelvoudig stam- of familieteken, de drie weerhaken, niet gevierendeeld met de leeuwen, met randschrift: Adrianus Florensi van Utrecht. Hij was toen nog professor te Leuven en deken van St. Pieter aldaar. 3.

Als paus en kardinaal voerde hij zijn wapen gevierendeeld met de leeuwen, beschreven als volgt: Gevierendeeld: I-IV, drie weerhaken, stormhaken of wolfshaken, geplaatst (2—1); II—III, een klimmende gekroonde leeuw.

Achter het schild de beide schuingekruiste sleutels van de H. Petrus, apostel en martelaar, eerste bisschop van Rome, als pauselijk embleem, terwijl het schild gedekt is door de pauselijke driekroon of tiara met de betekenis van de strijdende, lijdende en triomferende kerk en van de drievoudige pauselijke waardigheid: priester, leraar, koning. Het geheel vormt een betekenisvol wapen. In deze vorm wordt dit wapen aangetroffen op zijn praalgraf in de S. Maria dell' Anima. 4)

ONDERDEEL VAN HET AFGIETSEL VAN HET GRAF MONUMENT VAN ADRIAAN FLORISZON VAN UTRECHT (1459-1523, PAUS ONDER DEN NAAM VAN ADRIAAN VI IN 1522) IN DE KERK VAN S. MARIA DELL'ANIMA TE ROME.

Op de achterplaat van de paus Adriaan-catalogus is het gevierendeelde wapen geplaatst op een ovaal schild in een renaissance cartouche volgens Italiaanse stijl. Geheel onderdaan de cartouche is minuscule een schaapje of lam afgebeeld, het lam Gods, Agnus Dei, vertolkende de bescheidenheid en zachtmoedigheid. Duidelijker is dit figuurtje te herkennen op de voorzijde van de folder uitgegeven door het bestuur van de Belgische Posten bij de uitgave van de beide herdenkingszegels in 1959. De Italiaanse renaissance cartouche-tekening is beslist niet ouder dan ± 1630,

toen men er langzamerhand toe over ging de kleuren op niet gekleurde wapenafbeeldingen aan te geven d.m.v. arceringen, in den beginne nog (gedeeltelijk) aangegeven door kleine letters. Bij deze afbeelding hebben we met een overgangsvorm te doen, d.w.z. gedeeltelijk aangegeven door een letter en gedeeltelijk door arcering. Zo zijn de weerhaken onmiskenbaar aangegeven als zijnde van „groen” op „zilver”, ongearceerd, en de gekroonde leeuw op effen zwart. De letter met het verbindingsstreepje aan de kop van de leeuw in het derde kwartier is vermoedelijk een „G” voor gold = goud, zodat hiermede de (vermoedelijke) kleuren van paus Adriaan zijn vastgesteld. Merkwaardig is nog dat in het derde kwartier bovenaan heraldisch rechts de leeuw vergezeld gaat van het teken van de Dierenriem voor leeuw, wat inderdaad de goudkleur versterkt, aangezien de leeuw in de Dierenriem steeds als van goud wordt afgebeeld.

De letters A. V. kunnen duiden op de heraldische kleuren a(rgent) = zilver en v(ert) = groen, wat ook klopt met de arcering van de haken. De volledige beschrijving van het wapenschild van de paus, gereconstrueerd naar het cartouche-ontwerp, luidt aldus:

Gevierendeeld: I—IV, in zilver drie weerhaken van groen, geplaatst (2—1); II—III, in zwart een klimmende gekroonde leeuw van goud.

Dit is het meest plausibel naar de beschikbare gegevens, dank zij de catalogus van 1959.

Zinvol geheel

Wat de betekenis van het wapen betreft, kunnen we kort zijn. Denkkelijk hebben wij hier niet met weerhaken, stormhaken of wolfshaken te doen. Men kan beter spreken van „enterhaken”, in verband met het beroep van Adriaan's vader als scheepstimmerman (schuitemaker). In wezen was het een persoonlijk „meesterteken” van het bedrijf van zijn vader en kan het gerangschikt worden onder de handelsmerken, overgenomen uit piëteit en als kenmerk van de afkomst van zijn vader.

De leeuw zal er door hem persoonlijk aan toegevoegd zijn na 25 juni 1510 en wel vermoedelijk na 9 januari 1522 toen hij tot paus gekozen werd. 5) Er kunnen twee redenen geweest zijn dat hij juist de koning der dieren als zijn wapenfiguur koos, die beide voor de hand liggen:

- of het is het wapenteken van zijn moeder,
- of hij vertolkte met dit wapendier de „moed”. Dat de leeuw gekroond is zou op een persoonlijke keuze kunnen wijzen, als kerkvorst.

Naar ik meen, is met bovenstaande suggestie betekenis, ontstaan en herkomst van het wapen van paus Adriaan VI wel verklaard. Het wapen vormt een logisch en zinvol geheel, ontstaan en gegroeid uit de historische gebeurtenissen van zijn veel bewogen leven.

H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp

Noten

1) Cornelis Boot(h) (1605—1678) oud-burgemeester van Utrecht; zie H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp „Encyclopedie van de Heraldiek”, uitg. Elsevier, 1961, blz. 65—66.

2) Vgl. J. van der Schaar, *Woordenboek van voor- en achternamen, inventarisatie van de doop- en roepnamen met hun etymologie*; uitg. Utr. Aula-boeken 1964.

3) *Catalogus, gedenkboek, Paus Adriaan VI, 1959 en Alg. Rijksarchief 's-Gravenhage, Nass. Domeinraad Breda, inv. nr. I 373, reg. 2524.*

4) Deze hierbij afgebeelde tekening is van de hand van de heer Ypey, verbonden aan het R.O.B. te Amersfoort. Voor een foto van het gehele monument en de beschrijving van het graf zie men de catalogus, genoemd in noot 3, pag. 212—226 met de afbeeldingen 68 en 72.

5) Nog als kardinaal, voor zijn kroning, zegelde hij op 3 juli 1522 reeds met het gevierendeelde wapen onder een kardinaalshoed; *Catalogus H2. 181, no. 290.*

Naschrift

Voorgaand artikel was reeds geschreven toen mijn aandacht getrokken werd door het volgende in verband met het leeuwenkwartier.

1. Hij zegelde 25 juni 1510 als professor en deken te Leuven waar hij ook studeerde met de 3 weerhaken (zie voetnoot 3).

2. Als paus en als kardinaal voerde hij het gecombineerde gevierendeelde wapen, vermeerderd met de leeuwen (noten 4 en 5).

3. Nu is het opmerkelijk dat de gouden leeuw op zwart oorspronkelijk het wapen is van het voormalige hertogdom Brabant en tegenwoordig van de Belgische provincie Zuid-Brabant, waarin Leuven ligt, de stad die zo'n grote rol speelde in de beginperiode van paus Adriaan.

Het is aannemelijk, dat Adriaan later, naast zijn familieteken, de 3 enterhaken, ter herinnering aan zijn Belgische jeugdijaren de brabantse leeuw in zijn wapen opnam, waarmee het kwartier, de gouden leeuw op zwart, in zijn wapen is verklaard en het volledige wapen tot zijn recht komt.

K Np.

In het *Archiv für Kulturgeschichte* (54, 1972, 97—112) heeft Peter Berglar een artikel laten verschijnen over „Die kirchliche und politische Bedeutung des Pontifikats Hadrian VI.”. Het heeft weliswaar een Duits-geleerd karakter, maar men kan zich hieruit toch snel een beeld vormen over de achtergronden en problemen waarmee Adriaans pontificaat te maken had.

L. v. T.

Guicciardini en de Utrechtse stadsplattegrond van 1612

In zijn artikel „Utrecht als vesting” in het mei-nummer van dit blad vraagt ir. J. D. M. Bardet nadere aandacht voor het merkwaardige feit, dat in enige verschillende uitgaven van Guicciardini's destijds, zo gewaardeerde en daarom herhaaldelijk herdrukte werk de Utrechtse stadsplattegrond prijkt met enkele bastions, die er in werkelijkheid nooit geweest zijn. Terecht verwondert hij er zich over, dat — behoudens een paar korte opmerkingen van mr. S. Muller Fz. en mr. B. van 't Hoff — geen enkele historicus het de moeite waard heeft gevonden nader in te gaan op het raadsel van de wel geprojecteerde doch nimmer uitgevoerde bolwerken.

Vooral nog roept die plattegrond uit de Hollandse uitgave van 1612 vele vragen op, waarvan zij er echter enkele gelukkig zelf beantwoordt. Zelfs geeft zij ons een vingervijzing in welke richting wij de oplossing van het vraagstuk der nooit gebouwde bolwerken moeten zoeken.

Het bekijken van oude plattegronden is vaak een fascinerende bezigheid. Vele zijn grafische meesterwerkjes en een lust voor het oog. Zij leggen een treffend getuigenis af van de bijna liefdevolle aandacht voor het detail, de nauwkeurigheid en het vakmanschap waarmee eerst de tekenaar en later de graveur werkten. Vooral als zij de stad in vogelvlucht afbeelden. Dan valt er veel meer op te zien dan op de zuivere plattegronden, die immers slechts twee-dimensionaal zijn. Zo'n fraai en nauwkeurig werkstuk is ook de Utrechtse plattegrond van 1612. Singels, grachten en bruggen, walmuren en -torens, bastions, stadspoorten en molens, kerken en kapellen met hun torens en dakruiters, openbare gebouwen en kloosters, grote en kleine huizen, kortom alles wordt ons heel plezierig voorgeschoteld. En om de kroon op het werk te zetten verschijnt dan bovenaan in deftig Latijn de naam van de stad, geflankeerd door provincie- en stadswapen, terwijl onderaan op de voorgrond te midden van lieflijke landouwen een edelman met zijn dame wandelt, de boer zijn akker ploegt, een meisje een mand met veldvruchten wegdraagt en koeien vredig lopen te grazen.

Natuurlijk heeft zo'n vogelvluchtkaart ook „les défauts de ses qualités”. De onderlinge proporties en afstanden komen nogal eens in het gedrang en hier en daar moet geschipperd worden om datgene waarop het accent moet vallen er redelijk duidelijk op te krijgen. Maar als wij bedenken, dat de land-

meetkunde toen nog in de kinderschoenen stond en ons realiseren onder welke omstandigheden en met welke hulpmiddelen gewerkt moest worden, verdient de tekenaar ruimschoots een eresaluut, ook wanneer een oudere plattegrond (in casu die van Braun en Hogenberg uit 1570) hem als uitgangspunt heeft gediend.

Momentopname

Nu is uiteraard elke kaart of plattegrond een soort momentopname. Onmiddellijk rijst dus de vraag wanneer deze in de uitgave van 1612 afgedrukte plattegrond getekend kan zijn. En juist omdat zij een momentopname is, kan zij daar zelf het beste op antwoorden.

De lege plek, waar het kasteel Vredenburg heeft gestaan, springt al dadelijk in het oog. Met de sloping werd begonnen in 1577 en het karwei was grotendeels geklaard in 1582. Het is verleidelijk daaruit af te leiden, dat de plattegrond eerst ná 1582 getekend is. Maar evenals de tekenaar op het gereedkomen der bastions vooruitliep, kan hij dat ook gedaan hebben op het voltooiën van de sloop der citadel. Het is dus veiliger te stellen, dat de tekening, die in de meest letterlijke zin straks de graveur van de koperplaat tot handleiding moet dienen, in elk geval niet vroeger gedateerd kan worden dan 1577, het jaar waarin zowel deze sloop als de modernisering en uitbreiding van de vesting-gordel een aanvang nam.

Als wij vervolgens de vraag opwerpen wanneer de plattegrond op zijn laatst getekend kan zijn, geeft zij daar wederom zelf antwoord op.

Enige gebouwen, in de tachtiger jaren van de zestiende eeuw gesloopt, prijken er nog in volle glorie op. Tussen de titel „Trajectum” en het stadswapen zien wij de abdij Oudwijk. — Weliswaar te dicht bij de stad gesitueerd, maar dit vermaarde gebouw mocht als het even kon toch niet ontbreken. — In 1582 werd de toren van de abdijkerk afgebroken en tot amotie van het complex besloten. Toen dit niet snel genoeg ging, staken enige belhamels in 1584 wat er nog overeind stond in brand, waarna de laatste resten spoedig werden opgeruimd.

Verder staat vlak naast de Domkerk ook nog de kapittelkerk van Oudmunster, de St.-Salvatorkerk met zijn beide torens afgebeeld. Deze werd in 1587 gesloopt. Op de in het mei-nummer afgedrukte reproductie op blz. 37 zal men haar evenwel niet kunnen herkennen. Een witte streep, beginnende boven de letter J van Trajectum loopt recht van

boven naar onderen over de gehele kaart en doorsnijdt precies de toch al wat klein uitgevallen St.-Salvator. Dit euvel heeft het in mijn bezit zijnde exemplaar niet. De gravure draagt in de rechter benedenhoek het nummer 58 (op de reproductie niet te zien want de onderrand is weggefallen) en is — gemeten van drukrand tot drukrand (de moet, die de rand van de koperplaat in het papier heeft gemaakt) — 31,7 bij 23,7 cm groot, de marges dus niet meegemeten. Groot genoeg om de kerk zonder moeite te herkennen.

Wat men wel, zij het dan ook met behulp van een vergrootglas op de reproductie in het maandblad kan waarnemen, is het merkwaardige gebouwtje aan het Janskerkhof op de noordoosthoek van de Minrebroederstraat, het twaalfhoekige kapelletje van de Jeruzalembroederschap, later door Booth aangeduid als „Palmentempel”. Op de plattegrond doet het zich voor als een rond torentje. In het belangwekkende artikel van mr. J. W. C. van Campen „De Utrechtse Jeruzalembroederschap” in het Jaarboek 1935 lezen wij op blz. 83 en 84, dat deze kapel reeds begin april 1581 werd afgebroken.

Afgaande op de welverdiende reputatie van het werk van Guicciardini verwerpt ir. Bardet de gedachte, dat er — wat de bolwerken betreft — maar wat op los gefantaseerd zou zijn. Men zou daar zelfs aan toe kunnen voegen, dat de topografisch tekenaar zich klaarblijkelijk de moeite heeft getroost inzage te krijgen van de schetsen of tekeningen, misschien wel bestekken, van de sinds 1577 in uitvoering zijnde modernisering der vestingwerken. Zo'n man moet zeker niet in staat worden geacht om bij het in kaart brengen van de rest der plattegrond de weg van de minste weerstand te kiezen en klakkeloos het werk van zijn voorgangers na te tekenen zonder te verifiëren of de objecten ter plaatse nog aanwezig waren. Maar dan moet hij de plattegrond in elk geval vóór april 1581 hebben getekend.

Kleding

Ook bijkomstigheden wijzen daarop. De figuren, waarmede de voorgrond rechts onderaan is gestofveerd, zijn gekleed volgens de op het eind van het derde kwartaal der zestiende eeuw heersende mode. De dame in haar open overkleed met schouder vleugeltjes, haar „fraise” (pijpjes-kraag), haar mutsje, kort van voren met los over de schouders vallende mutsdoek. De edelman met zijn schoudermantel, zijn wambuis met korte heupstukken, pijpjes-kraag, schoenen in „koemuilen”-vorm en zijn hoed met de nog vrij smalle rand.

Een niet minder duidelijke taal spreekt het provinciewapen 1). Wij zien als zodanig nog fungeren het gouden schild, waarop de rode leeuw (Holland) met het zilveren kruis (Utrecht) op de schouder. Met dit wapen zadelde keizer Karel V, na de overname der wereldlijke macht in 1528, zijn nieuwe

gewest op en symboliseerde aldus de ondergeschiktheid van het oude Sticht aan zijn graafschap Holland.

In 1534 kregen Holland en Utrecht dan ook alvast één gemeenschappelijke stadhouder, iets wat als een eerste behoedzame schrede op de weg naar een totale vereniging zou kunnen worden opgevat. Het is dus best te begrijpen, dat de Staten van Utrecht bij resolutie van 19 januari 1582 besloten deze heraldische herinnering aan een tijdperk, dat regelrecht op de Spaanse tirannie zou uitlopen, te vervangen door het ook thans nog in gebruik zijnde gevierendeelde schild, waarop de Hollandse leeuw hoffelijk de ereplaatsen (eerste en vierde kwartier) gunt aan het Stichtse kruis.

Tijdrovend werk

In het naschrift van zijn artikel — dat hij op de valreep nog graag in het mei-nummer zag afgedrukt, omdat het een correctie op zijn oorspronkelijke opvattingen inhield — vermeldt de heer Bardet, dat de onuitgevoerde bolwerken reeds op de plattegrond in de Italiaanse uitgave van Guicciardini uit 1582 voorkomen. Het ligt dus voor de hand, dat — mits de afmetingen kloppen en de grafische details identiek aan elkaar zijn —, zowel de plattegrond uit de Italiaanse uitgave van 1582 als die uit de Hollandse van 1612 met een en dezelfde koperplaat zijn gedrukt.

Dat moet — en daar hebben wij gelukkig onze archieven voor — door vergelijking van thans nog bestaande exemplaren zijn vast te stellen. Onze plattegrond zou dan oorspronkelijk voor de uitgave van 1582 vervaardigd kunnen zijn. Aan die uitgave zal omvangrijk en tijdrovend werk zijn voorafgegaan. De Utrechtse plattegrond zal wel niet de enige zijn geweest, die opnieuw getekend en gegraveerd moest worden. Haar ontstaan hebben wij begrensd tussen 1577 (begin sloping Vredenburg en bouw nieuwe bolwerken) en april 1581 (afbraak kapel van de Jeruzalembroeders). Indien zij reeds in de uitgave van 1582 opgenomen zou blijken te zijn, is zij waarschijnlijk reeds in 1580 getekend, mogelijk zelfs een jaar eerder. Hoeveel malen de koperplaat voor deze en latere uitgaven dienst heeft gedaan, weten wij niet. Maar de onvermijdelijk optredende slijtage heeft haar blijkbaar toch zo weinig aangetast, dat zij dertig jaar later, misschien na een kleine oprisbeurt met de burijn en bij-graveren van het nummer 58 de Hollandse uitgave van 1612 door Blaeu te Amsterdam heeft kunnen sieren.

De uitgever heeft zich daarbij blijkbaar beperkt tot herziening en uitbreiding van de tekst, misschien zelfs ook van een deel der illustraties. In elk geval heeft hij zich toen niet tot taak gesteld de plattegrond van Utrecht topografisch up to date bij te werken. Naar de juiste toedracht bij de heruitgave in deze vorm kunnen wij slechts gissen. Zij valt trouwens buiten ons bestek. Mogen wij daarom

volstaan met aan te nemen, dat de vermaarde cartograaf, overstelt met veel belangrijker en urgenter werk, aan het topografisch illustratiemateriaal van een heruitgave als deze minder aandacht heeft kunnen besteden dan aan zijn voortreffelijke zee-kaarten, van wier degelijkheid en betrouwbaarheid schip en lading en vooral mensenlevens afhingen.

Bolwerken

Tenslotte de kwestie der bolwerken. Zodra de Prins van Oranje in 1577 hersteld was in het stadhouderschap van Utrecht heeft hij de modernisering en uitbreiding der vestingwerken met kracht doorgedrukt. De zaak werd met voortvarendheid aangepakt want de militaire situatie was kritiek genoeg. Het ontwerp was van de Alkmaarse burgemeester mr. Adriaen Anthonisz, een uiterst bekwaam vestingbouwkundige, die zijn sporen al ruimschoots had verdiend. 2) Van dit ontwerp, dat — voorzover wij tot nog toe weten — niet in originalis bewaard

is gebleven, zou de tekenaar in 1579 of 1580 kennis hebben kunnen nemen. Zoals hij het op zijn plattegrond overgenomen heeft, voorzag het plan allereerst in de aanleg van 6 bolwerken met facen, schouders en teruggetrokken flanken t.w. 3 aan de West-, 1 aan de Noord- en 2 aan de Oostzijde der stad. Hiervan is het inmiddels al weer verdwenen Mariabolwerk het eerst tot stand gekomen, maar daar is het aan de Westkant dan ook bij gebleven.

Prioriteit

Vervolgens werden het Lepelenburg, Lucas- en Begijnbolwerk gebouwd. Bovendien had Anthonisz op de N.W.- en de N.O.-hoek van de omwalling bijzonder zware, dubbelpuntige bolwerken, met 4 facen dus, geprojecteerd. Dat aan het Paardenveld is nimmer uitgevoerd; Wolvenburg slechts op kleiner schaal, gereduceerd tot een enkelvoudig bolwerk, net als de andere. De Bemuurde Weerd is ►

Een versierde steen uit de Oude Gracht

Bij de aanleg van het riool in de Oude Gracht tussen Bezembrug en Viebrug zijn verschillende oude voorwerpen gevonden. Over de tin- vondsten hoop ik in een later stadium iets te kunnen vertellen. Het hierbij afgebeelde stuk versierde kalksteen is ongeveer tien meter ten oos-

ten van de Bakkerbrug gevonden; het heeft een afmeting van 27,5 x 27,5 x 7,5 cm. Er komen drie symbolen op voor, waarvan er twee thuis te brengen zijn: rechts het rad als teken van de H. Catharina; in het midden de staf met schelp van St.-Jacob van Compostella. Het linker symbool is nog onverklaard, hoewel sommigen er een (wat vreemd uitgevallen) Franse lelie in menen te zien.

Over de functie die de steen eens heeft gehad, tasten we in het duister. Belangrijk is het daarbij vast te stellen of het huidige formaat ongeveer de oorspronkelijke afmeting van de steen is, of dat we met een bijgekapt brokstuk te doen hebben. De vier zijden zijn nogal gehavend, zodat de gedachte aan een fragment gauw opkomt. De compositie en een stukje vlakke zijde net onder de St.-Jacobsstaf sluiten een oorspronkelijk vierkant model echter niet uit.

De datering zal in de buurt van de 15e eeuw liggen.

Mochten er lezers van Oud-Utrecht zijn, die wellicht iets meer weten over de functie van de steen en over de betekenis van het linker symbool, dan wacht ondergetekende graag hun suggesties in. De steen zelf is te bezichtigen in de werkplaats van de gemeentelijke archeoloog aan het Begijnhof in Utrecht op dinsdagen van 17.00 tot ± 19.30 uur.

Drs. J. T. Hoekstra
Dienst van Openbare Werken
Ravellaan 96, Utrecht,
tel. 91 11 14 - 412
Tel. werkplaats 31 28 76

er wel heel bekaaid afgekomen. Aan de versterking van deze voorstad volgens de plannen kwam men eenvoudig niet eens meer toe. Van heel het grootscheepse en — laten wij er dit direct bij zeggen — uiterst kostbare ontwerp zou uiteindelijk amper de helft gerealiseerd worden.

Onze plattegrondtekenaar kon dat natuurlijk niet voorzien. Hij kon slechts waarnemen, dat het werk volop in uitvoering was. Vrijwel zeker heeft hij het Mariabolwerk geheel en waarschijnlijk van Lepeleburg, Lucas- en Begijnebolwerk één, misschien twee voltooid gezien. Welke van de drie hangt af van de toegekende prioriteit waarvoor de meer of mindere urgentie van de verschillende onderdelen van het project bepalend was. Wolvenburg zou hij hoogstens in statu nascendi gekend kunnen hebben.

In elk geval heeft hij, door het ontwerp in uitvoering in zijn plattegrond te verwerken, zich zeker niet met een Jantje van Leiden van zijn opdracht afgemaakt. Zijn misrekening was slechts dat het werk later halverwege zou blijven steken, maar dat zou enkele jaren later pas blijken. Op de afloop kon hij niet gaan zitten wachten, want ook voor hem drong de tijd. Voor de uitgave van 1582 zat men met smart op hem te wachten. Hij borg papier en tekenstift op en vertrok.

Kosten

Wij kennen niet de financiële achtergrond van het vestingplan. Maar wij kunnen veilig aannemen, dat de stad minstens voor het leeuwendeel der enorme kosten heeft moeten opdraaien. Het heilig vuur zal bij het verminderen der directe oorlogsdreiging al eens zijn verflauwd. De goedkopere uitvoering van Wolvenburg wijst daarop. Toen in 1584 bij de dood van de Prins de grootste pressie ophield, zal men het welletjes hebben gevonden. De eerste fase was voltooid; de stad was na al die financiële aderslatingen hard aan een adempauze toe en de rest van het plan ging — om met ir. Bardet te spreken — zo geruisloos mogelijk de ijskast in.

Binnenskamers zal genoeg zijn gezegd, maar niets genotuleerd, laat staan in vroedschapsresoluties vastgelegd. Utrecht had zich al genoeg voor het lieve vaderland uitgesloofd en wenste volstrekt geen initiatieven te ontplooiën en op geen enkele manier slapende honden wakker te maken.

Maar is er dan niets te vinden over die eerste fase van het vestingproject, die wél is uitgevoerd? Geen vroedschapsresoluties, geen correspondentie, ontwerpen, schetsen, bestekken? Geen begrotingen, afrekeningen van leveranties, betalingen van lonen of aanneemsommen, schadeloosstellingen wegens onteigening? Zou alles later verdonkeremaand, zoekgeraakt of verloren gegaan zijn? Het is nauwelijks aan te nemen en met de heer Bardet betreuren wij het, dat het onderzoek in het Gemeentelijk Archief tot dusverre niets heeft opgeleverd. Tenzij dat onderzoek zich niet heeft

uitgestrekt tot de periode 1577—1584. Want dan zouden wij de moed nog niet behoeven te verliezen! Meer feitenmateriaal zou ons goed van pas komen. Vaak blijkt dan immers zelfs de meest aanmerkelijke verklaring, theorie of hypothese lang niet overal waterdicht te zijn, maar vatbaar voor weerlegging, verbetering of aanvulling. Maar maakt juist dat niet het zich verdiepen in de lokale historie tot zo'n boeiende, ja plezierige zaak?

W. F. Kaldenberg

Noten

- 1) T. van der Laars: „Wapens, vlaggen en zegels van Nederland“, Amsterdam 1913, blz. 31 en 32.
- 2) W. H. Schukking „De oude vestingswerken van Nederland“, Amsterdam, 1941, blz. 19 en 20.

Oproep

Aan oud-leerlingen van het Utrechts Stedelijk Gymnasium

In het kader van de voorbereidingen voor de viering van het 500-jarig bestaan van het Utrechts Stedelijk Gymnasium in december 1974, heeft zich een werkgroep gevormd — waarbij ook Oud-Utrecht is betrokken — die beoogt een tentoonstelling in te richten over de geschiedenis van de school.

Graag zou deze werkgroep in contact willen komen met oud-leerlingen en -leraren, die foto's, prijzen of andere objecten (schriftelijke herinneringen) tijdelijk ter beschikking zouden willen stellen voor deze tentoonstelling. Ook exemplaren van „De Hieronymusschool te Utrecht“, waarvan twee delen geschreven zijn door dr. A. Ekker en 1 deel door dr. C. D. J. Brandt, zijn op korte termijn zeer welkom.

Ieder die op deze wijze wil helpen, of de aandacht wil vestigen op oud-leerlingen, die niet tot de leden van Oud-Utrecht behoren, wordt verzocht zich in verbinding te stellen met mevrouw C. Schimmelpenninck, p/a Gemeentelijk Archief, Alexander Numankade 199 te Utrecht, tel. 71 18 14.

H. de Jong overleden

Op 22 november jl. is overleden de heer H. de Jong, onder meer oud-redacteur van het Maandblad. Hij werd 53 jaar oud. In ons volgende nummer zal mr. J. W. C. van Campen aan zijn heengaan een herdenkingsartikel wijden.

Lijst van schrijvers

- Bardet, J. D. M. Utrecht als vesting 36-38
 — Zweesereng (reactie) 57-58
 Beusekom, B. C. van. Gedachten over Utrechts binnenstad 30-32
 Bingen, F. J. Wie weet? (Nederlandse tolpenning in museum te Malmö) 10
 Braat, J. Wie weet (Swesereng) 48
 Bruijn, A. en T. J. Hoekstra. Utrechtse misbakfels uit 1400 19-22
 Campen, J. W. C. van. In memoriam dr. W. van Ilterson 14
 Damsté, P. H. Van twee grafmonumenten en een penning (slot) 6-7
 — Restauratie „Groenesteijn”: gelukkig compromis 26-27
 Graaffhuys, A. Testament van een regent... (Jacob de Geyn) 7-8
 — De collectie Taets van Amerongen 12-14
 Groen, W. Ch. Zweesereng (reactie) 58
 Hart, P. D. 't, m.m.v. P. Lourens. Pestis bovina in Utrecht, 1813-1814 2-6, 16
 — Een lindenboom (mededeling) 61
 Harzing, W. Het kerkplein van Rijsenburg 66-67
 Heupers, E. Vergeten toponymen in Soest (reactie) 41-45
 Hoekstra, T. J. Oude Kamp 5 en 7: een onderzoek naar de bouwgeschiedenis 72-76
 — Een versierde steen uit de Oude Gracht (Zie ook: A. Bruijn en T. J. Hoekstra) 91
 Hoogezand, A. H. R. Afscheid en welkom 86
 — Afscheid van voorzitter Temminck Groll 25
 — Vijftienhonderd leden! 57
 Kaldenberg, W. F. Guicciardini en de Utrechtse stadsplattegrond van 1612 89-92
 Kipp, F., en T. Zoetelief. De restauratie van het centrum 't Hoogt 49-56
 — aanvulling 63-64
 Kits Nieuwenkamp, H. W. M. J. Paus Adriaan VI en de betekenis van zijn wapen 87-88
 — Het trekpad langs de Kromme Rijn tussen Wijk en Cothen 62-63
 Koppert, G. Prof. dr. Pieter Harting, veelzijdig Utrechts hoogleraar 46-48
 Landzaat, F. H. Theedrinken tussen steen- en panovens 58-60
 Lisan, A. J. A. M. Reactie op: Theedrinken tussen steen- en panovens 82
 Lourens, P.
 Zie: P. D. 't Hart, m.m.v. P. Lourens.
 Meijer, J. W. H. Reactie op: Restauratie centrum 't Hoogt 82
 Regteren Altena, H. H. van, en H. Sarfatij. De verdwenen Rijnloop. Waarnemingen in de bouwput van V & D Achter Clarenburg 69-70, 77-80
 Röhner, G. J. Oud-Utrecht in het nieuws 84
 Sarfatij, H.
 Zie: H. H. van Regteren Altena en H. Sarfatij.
 Schaverbeke, W. F. van. In het voorbijgaan (nieuwjaarsgebruiken) 85-86
 — Utrechts onbestorven verleden.
 I De korenschoof 11-12
 II Armeenzorg 23-24
 III Het Wilhelminapark 39
 IV Bresser 60-61
 Smilda, G. Utrechts onderaardse gangen 22
 Snejder, H. Utrecht in prent, een overzicht van twintig eeuwen Utrechtse historie (A. A. S. Kamerling-van Haersma Buma), bespreking 71
 Struick, J. E. A. L. Gouda, zeven eeuwen stad. Bespreking 71
 Temminck Groll, C. L. In memoriam Clare Lennart 1
 — Mededeling omtrent het bestuur 1-2
 Tongerloo, L. van Beelden in de stad Utrecht (C. A. Schilp), bespreking 15
 — Belle van Zuylen. Documentatie (door Simone Dubois), bespreking 24
 — Een boerderij in Renswoude. Kroniek van een Saksische boerenhofstede (E. J. Wolleswinkel), bespreking 44
 — Boerderijen en boerengeslachten te Renswoude (S. Laansma), bespreking 15-16
 — Prehistorische vondsten te Groenekan, gem. Maartensdijk (J. H. Willems in: Westerheem), bespreking 82
 — Stad en platteland in de middeleeuwen (D. M. Nicholas), bespreking 16
 — Utrechts heiligenindustrie en een Brabants klooster (G. de Werd in: Antiek), bespreking 40
 — Een verrassende rondvraag 86
 — Zonnenuijzers aan en bij gebouwen in Nederland benevens een korte beschrijving van twee astronomische torenuurwerken (J. G. van Cittert-Eymers), bespreking 40
 Vries, R. de. Alberts Frères en hun sprekende bioscope 81-83
 — Jan David Zocher. Wandelingen in Utrecht 80-81
 Zoetelief, T.
 Zie: F. Kipp en T. Zoetelief.

Lijst van artikelen

Algemeen

In het voorbijgaan (nieuwjaarsgebruiken), door W. F. van Schaverbeke 85-86

Utrecht (stad)

Behoud van „De Utrecht” 40
Gedachten over Utrechts binnenstad, door B. C. van Beusekom 30-32, 33-35
Guicciardini en de Utrechtse stadplattegrond van 1612, door W. F. Kaldenberg 89-90
Eenen lindenboom, meegedeeld door P. D. 't Hart 61

Oproep aan oud-leerlingen van het Utrechts stedelijk gymnasium (i.v.m. 500-jarig bestaan in 1974) 92

Oude Kamp 5 en 7: een onderzoek naar de bouwgeschiedenis, door T. J. Hoekstra 72-76
Overhaaste sloop (N.V. huis) 86
Pestis bovina in Utrecht, 1813-1814, door P. D. 't Hart m.m.v. P. Lourens met correctie 2-6, 16
De restauratie van het centrum 't Hoogt, door F. Kipp en T. Zoetelief 49-56, 63-64
reactie door J. W. H. Meijer 82
Stadswandelingen van de VVV 45
Tentoonstellingen

Centraal museum, Middeleeuws aardewerk 11
Gemeente Archief, Kom-us-kijken (stad Utrecht) 24
Geschiedenis doopsgezinde, lutherse en remonstrantse gemeenten van Utrecht 58
Wandelingen met Zocher 80-81
Theedrinken tussen steen- en panovens, door F. H. Landzaat 58-60
reactie van A. J. A. M. Lisman 82
Utrecht als vesting, door J. D. M. Bardet 36-38
Utrechts onbestorven verleden:

I De Korenschoof 11-12
II Armenzorg 23-24
III Het Wilhelminapark 39
IV Bresser 60-61
door W. F. van Schaverbeke
Utrechts onderaardse gangen, door G. Smilda 22
Utrechtse misbaksels uit 1400, door A. Bruijn en T. J. Hoekstra 19-22
De verdwenen Rijnloop: waarnemingen in de bouwput van V & D Achter Clarenburg, door H. H. van Regteren Altena en H. Sarfatij 69-70, 77-80
Een versierde steen uit de Oude Gracht, door T. J. Hoekstra 91
Weerdbrug 35

Utrecht (provincie)

Bavoort - Wie weet? (Nederlandse tolpenning in museum te Malmö), door F. J. Bingen 10

Kromme Rijn - Het trekkpad langs de Kromme Rijn tussen Wijk en Cothen, door H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp 62-63
Maarssen - Succes Maarssen (historische kring 10 Nieuwegein - Ondernijning historisch besef (aanschaffen plaatsnamen Jutphaas Vreeswijk) 15, 24
Rijsenburg - Het kerkplein van Rijsenburg, door W. Harzing 66-67
Soest - Vergeten toponymen in Soest, door E. Heupers 41-45
reactie 57
Swesereng - Wie weet? door J. Braat 48
Zie ook: Zweesereng
Zeist - Welkom in onze regio (Rijksdienst voor Monumentenzorg) 24
Zweesereng - reacties van J. D. M. Bardet en W. Ch. Groen 57-58

Huizen - kastelen

Groenesteijn - Restauratie „Groenesteijn”: gelukkig compromis, door P. H. Damsté 26-27
Sandwijk 58

Personen

Adriaan VI — Paus Adriaan VI, en de betekenis van zijn wapen, door H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp 87-88
Alberts Frères en hun sprekende bioscope, door R. de Vries 81-83
Bresser - Utrechts onbestorven verleden, IV: Bresser, door W. F. van Schaverbeke 60-61
Geyn, Jacob de. — Testament van een regent... door A. Graafhuis 7-8
Harting, Pieter. — Prof. dr. Pieter Harting, veelzijdig Utrechts hoogleraar, door G. Koppert 46-48
Iterson, W. van. — In memoriam dr. W. van Iterson, door J. W. C. van Campen 14
H. de Jong overleden 92
Lennart, Clare. — In memoriam Clare Lennart, door C. L. Temminck Groll 1
Taets van Amerongen. — De collectie Taets van Amerongen, door A. Graafhuis 12-14
Westrhenen-Mamuchet, Van. — Van twee grafmonumenten en een penning (slot), door P. H. Damsté 6-7
Zocher, Jan David. Wandelingen in Utrecht, door R. de Vries 80-81

Oud-Utrecht

Afscheid van voorzitter C. L. Temminck Groll, door A. H. R. Hoogezand 25
Afscheid en welkom, door A. H. R. Hoogezand 86
Bezorging jaarboeken 22, 35
Excursies 10, 17-18, 15-26, 27, 35, 41, 59, 61, 65
Feestelijke ledenvergadering 17
Jaarboeken te koop 38

Jubileum-briefkaarten	18-19	Boerderijen en boerengeslachten te Renswoude (S. Laansma), door L. van Tongerloo	15-16
— vliegtocht	18, 27, 35, 61	Gouda, zeven eeuwen stad. Hoofdstukken uit de geschiedenis van Gouda, door J. E. A. L. Struick	71
Ledenvergadering	58, 65	Prehistorische vondsten te Groenekan, gem. Maartensdijk, (J. H. Willems in: Westerheem, 1973), door L. van Tongerloo	82
Momentopnamen van een stijlvolle jubileumviering	28-29	Stad en platteland in de middeleeuwen (D. M. Nicholas), door L. van Tongerloo	16
Nieuwe voorplaat	4	Utrecht in prent, een geïll. overzicht van twintig eeuwen Utrechtse historie, (samengest. door A. A. M. Kamerling-Van Haersma Buma), door H. Sneijder	71
Ontwerp-begroting 1974	71	Utrechts heiligenindustrie en een Brabants klooster (G. de Werd in: Antiek, 1973), door L. van Tongerloo	40
Oud-Utrecht in het nieuws, door G. J. Röhner	84	Zonnewijzers aan en bij gebouwen in Nederland, benevens een korte beschrijving van twee astronomische torenuurwerken (J. G. van Cittert-Eymers), door L. van Tongerloo	40
Tentoonstelling Oud Utrecht	31	Belle van Zuylen, een documentatie (door Simone Dubois), door L. van Tongerloo	24
Twee bijzondere aanbiedingen voor Oud-Utrecht	80		
Een verrassende rondvraag, door L. van Tongerloo	86		
Vijftien honderd leden, door A. H. R. Hoogezand	57		
Vijftig jaar Oud Utrecht	9-10		
Welkom nieuwe leden	35		

Besprekingen

Beelden in de stad Utrecht (C. A. Schilp), door L. van Tongerloo	15
Een boerderij in Renswoude. Kroniek van een Saksische boerenhofstede (E. J. Wolleswinkel) door L. van Tongerloo	44